

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- GERGELY ÁGNES verse 105
VÖRÖS ISTVÁN versei 106
GEREVICH ANDRÁS versei 109
KRUSOVSKY DÉNES versei 110
V. S. NAIPAUL: Karácsonyi történet (*novella*) 112
GRENDÉL LAJOS: Az utolsó reggeli (11.) (*regényrészlet*) 127
POTOZKY LÁSZLÓ: Csendélet a bányatónál (*novella*) 132
PATAK MÁRTA: Búcsú két és fél hangra (*novella*) 138
VISKY ANDRÁS versei 143
PAYER IMRE verse 144
GELENCSÉR GÁBOR: Ketten egy (farmer)nadrágban (A „jeans próza”
adaptációi a hetvenes évek magyar filmjében) 145
NYÁRÁDY JÓZSEF: A műtét után a sebész csak áll (Sz. Koncz István
beszélgetése) 157

*

- KARAFIÁTH JUDIT: Sántító párhuzamok (*Céline és magyar pályatársai*)
164
RÁKAI ORSOLYA: A Napkelet és az irodalmi modernség 170
SZOLLÁTH DÁVID: Az elbeszélő hitelvesztése (*Tormay Cécile Bujdosó*
könyvének néhány narrációs problémájáról) 176
FÖLDES GYÖRGYI: Őrült beszéd: de van benne rendszer (*Szabó Dezső*
ellentmondásai) 183

*

- BEDECS LÁSZLÓ: Verses metafizika (*Tózsér Árpád: A vers ablakán*
kihajolva; Fél nóta) 190
PÁL MARIANNA: Szemfesték és könnycsepp (*Herta Müller: Fácán az*
ember, semmi több) 197
ÁGOSTON ZOLTÁN: Szlovén tükör (*Gállos Orsolya: Szlovéniai változatok.*
Esszék, tanulmányok, interjúk) 202
LOZSÁNYI ROLAND: Az érem két oldala (*Jonathan Garfinkel:*
A Jeruzsálem-projekt) 206

2013

FEBRUÁR

JELENKOR

LVI. ÉVFOLYAM

2. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénnytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 4740,- Ft, a II. félévre 3950,- Ft,
egy évre belföldre: 8690,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

EGYPERCESEK – TÁNCBAN ELBESZÉLVE. Az Örkény István születésének századik évfordulójához kapcsolódó emlékévként programjaként a GoBe – Góbi Rita Társulata tartott táncestet *Takáts Eszter* és *Dóczy Gabriella* zenészek-énekesek közreműködésével január 22-én a pécsi Művészetek és Irodalom Házában.

*

A MAGYAR KULTÚRA NAPJA alkalmából január 22-én a pécsi Kodály Központban rendezett Szabó Lőrinc-esten a Kaláka együttes megzenésített verseket adott elő, míg *Rátóti Zoltán* a költő leveleiből, verseihez készített kommentárjaiból és róla szóló írásokból válogatott.

*

MESTERHÁRMAS – a Csorba Győző Könyvtár rendezvénysorozatának második estjén *Tillai Aurél* és *Lakner Tamás* karnagyok, illetve *Balatonai Sándor* orgonaművész beszélgetett zenéről és mester-tanítvány viszonyról január 23-án a pécsi Tudásközpontban.

*

PÉCSI SZÍNHÁZI PREMIEREK. A Pécsi Nemzeti Színház és a *Jelenkor* által kiírt Lázár Ervin családi mesedarab pályázat győztes alkotását, Galuska László Pál *A sivatag hercege* című zenes kalandjátékát január 11-én mutatták be,

Szabó Attila rendezésében, *Csernák Samu* zenéjével. – *A padlás* című darabot január 18-án vették színpadra, az előadást *Böhm György* rendezte.

*

MŰVÉSZETI KIÁLLÍTÁSOK. *Konkoly Gyula* legújabb festményeit állította ki a Pécsi Galéria a Zsolnay Negyedben december 7. és január 11. között. – A 35 éves Pécsi Galéria ünnepi tárlatát december 1. és január 20. között tekinthették meg az érdeklődők. – A pécsi Cella Septichora adott otthont a tizenhárom pécsi művészt tömörítő Bázis Szobrász Egyesület kiállításának december 8. és január 25. között.

*

A PANNON FILHARMONIKUSOK zenekara adott koncertet Ravel, Bartók és Szkrjabin műveiből január 17-én a pécsi Kodály Központban. Vezényelt *Bogányi Tibor*, zongorán játszott *Bogányi Gergely*.

*

MŰVÉSZETI DÍJAK. A Komlós Aladár-díjat idén *Tverdota Györgynek* ítelték oda. – A harmadik alkalommal átadott Petri György-díjat *Gazdag Péter* drámaíró vehette át. – A Mészöly Miklós-díj ez évi kitüntetettje *Győrffy Ákos*. Gratulálunk a díjazottaknak!

Szerzőink

Gergely Ágnes (1933) – költő, író, esszéista, műfordító, Budapesten él.

Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Gerevich András (1976) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Krusovszky Dénes (1982) – költő, Budapesten él.

V. S. Naipaul (1932) – Nobel-díjas író, Angliában él.

Farkas Krisztina (1970) – műfordító, Pécsen él.

Grendel Lajos (1948) – író, egyetemi tanár, Pozsonyban él.

Potozky László (1988) – író, a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem hallgatója, Marosvásárhelyen él.

Patak Márta (1960) – író, műfordító, Leányfalun él.

Visky András (1957) – költő, író, drámaíró, Kolozsvárott él.

Payer Imre (1961) – költő, Budapesten él.

Gelencsér Gábor (1961) – filmesztéta, az ELTE Filmtudomány Tanszékének docense, Budapesten él.

Nyárády József (1945) – orvos, egyetemi tanár, Pécsen él.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.

Karafiáth Judit (1943) – irodalomtörténész, az ELTE Francia Tanszékén tanít, Budapesten él.

Rákai Orsolya (1973) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Szolláth Dávid (1975) – irodalomtörténész, az MTA Irodalomtudományi Intézet munkatársa, a *Jelenkor* szerkesztője, Pécsen él.

Földes Györgyi (1970) – irodalomtörténész, kritikus, az MTA Irodalomtudományi Intézet munkatársa, Budapesten él.

Bedecs László (1974) – kritikus, Budapesten él.

Pál Marianna (1964) – az ELTE BTK PhD-hallgatója, Budaörsön él.

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.

Lozsányi Roland (1979) – a PTE BTK magyar szakos hallgatója, Baján él.

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a MASZRE
és a Szigetvári Takarékszövetkezet
támogatásával jelenik meg.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

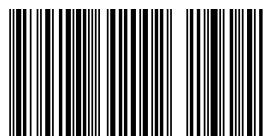
PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I, Krisztina
krt. 34. – Ráday Könyvesház, IX. Ráday u. 27. –
Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi Mihály u. 16.
– Írók Boltja, VI., Andrassy út 45.

www.jelenkor.net

790,- Ft

JELENKOR

GERGELY ÁGNES

Egy Emily Dickinson témára

*Partra löktek a fények.
Kinn elmúlt a vihar.
A roncshajó alászállt
sötét bordáival.*

*Maradt-e még kiáltás
a hullámok felett?
Elvégezte a zátony,
ami rendeltetett.*

*Majd elregéli egyszer
kofa, gengszter, diák.
A történet besároz
minden tragédiát.*

*Nagy cethalak lebegnek.
A víz választ nem ad.
És nincs örök fogódzó
csak lenn, a víz alatt.*

A mulandóság dühe

*Mi van, ha, ahogy gyanította,
tényleg nem szerettem apámat?
Lehet-e valakit nem szeretni,
aki iránytalan példaként
magasodott fölém gyermek-
koromban? Aki kinevetett,*

*de támogatott mindenben.
A nevetésének hiszek, vagy
a tetteinek? Lehet-e valakit
nem szeretni, aki ott volt
az összes születésnapomon,
és akinek én is ott voltam*

*a legtöbb születésnapján.
Lehet-e bárkit is nem szeretni?
A nemszeretést az apján kezdi
mindegyikünk. Haragszunk, hogy
egyszer majd az ő helyét kell
átvenni, akár egy puccsistának.*

A gyökerekig

*Most tehát, ahogy a városban lebontanak,
és külső falain belül teljesen újratömnnek
egy sor házat, mint gyökeréig kifúrt fogat
jó fogorvosom, ugyanígy fogom én apámat
a semmibe merülni hagyni, aztán a helyét
betömni lélekamalgámmal. Sőt, emeleteket*

*építek belé, irodákat adok ki bérletbe,
lakást rendezek be már szinte a város,
a halandóság szélén. Lesz egész lakópark,
új házak jönnek, zárt udvarok, játszótér*

*teljesen fából készült csúszdával. Lesz
vízpart is, motorcsónak-kikötő. Vékony*

*réteg földdel és fűmaggal behintett,
elegyengetett sitt, téglatormelék
a bokrok alatt, zárt garázs, műköves járda,
portásfülke, ahol többnyire nem ül senki,
jönnek a kutyasétáltatók, egy nagy ezüst
autó fél kerékkel belehajt a fűbe.*

Magyarország száz csodája

*Közeledik a hülyeség merev arccal,
merev arccal, merev arccal. De jobb is,
hogy nem vigyorog. Ne vigyorogj hülyeség,
rám meg főleg ne. Ne vágj pofákat.
Felismerlek. Te olyan közepes vagy.
Ebben az országban ma mindenki közepes.*

*A jók jónak közepesek, a rosszak
persze rossznak, és a közepesek még csak
nem is közepesek a maguk műfajában.
A táj a vonatablaktól hervasztó. Kacatokkal
teli udvarok, sittel, műanyagdobozzal
félíg feltöltött nádas, kóborkutyák*

*a düledező bakterházban, száz zacskó szemét
az árokparton. Magyarország száz csodája
kinyílik előttem, mint egy képeskönyv,
amolyan közepes hazugságok versenye folyik.
Ez még csak nem is élet, ami itt örvénylik,
mint lefolyóban a szennyes fürdővíz.*

Fog és bab és cserép

*Amit nem tudok, nem csinálom
meg. Változni persze tudok,
de az nem érinthet mindent.
A fogorvos ki akarja húzni
két fogamat, mert egészségesek,
csak körülöttük van valami*

*szívbeli bizalmatlanság.
Amit nem tudok, nem csinálom.
Változni például. Ugyanaz
maradni. Marasztasd ugyanolyannak
életed. Ehhez az időt kéne
fölszámolni. Nem veszne el*

*pont az élet? 44 évesen már nem
lehet új életet kezdeni. Én inkább
a 20 évvel ezelőtti félbemaradtat
folytatom. Önmagunk töredék életét
egy cserép földbe ültetni, mint aki
varázsbabot kapott ajándékba.*

Napok és szavak

*A napok az évekkel váltakoztak:
fiú voltam és férfi voltam.
Nem tudtam magammal mit kezdeni.
A testemmel gondolkodtam,
szorongva kerestem a szavakat
a vershez, a fiúkat az éjszakához,
az órát, ami szabályozza az időt.
A perceket, ahogy megéltem, ledaráltam.
A szavakat, ahogy kimondtam, ledaráltam:
fröcsögtek minden irányba,
mondatokká sosem álltak össze.
Elvesztették az értelmüket.
Ami néhány nap volt, néhány év lett.
Szétforgácsolódtak az évek.
A barátokból idegen lett.
A vágy megmaradt, az idő megtelt.
Mások emlékeiből kell majd
összeraknom egyszer az életemet.*

Tíz év

*Tíz év telt el a mondat eleje
és vége között. Régi füzet.
Most megtaláltad, befejezted.
Az állítmány és alany
mégsem egyezik.
Ez lennék én? kérdezed,
ahogy újraolvasod.
Már nem tudod és nem érted,
amit akkor tudtál, értettél.
A megíratlan versek,
az idősíkok közt rezgő
megrekedt gondolatok,
már soha nem nyerhetnek*

*se kielégülést, se bűnbocsánatot,
nem lehet végső helyük
sem a hétfői nyüzsgésben,
sem karórád ketyegésében,
a meztelen valóság
testét nem ölthetik fel.*

KRUSOVSKY DÉNES

Elégiazaj

*Pillantásod, akár egy rozzant
műanyag redőnyt, rám szakítottad,
s a hirtelen beállt félhomályban
suttogva kérdezted meg ismét,
hová rejtettem a kárpitkalapácsot,
aztán egy kristályvázát kerestél rajtam,
legvégül pedig valami öreg lakat kulcsait.*

*De hiszen ott sem voltál, tudom már,
hiányod tette fel a kérdéseket,
az én jelenlétem pedig egyfolytában hazudott.*

*Mintha évekig tartott volna az a február,
képtelen voltam a végére érni,
összehúzódva feküdtem csak
közös matracunk gödrében,
és végül mégis, akár egy vízhold,
szuszogva felegyenesedtem,
s a vállaimon keresztbe fektetett rúddal
azóta imbolygok tovább.*

Elégiazaj

*Mintha egy öreg centrifuga járna
zihálva és csattogva bennem,
próbálom közös napjaink
utolsó foltjait kipréselni magamból.*

*De hogyan is szabadulhatnék,
ha még a ruháid is beszéltek hozzám?
Némelyik verset szavalt,
idegesen pattogó rímekkel,
némelyik sötét hangon suttogott,
és volt, amelyik egyfolytában
trágárságokat ordibált.
Most is a fülemben van még,
ahogy egy lila blúz fejhangon rám üvölt:
tépj már szét, te gyáva szar!
Akkor még csak egyszerűen hallgattam,
aztán elindultam egy erősebb zaj felé.*

Karácsonyi történet

Noha Szenteste van, mégsem a karácsony jár a fejemben. Már a karácsony másnapját követő napra gondolok, amikor a port-of-spain-i vizsgálóbizottság leutazik a faluba, ahol az új iskola épült. Nyugodtan tekintek az érkezésük elé. Természetesen van még idő, hogy elvégezzem, ami szükséges. Mégsem teszem – bár a családom, melyet sajnálatosan szintén elkerült a karácsony szelleme, könnyörög, hogy tegyem félre a kétségeimet, az újonnan megtalált hitemet, és mentsem meg mindnyájunkat a szégyentől és a romlástól. Ez a hatalmamban áll, ám minden férfi életében eljön a pillanat, amikor állást kell foglalnia. Be kell ismernem, hogy ez a pillanat igen későn talált rám.

Úgy tűnik, minden egyéb is későn ért utol. Hinduként éltem, bár értelmetlen és szégyenletes rítusaitól eltekintve keveset láttam és ismertem meg ebből a vallásból majdnem tizennyolc éves koromig. Hogy miért követtem mégis, nem tudom megmagyarázni. Talán a tunyaság teszi, amellyel ez a vallás eltompítja a híveit. Végére is nem kívánt túlzott intelligenciát annak belátása, hogy animisztikus rítusaival, bálványimádásával, no meg azzal, hogy akkora fontosságot tulajdonít a mangólevélnek, a banánlevélnek és – mit szépítsük – a tehéntrágyának, a hinduizmus olyan vallás, amely csak kevéssé illik a modern világba. Csak szembe kellett állítanom a hinduk által elfoglalt tisztségeket a keresztényekével. Csak szemügyre kellett vennem a ruházat, a házak és az étkezés eltérő színvonalát. Ezek az eltérések mára többé-kevésbé eltűntek, és a fiatalabb nemzedék aligha érti, mire gondolok. Még talán szemrehányás is érhet, hogy túlzott jelentőséget tulajdonítok a felszínes dolgoknak. Mit mondhatnék erre? Elhiszik nekem, ha azt mondom, hogy a felszínes nekem mindig a mély értelműt szimbolizálta? Ám úgy érzem, elég, ha kijelentem, hogy tizennyolc éves koromban kinyílt a szemem. Nem volt szükség rá, hogy a Kanadai Misszió Presbiteriánusai „megtérítsenek”. Csak szemügyre kellett vennem azt a munkát, amit a kerületemben élő elmaradott hinduk és muszlimok között végeztek. Csak meg kellett nézнем az iskoláikat vagy a megtértek házeit.

Így hát presbiteriánus vallásom, bár későn jött, igen mély hatást gyakorolt rám. Érdekelt a tanítás – egy férfi az én korlátozott eszközeimmel és alacsony képzettségemmel nemigen csinálhatott mást –, és a presbiterianizmusom kifejezett előnyt jelentett. Méltósággal ruházott fel a feljebbvalóim szemében. Azt is lehetővé tette, hogy jó tanár legyek, hiszen összhang volt aközött, amit tanítottam, és aközött, amit éreztem. Mennyire más azoknak a helyzete, akik még nem tértek meg, és presbiteriánus iskolákban próbáltak meg tanítani!

Az 1962-ben keletkezett novella *A Christmas Story* címmel jelent meg a szerző *A Flag on the Island* című kötetében. A történetben hivatkozott mondóka minden bizonnyal a következő: *Patience is a virtue, / Virtue is a grace, / Grace is a little girl / Who wouldn't wash her face. A wakefieldi pap* című Oliver Goldsmith-regényből származó részletet Ács Zsigmond 1883-as fordításából idézem. (A ford.)

Most, hogy elérkezett az őszinteség ideje, szólnom kell arról az örömről is, melyet az új vallástól kaptam. Öröm volt hallani, hogy Randolphnak szólítanak, olyan néven, mely gazdag történelmi képzettársításokra indít, olyan néven, mely – érzem – teljes összhangban áll a korrallal, melyben élünk, és azzal a közösséggel, melynek a része vagyok, és örömmel feledkeztem meg arról, hogy valaha – ha csak eszembe jut, még ma is előnt a szégyen – magától értetődő módon a Cshunilal névvel azonosítottam magam. Ám ez már igen régen történt. Már eltemettem. Most mégis eszembe jut, nemcsak azért, mert eljött az őszinteség ideje, hanem azért is, mert csak két hete múlt, hogy a fiam, Winston családi papírokat nézett át – a fiúnak természetesen nem volt joga elolvasni a személyes irataimat, de örökölte az anyja kíváncsiságát –, és rábukkant a névre. Ugratott velem, sőt, egyenesen szemrehányást tett nekem, én pedig hirtelen dühömben, melyet most már súlyosan bánok, és ami miatt muszáj időt szakítanom, amíg még van, a bocsánatkérésre, hirtelen dühömben keményen elvertem, úgy, ahogy tanár koromban azokat a diákokat, akiknek a makacs hiányosságai szüleik ostobaságával és elmaradottságával párosultak. Az elmaradottság mindig dühöt váltott ki belőlem.

*

A Randolph névhez hasonló örömet okoztak új vallásom méltóságteljes és – nincs rájuk más szó – *tiszta* rituáléi. Milyen kellemes például vasárnap reggel korán fölkelni, megfürödni, megreggelizni, azután a legmakulátlanabb öltözékben végigsétálni a csendes és hűvös utakon a templomba, ott aztán megpillantani a legtekintélyesebb és a legtisztéletreméltóbb embereket, akik hasonlóan egyszerű öltözékben imáikba merülnek, melyekbe én is bekapcsolódhatok, azután, hogy oly sokáig voltam kívülálló, akinek a *Jézus Krisztus* és az *Atya* szavak nem jelentettek többet, mint a *tél*, az *ősz* vagy a *nárcisz*. Azok az át nem tért falusiak, akik már felkeltek és ébren voltak ezen a korai órán, tátott szájjal bámultak minket, ahogy fehér menetünk a templom felé haladt. És bár a csodálatuk édes érzéssel töltött el, be kell vallanom, ugyanakkor a szégyen is előntött, ha arra gondoltam, hogy nem is olyan régen még én is a szájtató sokaság része voltam. Különösen fájdalmas volt elsétálni a tekintetük előtt, mivel abban a lassú és méltóságteljes menetben talán mindenki másnál jobban *ismertem* – és a hallgatásommal majd' tizenhét évig elnéztem – azokat a praktikákat, amelyekben ezek az emberek a vallás nevében elmerültek. A viselkedésem velük szemben ezért meglehetősen rideg volt, és némi vigasszal szolgált az a tudat, hogy bár bizonyos tekintetben hasonlóak vagyunk, nemcsak nevünk révén különbözünk tőlük, mely végtére is senkinek sincsen a hajtókájára tűzve, hanem ruházatunkban is. Ezeket a vasárnapokon, melyekről beszélek, a férfiak durva, fehér vászonzól varrt nadrágot és kabátot viseltek, mely egészen másképp festett, mint az a lábszárat szabadon hagyó *dhoti*, melyet a többiek még mindig szívesen hordtak, és amely ruhadarabról mindig úgy véltem, hogy neveltségessé teszi viselőjét. Még egy fehér trópusi sisakkal is büszkélkedtem. A lányok és a hölgyek azokat a rövid ruhákat viselték, melyek a többiekből irtózatot váltottak ki, kalapot öltöttek, és örömmel mondhatom, hogy minden tekintetben azokra a nővéreikre emlékeztettek, akik egészen Kanadából és más országokból jöttek idáig, hogy a mi népünk körében

munkálkodjanak. Talán vádolhatnak azzal, hogy túl sokat adok a felszínre. Saját védelmemben azonban el kell mondanom, mélységesen meg vagyok győződve arról, hogy a fejlődés nem a külső látszat dolga, hanem szellemi beállítottság kérdése, és én ezt kaptam a vallásomtól.

Az eddig elmondottakból úgy tűnhet, hogy a presbiteriánus hit ölelése csakis előnyöket és örömeket hozott. Nem kívánom a szót szaporítani azokról a próbatételekről, melyeket ki kellett állnom, elég, ha annyit mondom, hogy míg az iskolában és más társaságokban kedvvel szemlélték szilárd ragaszkodásomat új hittemhez, máshol bele kellett nyugodnom azoknak a rokonaimnak az állandó csúfolódásába, akik a példám ellenére továbbra is a sötétben tévelyegtek. Neveimet, a Randolphot szintizsita gúnnyal ejtették ki. Ezt nagy lelkierővel még elviseltem. Pontosán erre számítottam, a hit nagy erőt adott, mint a fősvénynek az arany gondolata. Egy idő múltán, amikor látták, hogy a legcsekélyebb hatást sem teszi rám, ha gúnyt űznek a nevemből – ellenkezőleg: jóllehet korábban az aláírásomban a keresztneveimet egy nagy C. kezdőbetű mögé szorítottam, most teljes hosszában, magában írtam ki a Randolphot –, felhagytak velem.

Ezzel azonban nem értek véget a megpróbáltatásaim. Mind ez idáig az ujjaimmal ettem, amely szokás most olyan visszataszítónak, rútnek, tisztátalannak tűnik, hogy nem is értem, miként voltam képes gyakorolni egészen tizennyolc éves koromig. Azt azonban be kell ismernem, hogy az étel soha nem ízlett annyira, mint amikor kézzel ettem, és hogy az első alkalmak, amelyek során megpróbáltam a kés, a villa és a kanál illendő eszközeivel enni, majdhogynem titokban végzett szégyenletes kísérletekre hasonlítottak; még amikor magam voltam, akkor sem tudtam megszabadulni a feszélyezettség érzésétől. Könnyebb volt hozzászokni a Randolph névhez, mint a késhez és a villához.

Amint egy vasárnap déltájt a magam elszánt módján ebédeltem, hallottam, hogy látogatóm érkezik. Férfi volt, nem kopogott, hanem egyenesen belépett a szobámba, én pedig rögtön tudtam, hogy rokon. Ezek az emberek soha nem tanultak meg kopogni, és soha nem csukták be maguk mögött az ajtót.

Be kell ismernem, valahogy ostobának éreztem magam, amint rajtakaptak ezekkel az eszközökkel a kezemben.

– Szervusz, Randolph – szólta a fiatal Hori, a lehető legbántóbb éllel ejtve ki a nevem.

– Jónapot, *Hori*.

Nem érzélte az iróniát. Ez a fiú, Hori gyötört a legkegyetlenebbül. És ő volt a legerősebb is. Próbára tette a felebaráti szeretetemet. Tagbaszakadt ember volt, és büszke a kegyetlenségére. Jó vitázónak is képzelte magát, sok vitánk és veszekedésünk volt; ez a fajkánk – ahogy mondtam, próbára téve a felebaráti szeretetemet – azt állította, hogy a földön kuporogva banánlevelekről enni higiénikus és helyénvaló, hogy a kés és a villa piszkos, mivel különböző emberek használják újra meg újra, az ujjak azonban személyhez kötődnek, és mindig megtisztíthatók, ha megmossuk őket. Ő persze soha nem mosott kezet, ezt biztosan tudtam.

– Eszel, Randolph?

– Ebédelek, *Hori*.

– Marhahúst, Randolph. Fejlődsz, Randolph.

– Örülök, hogy észrevetted, *Hori*.

Képtelen vagyok megérteni, miért csodálják olyan állhatatosan ezek az emberek a tehenet, mely nekem mindig is mocskos állatnak tűnt, sokkal mocskosabbnak, mint a disznó, melytől pedig úgy iszonyodnak. Azt azonban határozottan állíthatom, hogy a marhahús fogyasztása volt a legkimerítőbb próbatétel számomra. Csak azért tartottam ki, mert a hitem erőt adott. De az, hogy ebben a helyzetben találtak – vasárnapi fehér vászonruhámot viseltem, az imakönyvem az asztalon hevert, a fehér kalapom a falon lógott, és késsel-villával ettem –, az, hogy Hori így talált, kissé zavarba hozott. Úgy festhettem, mint a túlbuzgó megtért mintaképe.

Az ösztönöm azt súgta, kérjem meg, hogy távozzon. De aztán rájöttem, hogy az túl könnyű lenne, túl gyáva módja a menekülésnek. Ehelyett akkora szakértelemmel foglalatostkodtam a késemmel és a villámmal, amennyire csak tőlem tellett abban az időben. Ő nem a széken, hanem az asztalon ült, épp a tányérom mellett, a faragatlan fickó, és engem bámult, amíg ettem. Ügyet sem vetve a mosolyára, ettem tovább, mint aki áldozati ételt fogyaszt. Kövér lábait keresztbe vetette, hátradőlve a kezére támaszkodott, és engem vizslatott. Keresztülnéztem rajta. Ekkor kézbe vette az egyik villát az asztról, és a fogát kezdte piszkálni vele. Méregbe gurultam, és elöntött az undor. Könnyek szöktek a szemembe, felálltam, eltoltam a tányéromat, hátralöktem a széket, és megkértem, hogy távozzon. A reakcióm hevessége meglepte, és úgy tett, ahogy kértem. Ahogy kilépett az ajtón, fogtam a villát, elgörbítettem és rátiportam, azután kihajítottam az ablakon.

*

A fejlődés, ahogy említettem, szellemi beállítottság kérdése. És ha ezt a jelentéktelen esetet ilyen erős érzelmektől áthatva mesélem el, csak azért teszem, mert azt példázza, hogy milyen nehéz szert tenni erre a szellemi beállítottságra, hiszen százával akadnak, akik készek lenézni és kigúnyolni azokat, akiket elbizakodottnak tartanak. És bármit is beszélnek az emberek, még a bolondok megvevését is nehéz eltérni. Ezért senki ne gondolja, hogy az új vallás nem hozott kínokat és megpróbáltatásokat is. A hitem azonban kellőképpen megerősített, hogy mindent állhatatosan elviseljek.

Ettől fogva magányos életet éltem. Elvágтам magam a családomtól, és azoktól a nagy családi összejövetelektől is, melyek eddig oly sok örömmel és megnyugvással szolgáltak a számomra, hiszen, be kell ismernem, a lelkem mélyén mindig bíztam benne, hogy valódi baj esetén lesznek olyan emberek, akikhez fordulhatok. Most megfosztattam ettől a vigasztól. Hivatásomhoz akkora elkötelezettséggel ragaszkodtam, hogy magam is meglepődtem rajta. Hogy tanár lehessen az ember, tanulnia kell; így sok nehézség után sikerült elérnem, hogy elküldjenek a port-of-spain-i tanárképzőbe. A főiskolai helyekért vad küzdelem folyt, és hosszú éveken át elutasítottak, mert sokan jelentkeztek olyanok, akik nálam alkalmasabbak voltak. Néhányan valóban presbiteriánus szülőktől származtak. Buzgalmam azonban, mely a kudarcok sokasodtán egyre csak erősödött, végül elnyerte jutalmát. Huszonnyolc éves voltam, amikor bekerültem a tanárképzőre, jóval idősebb, mint diáktársaim többsége.

Csekély örömmel vettem tudomásul, hogy a tíz év alatt Hori gyarapodott. Fuvarozással kezdett foglalkozni, és különösen jól boldogult. Vásárolt még egy teherautót, azután egy harmadikat, és úgy tűnt, sikerei előtt nem áll akadály, míg nekem minden hónap végén be kellett érnem a barna papíros fizetési csomag előre megjósolható tartalmával. A ruhák, melyekre kezdetben olyan büszke voltam, elvesztették ragyogó fehérségüket, míg végül már szégyelltem templomba menni bennük. Am azután világos lett számomra, hogy ez is csak egy újabb próbatétel, melyet el kell szenvednem, és én kitartottam, míg szinte már örömet leltem a foltokban a ruhám ujján és könyökén.

Ebben az időben történt, hogy meghívtak Hori fiának, Kedarnak az esküvőjére. Hogy ezek az emberek milyen korán házasodnak! Olyan alkalomról volt szó, amely felülemelkedik a vallási különbségeken, és külön örömet jelentett nekem, hogy ismét a családom körében lehetek, akiknek megváltozott az irántam tanúsított viselkedésük. Megbékéltek presbiteriánus vallással, és tisztelettel bántak velem a foglalkozásom miatt, olyan tisztelettel, amely, attól tartok, hiányzott feljebbvalóim, sőt, diákjaim viselkedéséből is. A házassági rituálék elcsüggesztettek. A hevenyészett, bár mutatós esküvői sátor, a gyümölcsfüzérekkel díszített kókuszpálma-boltívek, az olyasfajta kellékek, mint a mangólevél, a fű és a sáfrány, az áldozati tűz, mindezek a dolgok inkább szégyennel, mint örömmel töltöttek el. A rituálék azonban csak csekély részét képezték az ünnepségnek. Bőségesen volt finom étel, szigorúan vegetáriánus, de valahogy mégis hihetetlenül étvágygerjesztő, és miután egy ideig ellenszenvvel viseltem az indiai ételek iránt, most visszatértem hozzájuk. Mondom, bőséges volt a kínálat. A zenészek és a táncosok előadása magával ragadott. A sátor és a megvilágítás olyan varázslatos látványt nyújtott, amelyet még az iskolai díszterem sem szokott a koncertek estéin, noha a házassági ceremónia természetesen nem rendelkezett azzal a bájjal és méltósággal, mint azok, amelyeket – ahogy a rendes esküvőket kellene – templomban tartanak.

Kedar mesés hozományt kapott, a menyasszony pedig, akinek az arcára csak egyetlen pillantást vethettem, amikor a selyemfátylát félrehúzták, valóban szép volt. Az effajta szépség azonban nekem mindig felszínesnek tűnik. A nők szépsége nyugtalanító dolog. Ám a szépség mögött mindig fel kell kutatni a jó modor, valamint – és erre mindig emlékeztetem Winstont, hiszen senki sem lehet túl fiatal vagy túl öreg a tanuláshoz – a *viselkedés* magasabb rendű képességét. A leány szép volt. Elszomorított, ha arra gondoltam, hogy egész életére Kedarhoz kötötték, de talán nem is volt másra jó. Kedar ragyogó jelvényeit már említenem sem kell: turbánját, koronáját, melyről rojtok és üvegfüggők csüngtek alá, gazdagon hímzett selyemkabátját, és mindazokat az egyéb ékeket, melyek erre az egyetlen éjszakára elfödtek azt a teherautósofőrt, aki valójában volt.

*

Mélyen elszomorodva távoztam az esküvőről. Kénytelen voltam átgondolni a saját helyzetemet, és összehasonlítani Horiéval, vagy akár csak Kedaréval. Negyvenéves múltam, és a házasság, melynek a dolgok rendes menete szerint húszéves korom körül meg kellett volna esnie velem, továbbra is távol volt tő-

lem. Ez az én hibám volt. Az olyan előre elrendezett házasság, mint Kedaré, nem szerepelt a terveimben. Úgy szerettem volna feleséget választani, hogy – miként *A wakefieldi pap*ban mondják – „a maradandóságot ígérő tulajdonokra” tekintsek. A választási lehetőségeim igen korlátozottak voltak. Olyan presbiteriánus hölgyet kívántam elvenni, aki intelligens, jó nevelést kapott, művelt, valamint aki hozzám kíván jönni. Sajnos ez utóbbi feltételnek csak igen kevesen voltak képesek megfelelni. Én pedig valóban keveset tudtam felkínálni. Hinduk között ez másképpen történt volna. Bizonyos tehetsős férfiak szívesen hozzáadták volna a lányukat egy tanárhoz, hogy részesüljenek az efféle tudós hivatással járó tiszteletből és dicsfényből. Az efféle helyzet feszültségekkel is járhat természetesen, hiszen a lány továbbra is ki van szolgáltatva a családjának, ám így sincs minden vonzerő híján.

Azt képzelhetik – és nem tévednének –, hogy a hitemnek ezekben az időkben kellett kiállnia a legnehezebb próbatételt. Még a gondolatba is beleborzadok, hányszor álltam a határán, hogy hátat fordítsak. Úgy éreztem, nem sok hiányzik ahhoz, hogy megadjam magam – az imáim és buzgó hitem erősítettek meg. Eltűnődtem a világi dolgok értéktelenségén, e gondolatokat azonban csak kevesen osztották velem. Itt tenném hozzá, csak zárójelben, minden hiúságtól menten, hogy át nem tért leányok apáitól több ajánlatot is kaptam – egyetlen kikötésük azonban a hitemre vonatkozott, amit nem fogadhattam el –, hiszen a kaszt, melyből származtam, sokak szemében elfogadhatóvá tett.

Kétségek között hányódva, éjszakáimat Istennel folytatott viaskodással töltve – és e kifejezés jelentését csak ekkor értettem meg teljesen! – a sorsom hirtelen kedvező fordulatot vett. Kineveztek iskolaigazgatónak. Most már beszélhetek! Vajon hányan sejtik, milyen megpróbáltatásokat, mennyi kicsinyességet és intrikát kell elviselnie egy tanárnak ahhoz, hogy elnyerjen egy ilyen kinevezést? Mennyi tülekedés, féltékenység és rosszindulat lendül mozgásba! Mit is mondhatnék a másik felé tett hiábavaló lépésekről, vagy a visszautasításokról, melyeket némán kell elszenvedni, a várakozásról, a felülkerekedésről az érdemteleneken, akik olyan pozícióért tülekednek, melyek betöltéséhez nincsen képzettségük, de sima beszédükkel, valamint színlelt tiszteletreméltósággal, ügybuzgalommal és ájtatossággal mégis képesek meggyőzni feljebbvalóinkat, hogy egyedül ők alkalmasak azokat elfoglalni? Nekem is megvoltak az ellenfeleim. A legfőbb riválisom – de hadd nyugodjék békében! Úgy hiszem, keresztény vagyok, és senkivel nem követem el azt a méltánytalanságot, hogy azt képzelem, még azután is ragaszkodik a tévedéséhez, hogy elhagyta a földi siralomvölgyet.

Sorsom ilyenén kedvező alakulásában Isten kezét láttam. Ezt a legnagyobb őszinteséggel mondom. Mert enélkül bizonyosan alámerültem volna a sötétség ingoványos útjain, hiszen ki az közülünk, aki képes olyannyira megacélozni magát, hogy minden időben ellen tud állni a kísértésnek? Hálából megújult elkötelezettséggel láttam ismét feladatombhoz. Kétség sem fér hozzá, hogy ez váltotta ki feljebbvalóim elégedettségét, ami későbbi felemelkedésemhez vezetett. Hiszen abban az időben, amikor a legtöbb férfi a küzdelemtől megviselten pihenni térne, én lelkesebbnek mutattam magam, mint valaha. Bevezettem a napi négyszeri imádságot. Ragaszkodtam hozzá, hogy a gyerekek járjanak vasárnapi iskolába. Jómagam is tanítottam a vasárnapi iskolában, és a befolyásom súlyával

sáfárkodva a többi tanárt is rábeszéltem, hogy tegyenek hasonlóképpen, így a vasárnap újabb nappá vált számunkra, olyan pihenőnappá, melyet az Istennek szentelt munkálkodással töltöttünk.

Az oktatás feladatait sem hanyagoltam el. A táblákon most színes, krétával rajzolt ábrák szikráztak az éppen megvalósítás alatt álló terveinkről. Ó, milyen csinos látványt nyújtott az iskola akkoriban! Merev fegyelmezési rendszert vezettem be, és megtiltottam, hogy a diák-tanárok válogatás nélkül megkorbácsoljanak akárkit. A korbácsolást én magam végeztem péntek délutánonként, és, hogy úgy mondjam, pártatlanul ítékeztem az iskola – úgy a diákok, mint a tanárok – felett. Ez kétségkívül jobb rendszer volt, és boldogan mondhatom, azóta az egész szigeten átvették. A legtehetségesebb diákokat bent tartottam tanítás után, és jelentéktelen óradíjért különórákat adtam nekik. Az iskolát pedig olyanmennyire áthatotta a munka eszménye, melyet örömteli szívvel kell végezni, nem pusztán elviselni, hogy e magánórák hasznát azután széles körben elismerték, és hamarosan többen maradtak ott iskola után az érzelmesen „saját órájuknak” nevezett alkalmakra, mint amennyivel meg tudtam birkózni.

*

Azután megnősültem. Most már a hatalmamban állt jóformán bárkit feleségül venni, akit csak tetszett, a vasárnapi iskola tanári karában pedig számosan akadtak, akik leplezetlenül elém tárták irántam való ragaszkodásukat. Nem vagyok én olyan rossz külsejű fickó! Én azonban olyasvalakit akartam elvenni, akinek a tulajdonságai maradandóságot ígérnek. Már majdnem betöltöttem az ötvenet. Nem kívántam nálam sokkal fiatalabbat elvenni. Ebben a helyzetben jó szerencsém lehetővé tette, hogy elfogadjak egy ajánlatot – tétovázva használok ezt a szót, mely annyira emlékeztet a hindu szokásokra, és az ingatlanügyleteket juttatja az eszembe, most azonban őszintének kell lennem –, nem kisebb személytől, mint az iskolafelügyelőtől, akinek volt egy harmincöt éves hajadon lánya, akire képességei miatt – igen, helyesen olvassák – ügyet sem vetettek a férfiak a szigeten. E képességek figyelmemre méltóak voltak, ám nem olyanok, melyek hivalkodnak a világ előtt. Mennyi minden változtatásra szorul abban, ahogyan a nőkre tekintünk! Az elmúlt napok során gyakran eltűnődtem a házasságon. Olyan fordulópont az időben, melyből számos következmény származik. Kíváncsi vagyok, Winston, szegény fiú, mihez kezd majd, amikor elérkezik az ő ideje is.

Az én háztartásom nem versenyezhetett Hori vagy Kedar házának pompájával, de az a békesség és kulturáltság honolt benne, melyről mindig is álmodoztam. Egyszerű faház volt csak, de jól volt megépítve, hogy sokáig kitarson, nem úgy, mint az a sok modern szörnyszülött, melyeket manapság emelnek, és jó volt a beosztása is. Egyszerű hajlítottfa-székeink voltak, nádazott ülőkével. Nem voltak márványasztalok bojtos szelű csipketerítővel. Sem üvegajtós szekrénykék. Kincsként őrzött, bekeretezett tanítói diplomámat a falra akasztottam vallásos képeim és az angol vidéket ábrázoló tájképek mellé. Nagy szerencsével ekkoriban jutottam hozzá egyik első misszionáriusunk régi, dedikált fényképéhez. Szerény otthonunk díszítésében feleségem harmincöt évének minden energiáját és tapasztalatát szabadjára engedte, melyek eddig nem juthattak kifejezésre.

Hozzám hasonlóan hozzá is késve érkeztek el a dolgok. Attól féltünk, és félmünket megerősítette sok barátunk véleménye, akiknek jó szándékot kifejező mondatai mögött azonnal észrevettük a szívtelenséget, hogy előrehaladott korunk miatt nem lehet gyermekünk. Ők azonban hozzánk hasonlóan alábecsülték az imádság erejét, hiszen házasságkötésünk után egy éven belül megszületett Winston.

*

Winston születése kegyelem volt és áldás. Ugyanakkor aggodalommal töltött el, mivel képtelen voltam elnyomni a késztetést, hogy a közöttünk lévő korkülönbséget méricskéljem. Ráeszméltem példának okáért, hogy ő harmincéves lesz, amikor én nyolcvan. Zavaró gondolat volt, hiszen a gyermekek társaságát, talán a hivatásomnál fogva, mindennél drágábbnak tekintem. Az aggodalmamnak azonban volt egy másik oka is. A jellemét leginkább formáló években Winstonnak nemcsak az útmutatásomat kell nélkülöznie – hiszen miféle tanácsot adhat egy hetvenéves öregember egy húszéves, élettől duzzadó sihedernek? –, hanem pénzügyi támogatásomat is.

Ha tekintetbe vesszük váratlan felemelkedésemet és a belőle következő jótéményeket, különösnek tűnhet, hogy mind a feleségem, mind az én gondolataim is egyre a pénz körül forogtak. Közeledett a nyugdíjazásom, a nyugdíjam pedig aligha lesz több, mint amiből egyszerű tanítóként éltem annak idején. Ezekben az időkben úgy tűnt, hogy a zarándokokhoz hasonlóan, akiknek a rajongását csodálom, de oszteni nem tudom, két lépést teszek meg a céloom felé, egyet pedig vissza, bár az én esetemet talán pontosabban leírná, hogy egyet lépés előre és egyet hátra. Így keseredik meg mindig a siker íze azok szájában, akik olyan hévvel üldözik, mint én! Ha rendelkeztem volna azzal az éleslátással és mély hittel, amellyel ma rendelkezem, már akkor láthattam volna, milyen hamisak az evilági dolgok, melyek csak azért kecsegtetnek, hogy megtévesszenek.

Ahogy mondtam, mindketten nyugtalanra váltunk. A csecsemő Winston szemlélése mindkettőnk számára mély fájdalom forrásává vált, hiszen a szegény, ártatlan teremtés aligha tudhatta, milyen gyötrelmet vár rá, amikor majd mindketten távozzunk a földi siralomvölgyből. Kínzott tehetetlensége és gyámoltalansága. Jómagam túl voltam azon a koron, amikor az életbiztosítás kötése praktikus megoldás lehetett volna, egyszerű tanítóként pedig a forrásaim sem voltak meg hozzá. Akkoriban úgy tűnt, hogy a saját jó szerencsém, az igyekeztem gyümölcsei tesznek tönkre. Mégsem ügyeltem erre a jelre.

Amíg tehettem, továbbra is adtam magánórákat. A délutánira ráadásaként beiktattam egy reggeli órát is. Ezt azonban nehéz szívvel tettem, hiszen közben kínzott a gondolat, hogy néhány év múlva csekély javadalmazásával együtt ezt a privilégiumot is megtagadják tőlem, hiszen el kell fogadnom, hogy a magánórákat az igazgató előjogának tekintik, aki ily módon mintegy rányomja a személyiségét az iskolára. A tizenkét év alatti fiúknak rendezett próbavizsgák eredményei továbbra is biztatóak voltak, messze felülmúlták sok más vidéki iskoláét. Vallásos buzgalmam továbbra sem csillapodott, és ez a buzgalom, amely azokban az években is lánggal égett, melyekben a legtöbb férfi az én helyzetemben megpihent vol-

na – ezeknek a szerencsés lelkeknek a gyermekei már felnőttek –, mondom, ez a meglepő buzgalom, érzem, hozzájárult a későbbi felemelkedésemhez, melyet, amint azt az események egyszerű elbeszéléséből is látni fogják, nem kerestem.

Nyugdíjba vonulásom ideje egyre közeledett. Az iskolában szenvedélyesebb lettem. Azt kívántam, hogy a felügyeletem alatt álló fiúk mind azonnal nőjenek fel. Könyörtelen voltam a lemaradókkal szemben. A feleségem, szegény teremtés, nem tudott olyan sikerrel úrrá lenni az aggodalmán, mint jómagam. Nem akadt elfoglaltsága vagy olyan szakmája, mely elterelte volna a gondolatait, és megszüntette volna a szorongásait. Csak Winston volt neki, a drága gyermek jövője pedig minduntalan könnyekre fakasztotta. Hiszem, hogy még az életét is feláldozta volna érte! Nem volt könnyű neki. A legszelídebb keresztényi könyörületeségre volt szükség ahhoz, hogy lássam, a szidalmak, melyeket egyre keserűbben és egyre gyakrabban vágott a fejemhez, csakis aggodalmának kifejeződései. Időnként, be kell vallanom, kudarcot vallottam. Az ilyen alkalmakkor pedig, mint ahogy ma is, kínoz a saját érdemteleniségem.

Gondjainkba bevattuk feleségem apját, az iskolafelügyelőt. Méltánytalanak éreztük ugyan, hogy másvalakit is a nehézségeink részesévé tegyünk, mindazonáltal ez elismert módja, hogy könnyítsünk azokon a terheken, melyeket túllontúl súlyosnak érzünk. Ám a szegény ember – jóllehet legalább annyira aggódott a lányáért, mint Winstonért – csak az együttérzését tudta felajánlani, gyakorlati segítséget alig. Beszámolt róla, hogy a hatóságok nem hajlandóak meghosszabbítani az igazgatói kinevezésemet. Csüggedtségem indulatkitörésbe fordult, melyet ő jólelkűen megbocsátott, mert noha azzal az ígérettel hagyta el a házat, hogy többé egy szalmaszálat sem tesz keresztbe értünk, kisvártatva visszatért, és türelemre intett.

Így hát türelemmel voltunk. Nyugdíjba vonultam. Alig bírtam otthon maradni, annyira beleszoktam már a napi kerékvágásba, a mindennapi próbatételek sorába. Családlátogatásokat tettem, nem más okból, mint hogy félttem az otthoni egyedüllétől. Úgy hiszem, buzgalmamnak híre kelt, noha ügyeltem rá, hogy elkerüljem az iskolát, utóbbi szenvedéseim színhelyét. Szándékomban állt magánórákat adni két vagy három diáknak, akiknek a fejlődése komolyan érdekelt. Az én módszereim azonban már nem leltek kedvező fogadtatásra. Ezeknek a gyerekeknek a szülei arról számoltak be, hogy az új igazgató éles szavakra ragadtatta magát, amit én őszintén helytelenítettem, és nem átalotta kifejtetni, hogy gátat vetek a gyermekeik iskolai fejlődése elé. Így hát elálltam a tervemtől, vagyis – hiszen elérkezett az őszinteség ideje – ők hagytak el engem.

*

Az iskolafelügyelő, aki mostanra visszatérő vendége lett szerény, szomorú hajlékunknak, továbbra is türelemre intett. Ebben az elbeszélésben eddig tartózkodtam attól, hogy a feleségemet közvetlenül megszólaltassam, mert semmi olyasmit nem kívánok tenni, mely növelné a terhet, melyet minden bizonynal viselnie kell – hiszen a feleségem, bár meglehetősen képességekkel rendelkezik, nem élvezhette annak a formális oktatásnak az előnyeit, melyre manapság oly nagy súlyt helyeznek. Ezért hát tartózkodom annak a megjegyzésnek a rögzítésétől,

mellyel atyja tanácsát fogadta. Legyen elég annyi, hogy egy gyermekmondókát idézett, ügvet sem vetve annak ritmikájára és rímelésére, melyet a végén sietségében el is rontott, majd a szoba közepén álló asztalról a földre taszított egy vázát, ahol a víz úgy folyt szét, mint az a tócsa, melyet kis Winstonunk produkált nem is olyan rég. Ez után az incidens után a feleségem és az apja közötti kapcsolat érezhetően feszültté vált, én pedig igyekeztem olyan gyakran házon kívül tartózkodni, amilyen gyakran csak tudtam – valóban, kellemes volt megfedkezni a házi viszályokról, távolibb vidékekre sétálni, és hallani, ahogy az egyszerű falusi nép „igazgató úrnak” szólít.

*

És ekkor, amint az láthatólag rendesen történni szokott az életemben, a felhők eloszlottak, és kiderült az ég. Kineveztek iskolatitkárnak. Ezt a lehető legmelegebb szavakkal maga az iskolafelügyelő hozta a tudomásomra, egy héttel megelőzve a hivatalos értesítést. Az alkalom a család újraegyesülését hozta. Igazán jó érzés volt látni, hogy a zaklatott iskolafelügyelő végre lecsillapodik, apa és lánya pedig ismét elégedett egymással. Ebben legalább akkora örömet leltem, mint újonnan elnyert rangomban.

Az iskolatitkári megbízás ugyanis jól jön egy férfinak élete alkonyán. Az elképzelhető legszelídebb hatalom gyakorlását teszi lehetővé. Az iskolai beszédek napján például iskolaszünetet kérhet a diákok számára, és mi melegíthetné fel jobban az ember szívét, mint az az életerős és őszinte éljenzés, ami az ilyen kérést követi? Még az igazgatók felett is hatalmat ad, hiszen meglepetés-látogatósokat tehet, sőt, jelentéseket készíthet a hatóságoknak. Ez a pozíció ugyanakkor komoly felelősséggel is jár, hiszen az iskolatitkár úgy vezeti az iskolát, ahogy a vezérigazgató a vállalatot. Eldöntheti, példának okáért, hogy a vízelvezető árkokat teljes egészében újra kell-e ásatni, vagy csak át kell vakolni, hogy újnak látszszanak, hogy elég lesz-e egy réteg festék, vagy kettő kell, hogy a mennyezetet lehetséges-e részben felújítani és átfestetni, vagy az egészet le kell szedni, és ki kell cserélni. Ő állapítja meg, mennyi iskolapadot és táblát kell rendelni, csakúgy, mint a kréta és az írószerek mennyiségét. Röviden, olyan méltóság ez, mely tökéletesen megfelel olyasvalakinek, aki mind ez idáig aktív életet élt, és akit a nyugdíjba vonulás gondolata rémülettel tölt el. Egyaránt nyújt megbecsülést és jutalmat. Van még egy előnye: az iskolatitkár közalkalmazott; ritkán bocsátják el, megbecsültsége pedig az idő haladtával inkább nő, mint fogyatkozik.

Újabb feladataimhoz nagy eltökéltséggel fogtam hozzá, és otthonunkban ismét minden rendben ment. Feleségem apja rendszeresen meglátogatott minket, mintha a szegény ember már alig győzné kívánni, hogy osztozzon velünk a szerencsés fordulatban, melyet nagymértékben neki köszönhattünk. Jómagam gondot viseltem az iskolára, a diákokra, a tanári karra. Minden hozzám tartozó diák szüleit meglátogattam, és beszéltem velük a tanulás jótéteményeiről, a hiányzások veszélyeiről, és így tovább. Tudom, megbocsátják, ha hozzáteszem: amikor a talaj elég termékenynek tűnt, bizony elvettem a presbiterianizmus, de legalábbis a kétség magvait azok között, akik továbbra is sötétben tévelyegtek. Ez a buzgalom ismeretlen volt az iskolatitkárok között. Jómagam sem tudok számot

adni róla. Lehetséges, hogy korai szigorúságom és becsvágyam megajándékozott egy csipetnyivel a keresztetek lelkesedéséből. Ám elkerülhetetlenül bekövetkezett, hogy az ilyesfajta buzgalmat némelyek már nem tudták megemészteni.

*

Minden megbecsülés, minden kedves éljenzés ellenére, mely a szünidőt kérő szavak nyomán felhangzik, az iskolatitkár pozíciója időnként ellenséges és rosszindulatú megjegyzések céltáblájává válik. Mindenki osztozik ebben a sorsban, aki hatalommal és pénzügyi felelősséggel járó állást mondhat magáénak. A híresztelések kitartottak, és noha nem csökkentették a megbecsülést, melyet kétségtelenül kivívtam magamnak a közösségben – a választások alkalmával például mind az öt jelölt megkeresett, és arra kért, képviseljem az ügyüket, amivel különösen nehéz helyzet állt elő; ezt úgy oldottam meg, hogy mind az ötüknek semlegességet ígértem, és ezért mind az öten kitörő hálával mondtak köszönetet –, mégsem jó olyanok között járni-kelni, akik – hiszen gyarló az ember, és az egyszerű falusiakat semmi sem vonzza jobban a mocskos pletykánál – nap mint nap csak azt lesik, hátha elcsípnek egyet-egyét a róluk szóló rágalomok közül. Méltóságomon alulinak tartottam – pontosabban rangomon alulinak –, hogy válaszoljak az efféle támadásokra, és ebben a helyzetben, mint azt egyre gyakrabban tettem, feleségem apjához fordultam tanácsért. Azt javasolta, hogy mondjak le az egyik iskolatitkári posztról, és ezzel jelezzem, mennyire helytelenítem a pletykálgatást, és milyen kevésre tartom a világi rangot. Hiszen mostanra oly sikeresen végeztem új feladataimat, hogy három iskola titkári teendőit is elláttam, ami a lehető legtöbb volt, amit engedélyeztek.

Megfogadtam a tanácsát. Lemondtam az egyik iskola titkári teendőiről, amely amúgy is olyan elhanyagolt állapotban volt, hogy még az ismételt felújítások sem tudták elfedni építésének eredeti, kiáltó hanyagságát. Ez az iskola adott tápot a legtöbb híresztelésnek, lemondásomról pedig sokan nyilvánítottak véleményt, még az újságok is beszámoltak róla. Bár továbbra is kedves maradt a szívemnek, kész voltam más kezekbe adni. E lépés következményeképpen elcsúszott a híresztelés és a szóbeszéd. Kiderült, hogy a tett elnyerte a jutalmát is, mivel néhány hónappal később feleségem apja, a kedvező fordulatok mindenkori hírnöke bizalmasan elárulta, hogy lehetőség nyílik egy új iskola felépítésére a környéken. Én teljes egészében megfeleltem az iskolatitkári posztra, ő pedig semleges közvetítőként a hatóságok között és közöttem megemlítette, hogy felmerült a nevem az állással kapcsolatban. Ebben az időben csak két iskola titkári teendőit láttam el, most kineveztek egy harmadikéra is. Ő buzgón ösztökölt, hogy fogadjam el. Én azonban haboztam, és ez a habozás később indokoltnak bizonyult. Ám egy új iskola gondolata, melyet teljes egészében az én elképzeléseim és elveim mentén alakítanak ki, túl mámorító volt. Engedtem a kísértésnek. Bárcsak most visszamehetnék, és visszavonhatnám a beleegyezésemet! Jó apósom sietett vissza a hírekkel, én pedig két hét múlva megkaptam a hivatalos értesítést.

*

Be kell ismernem, hogy az elkövetkező néhány hónapban az új feladat iránti lelkesedésemben és felbuzdulásomban megfeledkeztem a kétségeimről. A két másik iskolám ezt némileg meg is szenvedte. Hiszen ha létezik olyasmi, ami az iskolatitkár szívét felderíti, az a még meg nem épült iskola szervezési feladatai. De jaj! Minden egyes lépésünk során emlékeznünk kell a világi dolgok hiúságára. Valóban, milyen gyakran megtörténik, hogy a személy, akit megajándékoznak azzal a tisztséggel, amire vágyik, és aminek a betöltésére minden tekintetben alkalmas, egyszer csak elveszíti a lába alól a talajt! Bár megadatott neki a lehetőség, amire várt, képtelen jó hasznát venni. Minden erőfeszítését a küzdelemre pazarolja.

Most velem is így történt. Szinte semmi sem ment úgy, ahogyan kellett volna, semmi, amihez csak hozzáértem. Én, aki olyan óvatos és pontos voltam minden becslésemben és számításomban, most újra és újra hibákat követtem el. Egyetlen számításom sem bizonyult helyesnek. Újra meg újra hiányok és fennakadások mutatkoztak. Az iskola építése jóval lassabban haladt, mint szerettem volna. Az sem vigasztalt, hogy rájöttem, most magam vagyok, magam vagyok a szenvedés e hosszúra nyúlt pillanatában. Sem a feleségemhez, sem az apjához nem fordulhattam vigaszért. Anélkül ízlelték meg az új iskola vezetésével járó örömeiket, hogy magukban kapcsolatba hozták volna velem. Megadatott az óriási lehetőség, nekik kétségük sem volt, hogy jól élek majd velem, én pedig képtelen voltam csalódást okozni, vagy aggodalmaimmal áttörni a boldogságuk falát.

Tévedéseim újabb hibákat szültek. Kimondom, a hibáim megsokszorozódtak! Hogy elfedjem egyetlen tévedésemet, húszféle dolgot kellett tennem, majd ezt a húszat is lepleznem kellett valahogy. Úgy éreztem, foglyul ejtett valamiféle különös eredménytelenség, mely fölött teljesen elvesztettem az uralmam, és melyet gonosz és velem szemben ellenséges erők táplálnak. Végül már úgy tűnt, a bukás egyenesen az arcomba mered, és az egész karrieremet elfeledtetni a mindent betetőző kudarc. Az épület állt, ez igaz. Tiszteletre méltó külseje volt. Épületnek látszott. Mégis, messze volt attól, amit elképzeltem. Vészesen elszámoltam magam, és már túl késő volt ahhoz, hogy helyrehozzam a hibákat. Hiányosságai és gyengeségei azonnal feltűnnének még a gyakorlatlan szem számára is. Éjszakák hosszú során át kínozta a kudarcom. Egy cseppnyi józan belátással milyen könnyen jóvá lehetett volna tenni! Ám ez az idő elmúlt. Nap mint nap odavonzott valami az épülethez, és nap mint nap reméltem, hogy valami csoda eltörli a föld színéről. De ott állt minden nap, mint valami keserű szemrehányás.

Feleségem és apósom szemrehányásai sem könnyítették meg a dolgomat. Mindketten nekem estek, és – joggal – a szememre vetették, hogy az én kudarcom mindkettejüket magával sodorja. A napok meg csak teltek egymás után! Én pedig – soha nem állhattam a perlekedést, soha nem tudtam a sértésre sértéssel válaszolni – nem dorgálhattam meg őket azért, hogy életem alkonyán ilyen nagy terhet raktak a vállamra. Az ő dicsőségükért tettem, hiszen én már eleget elértem ahhoz, hogy kitarson életem végéig. A feleségemért és az apjáért tettem, meg a fiamért, Winstonért. De ki hinne nekem? Ki hiszi el, hogy egy férfi mások dicsőségéért munkálkodik, nem beszélve Isten dicsőségéről? Szemrehányást tettek nekem. Elléptek mellőlem. A szükség órájában elhagytak engem.

Keserű napok voltak ezek. Hosszú sétákat tettem az esti hűvösségben a falvainkon keresztül. A gyerekek kiszaladtak a házakból az üdvözlésemre. Anyák néztek fel a főzésből, apák a csőátereszek tetején ültükből, és köszöntöttek: „Igazgató úr!” Kudarcom közülük a legalacsonyabb előtt is hamarosan nyilvánvalóvá válik. Gyorsan kellett cselekednem. A kudarokat el kell pusztítani. Egy iskola felgyújtása megbocsáthatatlan dolog, ám vannak olyan alkalmak, amikor elnézhető, ha a menekvésnek ez az egyetlen útja. Ez pedig kétségtelenül ilyen alkalom volt! Drasztikus lépésről van szó. Ezen a szigeten azonban többször is megtették már. Ekként vitáztam magammal. A válasz pedig mindig ugyanaz volt: a kudarcomat el kell pusztítani, nemcsak az én érdekemben, hanem mindazokban – beleértve a falusiakat is –, akiknek a sorsa egybefonódott az enyémmel.

Amint sikerült elhatározásra jutnom, eltökéltem cselekedtem. Az évnek abban a szakában jártunk, november közepén, amikor az emberek gondolatait kezdi elfoglalni a karácsony, és szinte minden másról megfeledkeznek. Ez éppen megfelelt a céljaimnak. Szükségem volt – micsoda szégyen most megvallanom – bizonyos segítőtársakra is, mivel a baleset napján máshol kellett, hogy lássanak. Erre sok pénzt kellett költenem, melynek nagy részét fiunk, Winston jövőjére tettük félre. Közben az is szükségessé vált, hogy pecsétet tegyek bizonyos hivatalos személyek szájára, akik örömeiket lelték a bukásomban, és most készek voltak világgá kürtölni. Ám végül minden készen állt. Karácsony másnapján Port-of-Spainbe utazunk a lóversenyre. Mire másnap visszatérünk, az iskola nem lesz többé. Azt mondom, „utazunk”, noha a feleségemet nem avattam be a szándékaimba.

Milyen félelemmel, mennyi önváddal, micsoda önutálattal vártam a napok múlását! Amikor meghallottam a karácsonyi énekeket, melyek számomra a Szenteste felülmúlhatatlan édességével fonódtak össze – és amelyet, döntésemnek hála, ismét megtapasztalhatok, jóllehet a lelkem mélyén a megérdemelt, ám elkerülhetetlen büntetéssel járó végzet és romlás előérzete kísért –, amikor karácsonyi dalokat és reklámokat hallottam a rádióban, összeszorult a szívem, hiszen úgy tűnt, mindentől elvágtam magam, ami körülvesz, és ismét idegenné váltam a hit számára, melyet vallok. Ezek a napok tehát szomorúságban teltek, az éjszakai imádság és önostorozás rohamai közepette. A megbánás újra meg újra rám támadt. Sajnáltam, ami lehetett volna, sajnáltam, ami ezután fog következni. Úgy éreztem, a mocsok olyan gödrébe süllyedek, ahonnan soha többé nem emelkedhetem ki ismét.

Minderről a feleségem semmit sem tudott. Egy napon mégis azt kérdezte tőlem: „Mit terveltél ki?”, majd anélkül, hogy megvárta volna a válaszomat, azon nyomban részletes tervvel állt elő, mely szinte hajszálpontosan megegyezett az általam kigondolttal, mire egészen elcsüggedt a szívem. Hiszen ha a szükség ezen óráján, amikor a legnagyobb találékonyságra volt szükség, csak olyan tervet tudtam kovácsolni, amit bárki más is kieszelhetett, akkor a lelepleződés bizonyosnak látszott. Szégyenszemre Winston, aki csak két vagy három nappal azelőtt ugratott régi, kereszttség előtti nevémmel, Winston is részt vett ebben a beszélgetésben, a zavar legcsekélyebb jele nélkül, az arca csupán izgalomról

árulkodott, és – szomorúan vallom be – irántam érzett büszkeségről, mely most nagyobb volt, mint amit eddig valaha bármikor kifejezett.

Hogyan is ismerhetnénk ki az emberi szív útjait? Hogyan beszélhetnénk a rosszra való hajlamlról – melynek a keresztények mindenki másnál inkább a tudatában vannak – és a rajta diadalmaskodó jóra való vágyról? Ne felejtsek, a jó szándék havában jártunk. És valóban átjárt a jóakarát. Hiszen ezt éreztem mindenki iránt. Minden egyes karácsonyi ének hallatán ellágyult a szívem. Valahányszor egy gyermek sietett felém, és így kiáltott: „Igazgató úr!”, bánat marcangolta a szívemet. Hiszen ezeknek a mosdatlan teremtéseknek a látványa, akik közül oly sokan meg voltak fosztva a tanulás lehetőségétől – ami pedig olyan sokat számít a korai éveken, és amelynek a hiánya örökre érezhető marad, az emberi lényt az állatokéhoz hasonlatos létezésre kárhozthatván –, ezeknek a teremtéseknek a látványa, akik hálásak voltak nekem, miután oly sok estén elmentem közülük, és minden energiámmal terjesztettem a hitvallást, elerőtlenítet. Büszkék voltak az új iskolájukra. De még büszkébbek voltak a kapcsolatukra azzal az emberrel, aki építette.

Úgy éreztem, mindenhol elutasítanak. Olyan gyakran jártam templomba, amilyen gyakran csak tehettem, ám ott is elutasításra leltem. És amint közeledett az idő, a tervem iszonyatossága egyre világosabbá vált előttem. Hasztalanul mondogattam magamnak, hogy sokszor megtették már előttem is, amit kiagyaltam. Az énekek, az istentisztelet, a születésről és a halálról való beszéd, mind elerőtlenítettek engem.

Úgy vándoroltam a gyermekek között, mint akinek hatalmában áll áldást osztani vagy visszatartani, és közben arra a másik Vándorra gondoltam, aki azokat, akik között jártam-keltem, áldottnak nevezte, és azt mondta, övék a menyenyeknek országa. E járás-keles közben pedig úgy tűnt, végre megragadtam ama vallás igaz lényegét, melyet felvettem, és amelynek a világi sikerét oly nagy hévvel segítettem elő. Úgy tűnt hát, hogy a megpróbáltatások, melyeket elszenvedek, a terv szerint életem végső napjaiban várnak rám, hogy csak akkor kóstolhassak bele az eksztázis ízébe, melyről eddig csupán olvashattam. Ebben az eksztázisban bolyongtam. Szenteste volt. Szenteste volt. Mintha a fejem kiszakadt volna a testemből. Nehéz volt felbecsülnöm a tárgyak méretét és távolságát. Magasnak éreztem magam. Úgy éreztem, része vagyok a földnek, mégis, mint ha eltávolodtam volna tőle.

– Nem! – mondtam a feleségemnek teánál. – Nem, nem fogom ezzel a gyávával lealacsonyítani magam. Inkább kihirdetem a kudarcomat a világ előtt, és kérem a méltó büntetésemet.

A feleségem úgy viselkedett, amint vártam. Épp ezelőtt aggatott fel mindenféle karácsonyi dekorációt, az Egyesült Államokból származó költséges díszeket, melyek olyan divatosak manapság, és oly kevésbé hasonlítanak azokhoz az egyszerű ékekhez, melyeket korai hittérítőink otthonaiban láttam a háború előtt. Milyen nagyon megváltozott a ház, melybe beköltöztünk! Mennyire eltűnt az egyszerűség, és mennyire átvette a helyét a hivalkodás! Én pedig milyen büszke voltam rá!

A feleségem könyörgött, hogy változtassam meg a szándékomat. Ehhez Winstont is segítségül hívta. Mindketten zokogtak és rimánkodtak, hogy vigyük végig a tervünket. Ám elhatározásom szilárd volt. Biztos vagyok benne, ha az

iskolafelügyelő még él, őt is odacitálták volna, hogy rábeszéljenek. Ám a szerencsés ember három héttel ezelőtt eltávozott az élők sorából, lányát és unokáját az én gondjaimra bízva – és valóban, ettől az egytől tartok csak, hogy míg a magam számára dicsőséget vívok ki, nekik ártok. Mégis, szilárd voltam. Akkor egy újabb jelenet kezdődött, mely már túlságosan ismerős volt számomra, és a házat, amely reggel még Winston lelkesedésétől volt hangos, egyszeriben betöltötte a gyász. Winston zokogott, pufók orcáin könnyek peregtek alá csinos orrától erős felső ajkáig, úgy próbált rábeszélni, hogy gyújtsam fel az iskolát, és egyébként is úgy viselkedett, mintha egy táborúztól fosztottam volna meg. Azután az anyja tönkretett jó néhány tárgyat, majd Winstonnal együtt elhagyta a házat, és megesküdött, hogy soha többé nem látjuk egymást, és hogy soha nem lesz részese annak a szégyennek, ami elkerülhetetlenül bekövetkezik.

Itt ülök hát, nem a karácsonyt várom, hanem abban a házban, ahol dedikált fényképéről egyik legelső misszionáriusunk bámul le rám sűrű szakállán és bozontos szemöldökén keresztül, és ahol a falak igyekvéssel, nehézségekkel, küzdelemmel, dicsőséggel és jaj, végső kudarccal teli elmúlt életem oly sok emléket hordozzák, várom a karácsony másnapját, a lóversenyt követő napot, melyre el akartunk menni, és várom a vizsgálóbizottság ellenőreit. A ház magányos és sötét. A rádióállomások karácsonyi énekeket sugároznak. Nagyon egyedül vagyok. De erős vagyok. Most leteszem a tollam. Fárad a kezem, a szép betűk, melyekre a missziós iskolában tanítottak, kezdenek elbizonytalanodni, és rendetlenül botladoznak a vonalazott papíron, most pedig valaki kopog.

*

December 27. Hogyan jósolhatnánk meg a világ folyását, miként láthatnánk előre a megpróbáltatásokat, melyekkel utunk során találkozunk? Még a vezeklés is megtagadtatik tőlem. Hiszen alighogy leírtam a fenti beszámoló utolsó mondatát, kopogtak, én pedig mentem, hogy kinyissam az ajtót. És nicsak, ott állt egy fiú, aki híreket hozott. Nyugat felé pedig, nézz oda, vöröslött az ég. A fiú elmondta, hogy az iskola lángokban áll. Mit tehettem volna? A világ fordult egyet körülöttem. Úgy látszott, még a végső vezeklés, a végső dicsőség is megtagadtatik tőlem. Bizonyos dolgok nem nekem valók. A gyötrelmem és a kétségbeesés pillanataiban az első gondolatom a feleségem volt. Hová ment? Elindultam, hogy megkeressem. Amikor eredménytelen küldetésemből hazatértem, felfedeztem, hogy Winstonnal együtt visszajöttek, hogy megkeressenek. Könnyeinken át mosolyogva megöleltük egymást. Végül mindannyiunkra ránk köszöntött a karácsony. Megkönnyebbült szívvel, melyet csak az Úrral folytatott viaskodásom nehezített el, tegnap, karácsony másnapján elmentünk a lóversenyre. Nem fogadtunk. Az elveink ellen való. A vizsgálóbizottság ellenőrei ma üzentek, hogy végül nem jönnek el.

FARKAS KRISZTINA fordítása

Az utolsó reggeli

11.

Talán tíz óra is elmúlt, mire Noszlopy körül lejjebb ereszkedett az árnyék, hogy előbb-utóbb betakarja a szemét, és kora reggelig nem mozdult el róla, mint a medve-álom. Úgy mondják, Noszlopy aludt, de olyan mélyen, hogy az ember első pillanatban holtnak vélte.

Nem csikorgatta a fogát, nem kiabált összevissza értelmetlen szavakat, nem horkolt, hogy az egész szálloda talpra álljon, nem hánykolódott, nem sziszegte átkát a hűtlen feleséghez, hiszen nem is volt élettársa – egyszerűen aludt, mint a bunda, talán a levegőváltozástól, talán az utcai légnyomás csökkenésétől, vagy talán csak úgy, kedvtelésből, hogy a többieket bosszantsa. Ahogy elaludt, abban a pillanatban elkezdett hullani a hó, előbb csak szállingózva, míg Noszlopy behunyta a szemét, de nem aludt még teljesen, aztán sűrűbben havazott, ahogy egyre mélyebben elnyomta az álom, és a havazás nem állt el reggelig. A kakas is fázósan bújt a fedelet adó lécz alá, és a kuttyák is aluszékonyak voltak, mintha álomport keverték volna az italukba. Itt a tél, gondolta Noszlopy, és az álom maradékával küszködött, miközben lassan szálltak a hópelyhek a kivilágosodott ablakon. Hét óra múlt pár perccel. Tiszta tudatra ébredt, mintha most valóban ki-aludta volna magát, de a lába ólomnehéz volt, nem szívesen engedelmeskedett az esze parancsának, inkább mintha könyörgött volna, csak egy negyed órát még mozdulatlan maradjon. De az ész nem tágított. „Haza kell menned – mondta –, most már semmi keresnivalód nincs itt, a titkos üzemet bezárják, és tavaszig ki sem nyitják.” De egy jót reggelizek, született meg az elhatározás a fejében, még egy utolsó jót... Csupán a hibázás lappangó fenyegetése volt jelen mindenütt, hogy egyedül van, már mindenki elment a szállodából, és őt itt felejtették, mint az esküvői ajándékot, ami az egyik percről a másikra senkinek sem kell.

Persze a portás ott állt a helyén, és a pincér is előjött a konyhabarlangjából, és még mosolygott is.

– Sajnos, ön az utolsó vendég.

– Pedig legszívesebben egész télre eltenném magam itt – próbálkozott meg egy tréfával.

A pincér rejtélyesen mosolygott.

– No, de önnel kivételt teszek.

Noszlopy igen elcsodálkozott.

– Igen?... És minek köszönhetem ezt a szerencsét? – fogott bele némi gúnynyal, és nem kevés kíváncsiskodással.

– Nem emlékszik rám?

Noszlopy erőltette az agyát, és valami derengeni kezdett.

– Valaha író akartam lenni. És nem is magyar ember az, aki nem akart író vagy költő lenni. Nagyon haragudtam magára, amiért visszautasította a kéziratomat... De ennek már több mint két évtizede. Gyermekkori butaság. Jöjjön. Itt lakom a feleséggel. Öt percre innét. Maradt egy kis ráklevés, hozzája lecsót készít. Az én feleségem tudja a legfinomabb lecsót készíteni ezen a földrészen. Megnyalja a tíz ujját utána.

Noszlopy még tétovázott.

– Száz aranya van? – tréfálkozott a pincér – No látja. Egy fityingje sincs. Hagyja a szobában, úgysem lopja el senki sem.

Az egész annyira képtelenség volt, hogy Noszlopyt megnevettette, ugyanakkor óvatosságra is intette. Csak egy óra múlva bizonyosodott meg róla, hogy a pincér jó szándékról és igazi eleganciáról tett tanúbizonyságot, és hogy a visszaadott kéziratot elintézte egyszer s mindenkorra. Noszlopy egy kicsit szégyenkezett emiatt, de nem volt lelkifurdalása. Bizonyára úgy cselekedtem, ahogy illik. Öt percet a szabad levegőn töltött, és a jeges szél miatt, meg hogy nem volt rajta kabát és sapka, összetűszögte az idegen konyhát, csak azután kívánt jó reggelt. A pirosposztság háziasszony nagyon megtetszett neki. No nem a járása, a modora, a beszédmódja miatt, ezeket olyan közönségesen végezte, mint az emberek kilencvenkilenc százaléka. Hanem a hangja, az csakugyan más volt. Mint ha ősidők óta ismernék egymást.

„Jó meleg a leves”, mondta, mintha a rákokkal külön megállapodást kötött volna, de ez az ő titka maradt. „Ígérem, nem fog fájni, vagy csak egy csöppet”, duruzsolta a rákoknak még tegnap este. „Hát ennyi maradt belőle ma reggelre. A felét kiöntöttem volna. Fájt a szívem miatta. De Noszlopy úr megmentett. Őtőle tudom – mutatott a férjére –, hogy ma itt tartózkodik. Már tegnap délután kilestem. Hát meghívtam reggelire, ilyen úgysem evett még.” És büszke volt a tudományára, mert ráklevést és ízes lecsót senki sem tudott nála jobban főzni. Noszlopy bólogatott, mint az álruhába öltözött köztársasági elnök. Nagy petytyekben hullott a hó, délre eső lesz belőle, és undok, sáros lófasz, de ezt nem mondta, mert a köztársasági elnök nem szokott ilyeneket beszélni. Az idő elálmosította. Ha este lesz, tavaszig bezárják az udvart, a kertet a pineafenyőekkel, és hazamennek az emberek. Legszívesebben ő is visszalopakodott volna a szállodába, és átaludta volna a telet. Ilyen jót régen evett, megdicsérte az asszonyt, ezúttal tiszta szívből.

Hidegben jóval egyszerűbbek a dolgok, mint a harmincöt fokos hőségben. Pálinkát iszik, de nem lesz részeg, csupán egy kicsit földobott, mindenre van ideje, míg a hőségben szertefolynak a dolgok, mint a csokoládé, megolvad minden, amihez hozzáér.

– És most elmegyek – közölte Noszlopy nagy nyugalommal.

– Vigyázzon magára. A csontjaimban érzem, hogy hosszú lesz a tél – búcsúztatta a pirosposztság nő.

A szálloda már félig zárva van, de egy hétig még emberek lakják, kitakarítják a szobákat, kiporolják a szőnyegeket, néhol, ezt már nem lehet tovább halasztani, újrafestik a falakat, a konyhában az edényeket kisikálják, hogy vadonatújnak lászanak, és ha mindezt elvégezték, mégsem marad egyedül a szálloda, őráratok köröznék benne, a lépcsők konganak, mint az ismeretlen harangszó, amely belül-

ről jön, a titkos föld alatti folyosókból, legalábbis így képzelte Noszlopy, egy végtelenül hosszú folyosón, ahol csak a harang szól. Lefelé könnyebb a menet, a bükkfák közti ösvény szelíd kanyarokat vesz, a szállodát már elrejtette az erdő, mintha sosem lett volna, mintha csak fantázia és képzelet rajzolta volna oda.

A novemberi csupaszságban mindinkább az északi szél az úr. A busz tíz perc késéssel jött, de végül is jött, mert előfordul, hogy egy járat kimarad, és aztán két órát vár az ember. Ez mellékút, és a kutya sem ellenőrzi őket. A buszban volt hely bőven, úgy látszik, kétszer is meggondolják az emberek, hogy buszozzának-e ilyen csúf időben. Noszlopy leült az ablak mellé, és a hó váratlanul esővé vált, amikor a modori katolikus templom mellett elhajtott, és egy öregasszony felemelte a botját, és szidalmak közt megfenyegette.

Bazin fele elállt az eső, viszont köd telepedett a tájra, mely ettől olyan lett, mint a szivacs. Kívül, ha sétált az ember tíz percet, nedves lett a kabátja. Az oroszokkal sem jó, de az oroszok nélkül sem jó, gondolta Noszlopy, és összevissza járt a fantáziája. De mi a jó? Egészen jó lehet a föld alatt meghúzni magunkat. Mondjuk, ha rókák vagyunk. És a nyúl? A száraz mezőn még csak-csak, de a hó borította, rengeteg tengeren? Vajon mit zabál a nyúl? Valamit zabál, mondjuk. Noszlopynek tetszett az ötlet, úgy látszik, egy picit többet ivott a kellenél.

Egy szóból egy mondat épül fel. De a mondat már szerteágazik. Mennyire gyűlöljük egymást! De mennyire! És mindez a szavaknak köszönhető. Vajon a néma ember nem gyűlöl? Ő már a túloldalon van? Mert az egyik ember szimpatikus, a másik ember pedig nem. Igen, Gabi látta fényesen és diadalmasan. Tulajdonképpen el kellett volna vennie. Aztán a Gabi gyereket szült volna. Egyet, kettőt vagy hármat. A négy már sok lett volna. Úgy fair a dolog. Ha kell, hát felelősséget vállalni! De most már... Mindig röhögött azon, hogyha valaki végzetesnek mondott valamit. Most először nem röhögött. Lehet, hogy ő úgy gondolta, a zsák teli van, „végzetesen” teli? Pedig csak félig volt megtelve?

Megérkezett a busz, észre sem vette, csak amikor idegesen szólt a sofőr, leszállni, kérem. Akkor leszállt. És most merre? Mert hazafelé nem akaródzott mennie.

Keresi a homo sapiens a kaput, gondolta röhögve. Szmirnov vagy Zaligin? Ha nem kerül egy csomó pénzébe, akkor azt mondhatná, hogy jól átvert, mint egy háromnapos malacot. A Zaligin? Vagy a Szmirnov? És nem arrafelé indult, hanem errefele. A lába vitte, nem az esze. A regényíró regényt ír, a költő költészetet, az esszéíró esszét. Mindenki fontos. Legalábbis a legfontosabb a maga számára. És közben tudta, hogy a regényt ezer emberből egy olvassa, és az is félreérti. Tulajdonképpen borzasztóan nevetnie kellett. Ő legalább nem írt semmit.

A kapuban megállt, legalább egy fél éve nem volt itt. Az örökzöld borostyán már egészen belepte a kaput. A pár lépcső már nem volt új, megrepedezett és megtöredezett, de még tartotta magát, mint a sudár leány aranykoszorús fejfel, de csupa ősz hajjal. Noszlopy nem tudott szabadulni a látványtól: a ház egy derék asszonyra emlékeztette, akinek minden körülmények között igaza van. De hol ez az asszony? Soha nem is született meg? Amióta Pisti beteg lett, nem volt az udvarnak gazdája. De a legnagyobb meglepetésére Pisti nem volt otthon. Viszont ott volt a fia. Egyébként tiszta apja volt, csak kicsit kövérebb és raccsolt, jobban mondva az r-t hátul, a szájpadrólán képezte. Rég nem látta Noszlopyt. A

nappaliban voltak kettesben, és Noszlopynak az az érzése támadt, hogy nem a legjobb pillanatban jött. Hogy legszívesebben a pokolba kívánná őt. Pisti anyja is nagyon megöregedett, egy fél év alatt hetet.

– De gyorsan terjed a hír – üdvözölte bosszúsan. – Nem jártál itt egy éve! – mondta szemrehányóan.

– Fél éve – mondta Noszlopy, mintha enyhíteni akarná a kifogást kereső aszszonyt.

Pisti anyja csak dühösen legyintett.

– Hála Istennek nem halt meg. Bár közel volt hozzá – állapította meg szigorúan. – Én viszont már csak egy rántottát sem tudok csinálni – és elpityeredett a tehetetlenségétől.

Időközben egy ápolónő jelent meg, összecsomagolva néhány ruhát és egy felöltőt. Pisti anyjához hajolt, aki sugdosott a fülébe valamit, nyilván Noszlopy miatt, aki még kellemetlenebbül érezte magát. Már nagyjából sejtette, hogy mi történt. Pisti nem halt meg, csupán nem jöhet többé haza. Az ápolónő halkán és zavartan köszönt Noszlopynak is, és örült, hogy kívül mégiscsak tágasabb. Pisti fia valamit értett magyarul, de szlovákul beszélt, mivel könnyebben és pontosabban fejezte ki magát.

– Látom, nemigen érti, miről van szó. Tegnapelőtt irtózatos rohama volt.

Szmirnov, jutott eszébe Noszlopynak, pedig az egyiknek a másikhoz semmi köze nem volt, persze Szmirnov is rosszul lett, ez, mindenesetre, mulattatta Noszlopyt, bár a helyzet inkább tragikus volt. Irtózatos rohama? Különbség van irtózatos és irtózatos között.

– Ott lesz egy szobája – lefetyelt a fia –, mindene meglesz. Hiszen a grossmuttiba már hálni jár a lélek. (Grossmutti? Hová jutottunk!) – mondta magyarul.

– Emlékeztünk rá Szmirnovval – mondta kínosan Noszlopy, csak hogy mondjon valamit. – Az unokatestvérével, no!

– Igen? – csodálkozott Pisti fia. – Nem is tudtam, hogy van egy másik unokatestvére is.

– Igen, igen. Moszkvából vagy honnan. Én sem tudtam róla. Illetve hallottam ezt-azt.

– Igen. Csodálatos világ – lelkesedett álnokul Pisti fia. – Az ember nem is tudja, hogy fölmerül egy unokatestvér Dél-Afrikából vagy éppen Izlandról. Halhatlan!

Ez sanda vágás volt Pisti fiától, legszívesebben pofon vágta volna. De most már Noszlopy is úgy érezte, repül az örület felé, végül is hogyan kerül ide egy orosz unokatestvér, és minél jobban elmagyarázná, annál érthetlenebb lesz az egész. Noszlopy olyan dühbe gurult, hogy kis híján sírva fakadt. Rádadásul Pisti mamája is rátett egy lapáttal: „Nem akarsz egy kis paprikás krumplit enni, ha már itt vagy? Elég jó. A Lenke főzte.” De ki az a Lenke?! Akkor már a kilincsen volt a keze. Itt befejeződött a történet, és új kezdődött: Pisti fiáé. Ez már nem az ő története volt. Odakint elállt az eső, majd kisvártatva újra eleredt, mire a Duna-partra ért, már jócskán zuhogott. Kellemetlen, hideg szél fúj, mintha az ördög fújta volna. Fölmászott néhány lépcsőt az egyetemre, ide nem fújt annyira a szél, és az eső is elkerülte. Lassan, kínosan, káromkodva, de engedett a mélabúnak. Körülötte járkált az egyetemi ifjúság, és az arcukra volt írva, hogy egészen

más gondjaik vannak, mint neki, az idő előtt megvénhedt úriembernek. Egy másodpercig megdermedt és irigyelte őket. De csak egy másodpercig. Aztán látta őket – bementek fiatalon, és kijöttek öregen. Azzal a közép-európai ábrázattal, amely különbözik a nyugat-európaiától. Ez megnyugtatta őt. Több a hideg és sunyi szem, az biztos. A balkániak sötét, de egyenes szemű „barbárok”, azonnal felismerni őket, még ha Nyugat-Indonéziában tartózkodnak is. Tisztelte, de nem szerette őket. A nyugat-európaiak lágyak, kék szemükbe beleveszik a világ ostobasága, és úgy szólítják meg az embert, hogy közben mintha kétszer bocsánatot kérnének. Talán még a gyilkos is bocsánatot kér, mert éppen gyilkolászni támadt kedve. De a közép-európaiakat más fából faragták! Már húszévesen olyan dörzsöltek, mint máshol az ötvenévesek. „Mást mond, és mást beszél.” Noszlopy begorombult. Tulajdonképpen utálta a közép-európaiakat, mert ő is hozzájuk tartozott szőröstül-bőröstül.

Az eső rohama lassan mérséklődött, Noszlopy elindult hazafelé, amely csaknem az ő otthona volt – „csak még el kell vennie Piroska nénit”, akiben megvolt a hajlam hozzá, csak Noszlopyt rázta ki a hideg háromszor ezen az egyébként is didergős nappalon. De még itt is pislákkolt a reménység, mint valami cél és értelem nélküli, távoli lidércfény vagy nappal is világító utcai lámpa, melyet valaki elfelejtett kikapcsolni. Buta dolog a reménység! Ezt Noszlopy a másik oldalról tudta, ahol nem volt reménység, és mégis sokkal simább volt az élet. Itt nem volt menekülés, itt nem volt álarc. A valóság szúrta, mint a dörzspapír. Noszlopy most elővárásolta a kéjt, és önfeledten mondogatta, ha egyszer megszülettél, vagy alkalmazkodsz, vagy lemaradsz, de aztán örökre. Noszlopy kószált, nedves faleveleken lépkedett, piruettezett, mint félig örült, a végén hangosan beszélt, mint akinek elment az esze. Egy pillanatra mintha fölgyulladt volna valamennyi lámpa a városban, a szél elviselhetetlenül zúgott, s a helikopter rávilágított, egyenesen az arcába. De milyen helikopter? Aztán a háta mögött hallotta Piroska varjúhangját.

– No, széna vagy szalma?

Noszlopy megfordult, de mint aki lassított filmben játszik, mint aki már félig a túlvilágon van. Lábujjhegyen lépdelt Piroska felé, hogy kiteszkolja a szobából. Mi lesz velem, gondolja. Na, mi lesz velem? És hirtelen eszébe jut, hogy a kávé milyen édes volt a kertben, ami már sok éve nem létezik. Húsz év múlva jött rá, hogy milyen boldog volt egykor, amikor a boldogságot nem érezte, mert a boldogság csak utóérzete valaminek. Húsz vagy több év múlt el azóta, hogy a boldogság megfogalmazódjon benne, mert akkor, ott, a kertben csak egy csendes nyári nap volt, és az égvilágon nem történt semmi. Egy-két órát tartott. Vagy egy egész délutánt ez a kedves, semmirekellő, semmit nem váró, emlékektől távol tartó érzés vagy inkább érzelm, amely boldogságként tért vissza húsz év után, és ő egy pillanatra beleveszett az élénkzöld falevelek közt megvillanó ég kékjébe?

De most vasárnap volt, egy perccel korábban jött a sötétedés, mint tegnap. Egyre nehezebb volt ellenállni...

Csendélet a bányatónál

Szombat délután érkeztünk a házba, rögtön az utolsó tanítási nap után. Június közepe volt, előttünk az egész nyár, három teljes hónap, a kollégák mégis azzal nyugtatgattak, ne aggódjak, ha nem érnék vissza tanévkezdésre, átveszik majd ők az óráimat. Értékeltam a jóindulatot, persze, de valahányszor rájuk pillantottam, szánakozó arcuktól kis híján felfordult a gyomrom. Inkább azt szerettem volna, ha tudomást sem vesznek arról, ami nemrég ért bennünket, és illedelmes közönnyel szemet hunynak szerencsétlenségünk fölött. Nem csoda hát, hogy talán nálad is jobban örültem, amikor kimenekültünk a katlanná hevült tömbházak közül, és magunk mögött hagytuk a várost.

Egy nyílt platójú, rozoga teherautót béreltem az útra. Szűkösen bár, de minden holmink elért rajta, főleg élelmiszert és italt pakoltunk, ruhákra meg pipe-recikkekre nem volt szükségünk, úgysem megyünk majd sehová. Hárman ültünk a kétszemélyes vezetőfülkében, te kényelmesen elfértél középen, és jókat derültél a szabadkozó sofőrön, mert valahányszor váltani akart, a lábad közé kellett nyúlnia, hogy a kapcsolókart megmarkolhassa.

Ahhoz képest egész jól viselted az utat. Csak a hegyek közt futott ki a vér az arcodból, túl sűrűn követték egymást a szerpentinek, muszáj volt megállnunk az egyik hajtókanyar után. A sofőr zavartan matatott a műszerfalon, miközben te a védőpárkánynak támaszkodva öklendeztél, majd ismét bocsánatot kért, mintha annak idején ő rajzolta volna ilyen szeszélyesre az út nyomvonalát. *Legközelebb a kerülő úton megyünk*, magyarázta, *az szelídebb valamelyest*, de te csak mosolyogtál, *indulhatunk*, mondtad, *amiatt pedig nem kell aggódnia*.

Az utolsó húsz kilométeren elfogyott az aszfalt, vaskos keréknyomokban, lánctalpak recés szalagjain döcögtünk tovább. Ritkás lombú, szomjas fák, satnya bokrok kísérték az utat, a kerekek alól felpattanó kavicsok fémesen koppantak a teherautó alján. Ha balra fordultunk, jól látszott, ahogy az úttól alig pár száz méterre hirtelen beszakad a talaj, azon túl pedig sárgás ködbe veszett minden. *A por*, mondtad a sofőr, *ha egyszer fölkarvarja a szél, órákig ott ül a levegőben: így van ez, amióta magára hagyták a bányát*.

A ház egy rét közepén állt, alig hetven méterre a vízparttól. A telek határait csupán a földbe vert oszlopok jelezték, keresztléceket nem szegeztek rájuk. Aszott fűcsomók ropogtak a kerekek alatt, te belém karoltál, úgy lépkedtünk a teherautó mellett, gyomrod az erős zötykölődést nem bírta volna ki. A tornácra vezettek, ott üldögéltél az árnyékban, amíg mi lepakoltuk a holmit, aztán kifizettem a sofőrt, aki kellemes időtöltést kívánva visszamászott a vezetőfülkébe, és elhajtott a földúton. Mielőtt a kocsi elmerült volna a láthatárban, még vissza-intett, *rendes ember*, mondtad, *kár, hogy jövőre már nem jöhetünk vele. Bizony-bizony, igazán kár*.

*

A ház telis-tele volt múlttal: minden lépésünk, minden gesztusunk, minden ott töltött pillanat mintha megtörtént volna már egyszer. Vastag gerendákból ácsolt, emeletes épület volt, falai közt a levegővel együtt mintha a felhomály is megrekedett volna: hiába nyitottuk ki a zsalugátereket, húztuk szét a sötétítőket, a fény szégyenlősen és haloványan osont be a szobákba.

Foszlányokban szakadozó tapéta borította a falakat, a nedvességtől felpuffadt parketta magában is recsegett, nemhogy a lépteink alatt. Végigjártuk a szobákat, amelyekhez nem volt kulcsunk, abba is könnyen bejutottunk, a szüette ajtók egyetlen rúgással megadták magukat. Egy tágas, keleti fekvésű helyiséget választottunk hálószobául, a hasas szekrényekben nagyjából minden holmink elfért, és egy ágy is volt benne, csupán a matracban tanyázó peléket kellett elűzőm, és te már végig is dőlhattél rajta. Többé fel sem keltél aznap, csak este ébredtél meg néhány percre, pokrócot kértél meg párnát, aztán máris visszaaludtál. A sarokban találtam egy olajlámpást, az ágy sarkához állítottam, aztán látván, milyen mély árnyékokat fest arcodra a fény, inkább eloltottam, és befeküdtem melléd.

Másnap lesétáltunk a partra. Mezítláb álltunk a homokos iszapban, fintorogtunk a rothadó növényzet bűzétől. A tó maga volt a táj: körülötte a kopár sziklák, a kövek közt kapaszkodó, csenevész fák, a sápadt fűfoltok, de maga az ég is – mind-mind mellékesnek tűnt. Ha beárnyékoltuk a szemünk, elláttunk a túlsó partig, szemügyre vehettünk mindent, ami a kőbányából megmaradt, a csupasza, meredek fejtéseket, a munkagépek rozsdáette tetemeit, a lassan porladó kőhal-mokat.

A tó visszahúzódva gubbasztott medrében, mintha csak az aszály végét várná, hogy az esőtől feléledve, újra birtokba vehesse a bánya tágas üregét. Szél támadt, langyos, tikkasztó lökések érkeztek a víz irányából, szemedbe fújtak néhány tincset, szétnyitották a derekadon lazán összefogott kardigánt. *Vajon mi volt itt a bánya előtt?* kérdezted hunyorogva. *Semmi*, feleltem. *Úgy, ahogy rajtunk kívül sincs most itt semmi.*

*

Napjaink egyhangúan teltek és mégis élvezhetően: rohamaid ritkulni kezdtek, még ha nem is maradtak ki teljesen. Többé nem kellett a szádban gomolyogtatnod a füstöt, le tudtad tüdőzni köhögés nélkül is, és a bort sem adtad ki azonnal, sőt, ha óvatosan szürcsölgetted, még be is csíptél tőle: ilyenkor halvány pír ült ki az arcodra, de már nem volt az igazi.

Először a földszinti helyiségekben szedtem fel a parkettát, és eltűzeltem az ormóttan kovácsoltvas kályhában, melyen sebtében összerántottam egy-egy ebédkét: húskonzervet melegítettem, zöldséget aprítottam hozzá, a lényeg az volt, hogy könnyen emészthető legyen. De te úgy bántál az étellel, mint egy finnyás kiskölyök, csak turkáltad villáddal a főzeléket, ide-oda tologattad a húsdarabokat a tányéron, s ha a szádba vettél egy falatot, a végtelenségig elnyámmogtál rajta.

Porcióid nagy részét a sirályok falták fel. Ha kint ettünk, állandóan ott röpködtek az asztal fölött, olyan közel, hogy szárnyukkal az arcunkat legyezték. Világgyorsan csaptak le a legkisebb húscafatra, kenyérdarabra is, s még le sem nyelték jóformán, máris feltört belőlük a követelőző vijjogás, amivel minden étkezésünket végigkísérték.

Megesett, hogy mire összeszedtem a tányérokat, az abroszon három-négy paca is virított, egyszer pedig fejen találtak téged. Nevetve törölted le homlokodról a bűzös masszát, majd hirtelen elkomorultál, *legalább ők még működnek*, mondtad, *jó nekik*.

*

Csak aludni jártál be a házba, igyekeztél minél több időt a szabadban tölteni, *leszek eleget bezárva*, mondtad, *most kell kihasználni, amíg lehet*. Naphosszat a hintapadon üldögéltél, melyet darabokban találtunk a ház mellett, de néhány csavarszeg segítségével sikerült talpra állítanom, mindössze a ponyváját kellett kicserélni egy kevésbé egérrágta lepedőre. Szeretted az árnyékban olvasni, három-négy nap alatt végeztél a legvaskosabb regénnyel is, és már mentél a követezőért a könyvtárszobába, mert bizony azzal is el volt látva a ház.

Mennyezetig érő polcok sorakoztak a falak mentén, a nyirkos vakolatból a penész lassacskán a deszkákba is átlopózott, a könyvek pedig, mintha az enyészet elől menekülnének, egymás hegyén-hátán, rendezetlen halmokban heverték a földön. Innen válogattál te valami furcsa értékrend szerint, bele sem olvastál a könyvekbe, még a gerincen elmosódott címet sem próbáltad meg kibetűzni, egész egyszerűen azt választottad, amelyiknek a legütődöttebb volt a borítója, s a lapjai úgy megszívták magukat nedvességgel, hogy csak hosszas szárítgatás után vált ismét olvashatóvá rajtuk a szöveg.

Néha úgy megfeledkeztél magadról, hogy csak órák múltán kerültél elő a könyvtárból. Ilyenkor bármerre jártál, ott lengedezett nyomodban a nedves lapok doha, mintha a hosszas keresgélés során akaratlanul is beleolvastad volna magad az enyészetbe.

Ha ráuntál az olvasásra, még mindig ott volt a tó. Összecsuktad a könyvet, és már indultál is a part felé, le sem vetköztél, csak a teniszcipődet rúgtad le, amint a fövényre értél. Minden egyes lépésért meg kellett küzdened, lábadat mohón falta magába az iszap, de te csak akkor álltál meg, amikor már a válladat simogatták a hullámok. Ekkor kissé lehajoltál, elsőnek a nadrágod tűnt fel a víz színén, majd hamarosan ott úszott mellette a trikód, végül pedig az alsóneműd is a felszínre bukkant.

Így vetköztél le, csak a víz takarásában nem szégyellted magad előttem. Aztán ellökted magad: néhány tempó csupán, többet nem bírtál, muszáj volt felfeküdnöd a vízre, mely úgy dobált téged, hanyagul és könnyedén, akár holmi üregesre korhadt, vén uszadékfát. Általában a tornácon üldögéltem, onnan néztelek, és igyekeztem úgy tenni, mintha nem téged figyelnék.

*

Régi jószág volt a motorkerékpár, a fészkerben találtam. Karosszériáján megfakult a fényezés, kormányja érdes volt a rozsdától, gumiabroncsait megette az idő; kipufogócsöve a földön hevert – réges-rég amputált, elüszkösödött végtag. Akár egy sebesültet, úgy vonszoltam ki a szabadba, végigfektettem a fűben, és gyönyörködtem benne.

Jó néhány hetet végigbütykölttem, mire sikerült üzemképes állapotba hoznom. Noha ülését egyszemélyesre tervezték, te kényelmesen elfértél mögöttem, a súlyodat alig éreztem, mintha csak egy üres hátizsák lennél a hátamon. Gyakran megesett, hogy egy-egy gyorsabb útszakasz, váratlan döccenő után rémülten pillantottam a derekamra, vajon ott van-e még a kezed, de te megtiltottad, hogy felengedjem a gázt: a dugattyúk kepelése szaggatottan szaladt szét alólunk, végigkacsázott a tó tükrén, és a kőbánya falán új erőre kapva, visszatért hozzánk.

Motorozás közben csendes voltál, csak pajkos sikkantásaid jutottak el a fülembe. Egyetlen egyszer szólaltál meg: *milyen kár, kiáltottad, hogy nincs hajam, mert akkor most lenne mit lobogtasson a szél.*

Egyszer egészen a kereszteződésig eljutottunk, oda, ahol a földút hirtelen aszfaltba torkolt. Leállítottam a motort, néztük a hőségtől reszkető országutat, de hiába várakoztunk, semmi sem jött arra. *Továbbmegyünk?* kérdeztem tőled. A visszapillantóban jól láttalak, arcodat mintha harci színekbe festette volna az út pora, talán emiatt tűntél olyan elszántnak, amint rezzenéstelenül hunyorogtál a messzeségbe, majd elfordítottad a fejed, és legyintettél, *dehogysis, ugyan minek? Inkább forduljunk vissza szépen.*

*

Esténként, ha befeküdtem melléd, néha még belesókoztam a nyakadba, és végigsimítottam a hasadon, mert szégyelltem, hogy nem tudlak már megkívánni. Te azonban megfogtad a kezem, finoman letaszítottad magadról, és azt suttogtad, *most ne, túl fáradt vagyok, inkább majd máskor.*

Óvatosan, nehogy felébrezzelek, felöltöztem, és kimentem az udvarra. A fászín mögé vonultam, egy bokor takarásába, pedig nem volt ki elől rejtőzködnöm. Letoltam a nadrágom, és arra gondoltam, milyen voltál, amikor még volt feneked és melled, s máris előntött a bizsergés. De még nem is végeztem jóformán, már ráncigáltam is vissza magamra a nadrágot, akárha tilosban kaptak volna rajta, és sietve továbbálltam.

*

Az utazás a te ötleted volt. A túlsó partot, a bánya szárazon maradt teraszait motorkerékpárral is meg lehetett volna közelíteni, úgy számítottam, másfél órába sem telne megkerülni a tavat, de te abban semmi érdekeset nem találtál, muszáj volt hát belekezdenem a kopácsolásba. Megfelelő alapanyagok híján a ház egyik oldalfalát bontottam meg néhány gerendáért, a deszkákat pedig az előteret borító hajópadlóból fessegettem fel.

A parton tákoltam össze a tutajt, nem volt nehéz vízre bocsátani, úgy saccoltam, kettőnknek épp elég lesz. Imbolygott rendesen, amikor felmásztunk rá, de

amint elhelyezkedtünk rajta, és ellöktem magunkat a parttól, már egészen könnyű volt irányítani. A szalonból kölcsönvett, hosszú függönyrúddal csákyáztam, aztán megragadtam az evezőket, melyeket préselt lemezből és két seprűnyélből eskábáltam össze. A víz zavaros volt, mintha még mindig por és füst gomolyogna odalent, a kőbányában.

A távolban eleinte nem látszottak a félbehagyott fejtések, a talajba vájt, az utolsó kavicsig kitermelt üregek: csak az otffelejtett munkagépek körvonalai derengtek át a homályon, mely egyre hízott a portól, amivel a szemből fújó szél táplálta kitartóan, mígnem mindkét partot szem elől veszítettük. *Álljunk meg egy kicsit, szólaltál meg a tutaj sarkából, ne evezz tovább, míg fel nem szakadozik a kőd.* Elengedtem az evezőket, szétnéztem, de bármennyire is meresztettem a szemem, nem tudtam tájékozódni. Fülledt meleg telepedett ránk, kis adagokban, pihegve szedtük a levegőt, és a csend is nyomasztott, a hangok tompán, testetlenül jutottak el hozzánk.

Mintha egy nagyobbacska kő esne bele, csupán akkora volt a csobbanás, mellyel a vízbe ereszkedté. Kapaszkodtál egy darabig a tutaj szélébe, majd óvatosan ellökted magad. Ráérősen, kényelmes tempókkal úsztál, mígnem a kezedet kinyújtva ismét megfogózkodtál valamiben.

Először uszadékfának hittem azt a keskeny, hosszúkás tárgyat, melyen alig észrevehetően hajoltak el a hullámok. Színe alig különbözött a víztől, s csak hosszas vizsgálódás után döbentem rá, mi is valójában. A tó egyik legmélyebb pontjánál járhattunk, de az emelődaru, cikkcakkos bordázatával, rozsdáette alkatrészeivel nem hagyta magát legyőzteni: makacsul tartotta magát a vízben, ellenszegülve az áramlásnak, s meg sem rezdült, amikor egy hirtelen rugaszkodással felmászta rá.

Lábaid a vízben lebegtek, üldögéltél egy darabig, később felegyenesedté. Széttárt karokkal, imbolygva indultál el, talpad alól körkörös szaladt szét a víz. Legalább húsz lépést tettél meg így, az ormótlan fémszerkezet alig hallhatóan nyikorgott. A végére érve egy pillanatra megtorpantál, majd léptél egy utolsót, és elmerültél. Úgy látszik, a vízen járásba is bele lehet fáradni, gondoltam, miközben gyöngye karcapásokkal visszaúszta a tutajhoz.

Dél körül érkeztünk meg a túloldalra. A partot apró szemű, éles kavics borította, közte kicsorbult fémdarabok, üvegszilánkok villantak fel elszórtan. Felkapaszkodtunk a lejtős parton, szemünk előtt kiszípolyozva, öregén terült el a bányá egyetlen terasza, amely nem került még víz alá. A rekkenő hőség ellenére itt kellemesen hűvös volt, szemből, alig pár száz méterre tőlünk széles hátú, sebzett sziklameredély, a bányá legszélső fala tartott árnyéket. Bármerre jártunk, porfelhők szökkentek fel a talpunk alól: szikkadt volt minden, de a törmelékbe rajzolt hullámvonalak elárulták, valamikor járt már itt a tó.

Mindössze egy dőmpert találtunk a kavicsbordalékba fulladva – félrebillent teknőjén kívül nem látszott belőle semmi –, no meg egy markológépet az egyik magasabb kiszögellésen, ahová már nem ért el a tó. Nyugdíjas, megroggyant jószág volt, lehetett vagy fél évszázados: a rozsdá tetőtől-talpig lenyúzta róla a festéket, lánctalpa szétszakadva, darabokban hevert a földön; markolója élettelenül fityegett, s csak ha szél támadt, kanalizott bele alig észrevehetően a levegőbe.

Bármilyen előzetes jel nélkül, váratlanul dördült meg fejünk fölött az ég. Gyúródva tornyosultak egymásra a felhők, s mire elértük a gép fülkéjét, már kövér

cseppekben zúdították ránk sok hónapos terhüket. Az első rántásra kezemben maradt a kilincs, az ajtó szerencsére így is engedett, először téged segítettelek föl, aztán én is felmáztam melléd. Az ölembe ültettelek, másként nem fértünk volna el a keskeny ülésen, melynek rugói nagyokat nyekkenve tiltakoztak a rájuk nehezedő súly alatt. Az eső átszivárgott a tetőn, és a nyakunkba csöpögött. Ültünk a lehetünkől rohamosan áthevülő fölkében, és mélyeket szippantottunk abból a szúrós, fanyar szagból, ami teljesen betöltötte a szűk teret, s amiben annyi év után is ott lengedezett az egykori vezető testének kipárolgása. *Sofőrszag*, mondtad. *Mint a falusi buszokon*. Bólintottam. *Itt az ősz*, mondtad. Ismét bólintottam.

Eközben a szél súlyos esőpázmákat csapott az ablakhoz. A víz fürge erekben borította el az üveget, és úgy vibrált, kavargott, akár egy vastag, higanyból szótt függöny, mely mögött egyszerre pépessé ázik, majd egészen szétolvad a világ.

*

Attól kezdve egy percre sem állt el az eső – csak néhanapján ritkult szemerkélésé, aztán újult erővel ismét rákezdett.

Többé nem hagytam el a házat. Tüzet raktam a konyhában, és amellet melegedtem. Lassacskán mindent elégettem, amit lehetett, falburkolatot, parkettát, lépcsőkorlátot, de a bútorokat sem kíméltem, a súlyos, alig mozdítható szekrényeket, a mesterien kimunkált, kecses lábú asztalokat. Aztán a közfalakat kezdem bontogatni, végül pedig néhány fölöslegesnek ítélt gerendát is szétfűrészelttem. A füstkorom vastagon mázolta be a falakat, tapintásra érdes volt és kemény, hosszú, ujjnyi széles repedésekkel, mert a ház lassacskán a saját súlyával sem tudott megbirkózni.

Néha kimentem a tornácra, és a korlátra könyökölve bámultam a messzeségbe, néztem a bánya peremén alázúduló vízeséseket. A szél elhozta a hangjukat, szürke, monoton surrogás volt, néha valami éles csikorgás is hallatszott, az elsodort és egymáshoz súrlódó kövek zöreje.

A tó napról napra közelebb jött hozzánk. Egyik reggel arra ébredtünk, hogy magával vitte a tutajt, hamarosan pedig a rétre is kimerészkedett, és meg sem állt a tornácig. De te ekkor sem voltál hajlandó bent maradni.

Térdig ért a víz, ahogy a hintán üldögtél, melyet most nem a szél, hanem a hullámok taszigáltak ide-oda. Jobbodban széles ernyőt szorongattál, azzal védted magad az eső ellen, szabad kezedd az öledbe fektetett könyvet lapoztad. Szürkületkor viharlámpát állítottál magad mellé, és tovább olvastál az el-ellobbanó, sápadt lángnál. *Elrontod a szemed*, mondtam egyszer, de te legyintettél, *ugyan már, ott, ahová én készülök, nincs sok nézni való*.

Egyedül a fürdést hagytad abba. Zavaros volt a víz, mindenféle hulladékot ringatott a hátán; ha beleléptél, iszap, sár tapadt a lábadohoz. *Olyan, mint a föld*, mondtad egyszer, *abból pedig nem kérek*.

Egyik éjszaka arra ébredtem, hogy egyedül vagyok az ágyban. Az ablak előtt álltál, nézted a vihart, az üveglaphoz verődő esőt. A villámlások fénye átütött a hálóingeden, és felvillantotta tested egyre szögletesedő körvonalait.

Oldaléptem hozzád, és kipillantottam az ablakon. A víz már a veranda tetejét nyaldosta. Te a kétségbeesés legkisebb jelét sem mutattad, a humorérzéked is a

régi maradt. *Mit fogsz ezután csinálni?* kérdezted. *Nem tudom, feleltem. Visszameész az iskolába? Lehet. Azért, mert magaddal vihetnél engem is. Ezt meg hogy érted? Hát szemléltető eszköznek az óráidra: úgyis mindig panaszkodsz, hogy milyen szegényes a szertár. Na, ne hülyéskedj, jó?*

Visszamentem az ágyhoz, lehúztam a paplant, és a hátadra terítettem. Aztán jó ideig hallgattunk. Te törted meg a csendet, amikor a víz már az ablakpárkányánál hullámozott: *menj ki, mondtad. Szeretnék ledőlni egy kicsit.*

Az ajtóból még visszafordultam, láttam, amint elnyúlsz az ágyon. Az átázott mennyezetet bámultad, egyik zöldes vízfoltból kivált egy csepp, és az arcodra hullt. Behúztam magam mögött az ajtót, és a padlásra mentem.

Hajnalra már a legelső cserépsort nyaldosta az ár. Találtam egy aprócska ablakot a tetőn, kinéztem rajta. Ha valaki ott lett volna, láthatja az arcomat. De körs-körül csak a víz terpeszkedett, a felhők pedig egyre duzzasztották, tömték, akár egy falánk csecsemőt.

Körülöttem hangosan recsegett a ház, talpam alatt éreztem meginogni a padlót. De nem jöttem el az ablaktól. Állok és bámulom a tavat, ami nemsokára kihizza bányamedrét. Mert ez a víz csak gyarapodni tud, leapadni sosem fog.

P A T A K M Á R T A

Búcsú két és fél hangra

másfél

vinnyogva, mint mikor az eb, ha nem tudja felfogni, mi érte, csak érzi, hogy nagyon fáj, szűkölve trappolni ki az úttestre, neki egy sprinttel a kereszteződésnek, majd irány le jobbra, repülve szállni lefele a lejtőn, ahonnan már elszállították a reggel elgázolt macska véres tetemét, engedni, hogy magával ragadjon a gyorsulás, a tehetetlenségi nyomatek, hallani, ahogy döngve visszhangozzák jöttöm kétoldalt a kerítésfalak, a katedrális apszisa, veri vissza végig minden a csapódó lábak zenéjét a néptelen utcán, bang-bang, bang-bang, bang-bang, szordinós alt-harangok, vagy inkább néma harangszó, nekem itt sehogyan sem lehet akkora zajt ütni, mintha megkondulna most egyszerre az összes harang, pedig az lenne jó, ha kergetne-űzne kifele utamból a mögöttem egyre halkuló harangszó, mert most egyre gyorsabb az iram, csak a téren állok le, minden negyedik lépésnél fújok egyet, ki, egészen ki, szinte még a maradék levegőt is, aminek pedig csak az

utolsó lehettem volna szabad távozni a tüdőmből, és megyek, keresztülvá-
gok a betonfalak közé préselt folyó hídján, föl, a hajdani zsidónegyed kacskarin-
gós utcáira vezető szűk lépcsőkön, nem is hallom a lépteimet, már megszoktam,
nem is tudok elég nagy zajt ütni hozzá, hogy meghalljam, megyek magammal,
itt vagyok, nem maradtam le, hiába hallgatok, talán ha hangosan énekelni kez-
denék, mint alig néhány órával ezelőtt a tanösvény alagútjában, a hajdani síne-
ken, beleóbégathatnám most is a kihalt utcák éjjeli csöndjébe azt a szerenád-
ot, gyertek ki emberek, nézzétek, itt megyek, mutogathatnék ujjal magam után, lát-
játok, ott megy az üldözött bolond, viszi a lába fölfelé, menne neki a hegynek is
akár, ha látna a sötétben, fölmászna annak is a legtetejére, hogy odafönről néz-
hessen le, és vethesse a szemére, ó, te cudar világ! –

sötét. Sötét az ég. Állókép a világító ablakon. Azt képzelem, tizenegyeshez áll
be éppen a kapus. Elhelyezkedik, táncol, kesztyűs kezével néhányszor a tenye-
rébe csap, aztán nem mozdul, nem villog a kép. Olyan távol vagyok, hogy nem
tudom tisztán kivenni a vonásait, de érzem, hogy erősen koncentrálni, figyeli a já-
tékos arcát, ahogy elhelyezi a labdát, aztán a lábát nézi meg. Mostantól nem a fe-
jével gondolkodik, hogy mi lesz most, minden szál harántcsíkolta izma, minden
porcikája átveszi erre a pillanatra az irányítást, játssza az agya szerepét. Egyszer-
re vetődik a mozduló labdával. Nem láthatom, kivédi-e, tudni se szeretném, in-
kább érezni se érzem, mert ha érezném, akkor tudnám is, hogy ellenkező irány-
ba vetődött el –

új épület a temető előtt, hullaháznak nézem vagy inkább boncteremnek, vilá-
gít odabent egy kék lámpa, látom magam előtt, ott fekszik valaki kiterítve, talán
éppen én, egy fehér márványasztalon, és vizsgálják, mi vitt el, megállt a szívem,
semmi különös, kamrafibrilláció, hirtelen szünet, kicsit soká tartott, nem volt
mellettem senki, aki újraélesszen, egy pillanat az egész, megállok, nézem a táb-
lát, *Pabellón multiuso*, Többfunkciós pavilon, áll a feliraton, vajon mi célt szolgál-
hat itt a temető előtt egy többfunkciós pavilon, ha nem hullaház, akkor kicsoda,
de nem érek rá, mennem kell tovább, a régi börtön utcáján, a mágnás sikátorán,
a kutyaölő utcán, a vakok utcáján, a *calle del Brujo* tábla alatt, a férfiboszorkány
utcáján, így, csak igazságosan, mert bizony hímnemű boszorkány is van, íme a
bizonyosság, a *calle del Brujo*, közvetlenül a keresztút, a kálvária, meg a kereszt-
hál útja előtt, itt, és itt van a legmagasabban a mellvéd a városfalon, lenézek, fű-
gefák, lecsonkolt fűgefák, karomnyi ágak hevernek tövével a földön –

körbedeszékkelt épület, rajta évek óta a romantikus költő versének strófái
hirdetik, hogy a vers örök, a vers marad, a sóhaj elszáll a szélben, a könnyet el-
viszi az ár, felszippanjtja a nap, mint a hajnali harmatot, de ha múlik a szerelem,
asszony, mondd, az vajon hova száll –

mindenhol ez a szédítő mélység, bele se pillantok, tudom, minden porcikám
érzi, ezt a feneketlen mélységet, ez nem az úr, dehogy, dehogy!, ellenkezőleg, mint
a langyos, puha fészeköl, csalogat, vonz, hallom, szólomat meleg, bársonyos
hangján, biztat, hogy menjek bátran, nem bánt, ne féljek tőle, és én mennék is szí-
vesen, de valami mégis visszatart, talán az a másik, aki árnyékként a nyomomban
jár, most megállt, tisztas távolságban vár, figyeli, mitévő leszek, tudom, ha ugra-
nék, az utolsó pillanatban utánam kapna, erővel megragadna, a hajamnál fogva is
akár, rám ordítana, hogy térjek észhez, hová gondoltam már megint –

le, le, le, akkor is csak le, minden másfeledik lépés ütemére jó ez a lépcső, vajon kinek a lábára szabták a mórok alatt vagy még előbb, ki tudja, ki volt az első, aki végigment itt, szaladt titokban éjjel a szerelméhez, vagy épp előle menekült, trappa-tr-tr-trappa-tr-tr-trappa, olyan tág a tudóm, hogy beleférne ez a város, kapar a torkom, talán a sok óbégatástól –

hát mégiscsak én vagyok, ez igen, ez én, megyek, megyek, át a hídon, amerőről jöttem. Most se kondul meg harang, jöttömet nem várja őrszem, hogy kaput nyisson, kibocsásson a városfalon kívülre, a mező csöndjébe, magam megyek végig a letarolt hajdani szövőgyár kerítésfala mentén, gyanítom, tisztességből hagyták meg így feliben-harmadában, hogy ne kelljen a járókelőknek nap mint nap látni ezt a néma pusztulást. Hazaértem. Világít az ablakom, tehát már itthon vagyok.

egy

A legrosszabb az volt, hogy utána életben kellett maradnom, nem merülhettem el a semmiben, amiben a nyugtatóktól szinte egyetlen pillanat alatt elmerültem, megszűrtak, arra még emlékszem, aztán mintha felhő ereszkedne a homlokomra fektemben, de csak a homlokomra, vagy inkább az agyamra, sehol máshol nem éreztem a testemen, csak a homlokomon, onnan ment tovább, bele a fejembe, és egy pillanatra felfogtam, mi történik velem, elbódulok, mint akivel mákonyt itattak, mint amikor hasist szívtam, és éreztem, hogy jó, hogy árad szét bennem az anyag, mindjárt lebegni fogok, nem érinti lábam se a földet, éppen csak annyi időre lépek le, amíg továbbblendítem magam a következő lépéshez, és már visz is tovább lassan ez a kábulat, amiben minden olyan puha és könnyed, mintha hirtelen kipárnázták volna körülöttem a világot, és ha elesnék, talán az ütközést se érezném, csak ha hirtelen zajt hallok, attól rezzenek össze, ilyen volt, ilyen érzésre emlékszem, de csak az egy pillanat, mikor beadták az injekciót, ugyanúgy, mint kiskoromban, mikor műtöttek, arra is pontosan emlékszem, fényképeztem minden pillanatot, attól fogva, hogy betoltak a műtőbe, leszíjaztak az asztalra, barna bőrszív volt, emlékszem, arra viszont egyáltalán nem emlékszem, hogy sírtam volna, talán a napok óta elviselhetetlen fájdalomtól már nem is éreztem semmit, nem ijedtem meg semmitől, minden mindegy lehetett, mi történik velem, nem tiltakoztam, nem mondtam, hogy engem ne szíjazzanak ide, talán mintha hirtelen arra a kis időre, az altatás idejére felnőtt fejjel kezdtem volna gondolkodni, akkor, alig hatévesen, és mindennek csak a hasznos oldalát tekintve belenyugodtam volna, hogy ez a műtét most életmentő lesz nekem, mintha felmértem volna, megbeszéltem volna valakivel odaát, hogy nekem itt még rengeteg dolgom lesz, mire oda átmehtek, hagytam, hogy a körülöttem állók közül valaki fejemre tegye az éteres maszkot, és biztat, hogy fújjak bele bátran, mintha lufi lenne, ilyesmit mondhatott, fújjak bele, igen, ezt mondta, az nem biztos, hogy a lufit is hozzátette, én a fújásaimra figyeltem erősen, most is itt van a fülemben az utolsó, az az elhaló hang, amelyik közvetlenül megelőzi a tudatvesztést, belső hangomon bármikor meg tudom szólaltatni magamban, ugyanúgy hallok, kívülről, most is, azt a belső hangot, talán akkor már ki is szálltam magamból, csak

az az elfúló hang maradt meg bennem egy életre, hogy megjegyezzem, az utolsó sóhajtásom is ugyanilyen lesz, mikor lélek formájában végleg kilépek a testemből, és megnyílik előttem az odaát, mert itt leróttam minden kötelességem, ugyanilyen érzés volt most is, mikor beadták az injekciót, és szinte azonnal hatni kezdett, jött az a pillanat, amit megint rögzítettem, megadón, a fájdalomtól összetörten, mint akkor, gyerekkoromban, de most nem a hasamban éreztem azt az éles nyilallást, amitől egyszerre összegörnyedtem, mintha hasba szúrtak volna hirtelen, hanem tompán szaggatott a mellkasom, mintha ki akarna törni belőle egyszerre a szívem is meg a tüdőm is, mintha lökné kifelé folytonosan megújuló erővel, minden egyes kilégzésnél egyre erősebben a tüdőm a szívemet, préselné-nyomná, mert többé nem férnek meg egymással odabent, nincs elég helyük, vagy egyszerűen elfáradtak, nem akarnak működni tovább, így jelzik az agyamnak, hogy csináljon valamit, mert különben ők odabent megszakadnak ebben a nagy erőlködésben, de az agyam is tehetetlen, napok óta vár, hogy mit tegyen, én meg csak állok egy helyben, lendülne a lábam, vinne előre, de visszanezdek, meg is fordulok, hátha mégis jobb lenne, ha arra indulnék el, aztán mégis meggondolom magam, tétován körülnézek megint, de sehol egy jel a környéken, mintha hirtelen ledobtak volna ejtőernyővel egy ismeretlen vidéken, pedig nem is az erdőben vagyok, ahol talán elgondolkodtam, letértem az ösvényről, és egyszeriben olyan egyforma lett minden, hogy nem tudtam, merre menjek tovább, a nap se látszott az égen, arra se emlékszem, hol állt, amikor utoljára láttam, egész nap nem süttött ki, borús volt már akkor is, amikor elindultam, tudtam, most csak az orrom után mehetek, nincs egyéb támpontom, mint a mohás rész, ami mutatja a fákra az északot, igen, észak felé kell indulnom, de most ilyen se volt, csak a házak, a város, ahol vagyok, amelyet ismerek, annak ellenére, hogy gyakran eltévedek benne, de ezt már megszoktam, egyenes, párhuzamos utcák is megtévesztenek, ugyanúgy, mint a sikátorok, de ez itt most nem ugyanaz a tétováság, nem ugyanaz, mint amikor döntenem kell, merre menjek, hiszen annak nincs semmi tétje, egy idő után úgyszólván rájövök, hogy rossz irányba tartok, bármikor visszafordulhatok, elég jól beszélem a nyelvet, bármikor megkérdezhetek egy szembejövőt, hogy merre menjek, most nem az a baj, hanem hogy egyáltalán nem tudom, mitévő legyek, egyvalamiben vagyok biztos csupán, hogy életben kell maradnom, tisztában vagyok velem, de nincs most erőm hozzá, hogy továbbmenjek, nem vissz a lábam, azt mondta, elég, ha élnem kell tovább, hát valaki segítsen, mert én magam ehhez most már kevés vagyok, nem akarom, intézze el helyettem megint valaki más, mint annyiszor, mikor véget vethettem volna ennek az egésznek itt, akár szándékosan tettem, akár a véletlen műve volt, mind egy is talán, csakhogy most tudom, ha akkor nem tűnhettem el innen, most se tűnhetek el, illetve ha el is tűnhetek, előtte akkor se kapok ennyi mérlegelési időt, mint most, hogy itt állok tétován ebben a körforgalomban, fényképezem azt a pár autót, ami elmegy mellett, ha egyszer tényleg mennem kell, akkor nem lesz időm figyelni a kiszakadni készülő tüdőmre, szívemre, legfeljebb talán azt az utolsó pillanatot fényképezhetem le még utoljára, amit gyerekejjel lefényképeztem ott a műtőben, csak már nem lesz kivel megosztanom.

Nem emlékszem többre. Egy idő után talán összeestem, talán az autók helyén indultam el, keringtem körbe-körbe, mint aki nem mer kimenni a körforgalom-

ból, mert nem tudja, melyik az ő kijárata, nincs semmi jelzés, hogy melyik út merre visz, gondolja, tesz még egy kört, de hiába, már azt is elfelejti, honnan indult, köröz-köröz, megállás nélkül rója a köröket, igen, én is ilyen lehettem, egy idő után elájulhattam, az előbb azt mondták, már aggódva figyeltek a szemközti házából, itt nem olyanok az emberek, mint otthon, hogy részvértlen képesek elmenni a fekvő ember mellett, az első gyanús jelre odasietnek, hátha segítségre van szüksége, de mivel ahol én álltam, arra nemigen járt senki éppen, csak az esti sétálók használják a városból kivezető új útszakaszt, de mintha még az autósok se tudnák, hogy erre is lehet jönni, jószerivel forgalom sincs rajta, pedig már jó ideje elkészült, senki nem járt arra éppen, az a néhány autós meg, aki elhajtott mellettem, miközben én ott keringtem, talán nem figyelt rám, vagy talán épp az egyik elhaladni készülő állt meg mellettem, abban a pillanatban, amikor összecsupklottam, mert már messziről észrevett, látta, hogy baj lesz, készül, hogy lefékez mellettem, kiugrik az autóból, és el is kap még talán, ha esni készülök, de már nem ért oda, ellenben látta, hogy puhán, könnyedén esem, nem lesz bajom az eséstől, mert nincs bennem semmi félelem, izmaim, inaim teljesen lazák, mint a tudatvesztett részegnek, aki sose sérül meg súlyosan, hogyha elesik, nem törí kezét-lábát, legfeljebb lehorzsolja a térdét, a homlokát, ha éppen úgy esik, vérbe borult arccal is csak attól olyan ijesztő a látvány, hogy fejrészen túlságosan a felszínen futnak az erek, a homloksebből ömlő vérnél semmi nem tud nagyobb tragédiát sejtetni az emberen, látványos, olyan lesz utána az egész arca, mintha megnyúzták volna, a szeme se látszik ki talán, de én nem feje estem, nincs a fejemen sérülésnyom, nyilván összecsupklottam, mint a bicska, és az az ember már hívta is a mentőket, én meg utána csak a kórházban tértem eszméletemre arra a rövid időre, amíg a nyugtatót szúrták, és az injekció hatására megéreztem azt a zsibbadást, amiből tudtam, hogy most végre elmehetek, ugyan majd vissza kell jönnöm még, nem örökre szól a felmentés, de valahányszor azt jelzem, hogy mennék, végleg, akkor adnak újabb injekciót, nehogy tényleg visszavonhatatlan lehessen az a döntés, elvégre ez náluk orvosi kötelesség, itt vagyok, szem előtt, addig el se engednek innen, amíg a gyanúnak a leghalványabb árnyéka is felmerülhet, és altatnak, nyomják belém az altatót –

nem tudom, meddig tarthatott, meg se kérdezem, most is csak egyvalamit tudok, hogy felébredtem, tovább már nem alhatok, vége a kábulatnak, itt vagyok, akármi történik is, itt kell maradnom.

Már több mint negyvennyolc órája halott voltál, mikor én még mindig élőnek hittelek.

Születésnapunkra

Négykezes Samuel Beckettel

kétezertizenhárom április tizenhárom: mindannyiszor valahogyan másképp: reggelre föllobban a koponya alakú bokor: szürke hajnal: majd reggel: így jön: lángokban áll a bíbor japánbirs: vörös fénye szétterül a mozdulatlan kerten: derékig forró lávában áll a metszetlen almafa: demens császárkörte szórja szitkait ugyanúgy mindig: fölfelé hömpölyög a forró vér: a csontig lerágott meggyfák irányába: majd még tovább a sebhelyes kőfalig: nem áll meg ott sem: nincsen vége: lelepleződnék a nagyképű örökzöldek: száználmas titkuk úgy hull le róluk: mint jól szabott öltöny a májfoltos testről: nem szerethető: nincs különbség: nincs különbség nő és férfi: férfi és férfi: nő és nő között: derengő halántékok hámló vaságyak rengetegében: fej fej mellett: nem szerethető szerető: szólalj meg: Chaenomeles Speciosa¹: szólalj meg: tövisek közt lakozó: mondd: hogy vagyok: aki leszek: bekövetkezem: aki voltam: izzó koponyák zsarnok főbérője: ne hallgass: hallhatóan mondd: susogd csak: ehje aser ehje²: mondd ki: ez a legjobb legrosszabb: kisebbedő szavakkal mondd ki a legkevésbé legjobb legrosszabbat: a még rosszabbat legrosszabb híján: a tovább csökkenthetetlenül legkevésbé legjobb legrosszabbat: ehje aser ehje: ne engedd: hogy lelkem alászálljon a Seholba és behulljon örökléte mozdulatlan tavába: ugyanúgy mondd: hangjavesztett: ehje aser ehje: mindannyiszor valahogy másképp: idegen bokor: te

Aphrodité születése

egy másik igeidő – az utánad kapó múlt – ez a mindig késve érkező – ébredés – hogy azt hihesd – tényleg vége – tényleg bezárult – mögöttes – az alvadt vér színű tenger – a vicsorogva üldöző – komédiás sereget meg – végképp benyelte – az emléktelen mélység – de nem – dehogyan – tarajos hullám – fénylő lábszár – emelkedő karok – kráterforró tekintet – egy másik igeidő kelt ki – a tenger jéghideg habjaiból – az utánad kapó múlt – bosszúszomjas – nedves Aphrodité – ő jön feléd a semmimúltból – hullámról hullámra lépked – láttára a romló hús emlékei – úgy hajtanak ki – és borítanak be – mint eltévedt eső áztatja sivatag – borul kapkodva – virágba – egyetlen szemvillanás – annyi se – idejére

¹ Pompás japánbirs

² Exodus 3,14. (Héber; fonetikus átírás)

Fény, köd, fény

*Le kellett volna szállnom a buszról!
Továbbmenni egyenesen.
A végtelenbe tartó mellékutcán.
Fütyörészve a kelő napfényben.
Más életet élnék.
Ha akkor –*

*A köd tapadósan nehéz szaga.
Bele akarok menni.
A gondolat úgy csordogál,
mint az esővíz az úttesten.
Csak a lombtető látszik.
A test vattás folt.
Aztán csak a szürkésfehér.
Ráterjedt súlytalanul a földre.
Egyszerre itt van, mint a végítélet.
Rabul ejti az avart.
Az embert –*

*Rothadás is lehet friss.
Bölcspiros és mélysárga
vegyül a zöldbe.
Zápor utáni ragyogásban
fű a sínek között.
Fű. Fény. Sárázúr. A Nap
visszacsillan egy autó szélvédőjén.*

KETTEN EGY (FARMER)NADRÁGBAN

A „jeans próza” adaptációi a hetvenes évek magyar filmjében

A hetvenes évek nemzedéki közérzetfilmjének újszerűségét a hatvanas évek előzménye-
ihez képest az egyén és a történelmi félmúlt, illetve a társadalmi jelen viszonyában bekö-
vetkező értékevalváció, tétnélküliség, dimenzióvesztés jelenti. A hatvanas évek kiábrán-
dulása még formátumos válsághoz vezet: az ötvenes évek nagy reményeiből jutnak el a
hősök a beérkezés konzolidálódott unalmába; a cselekvés hitéből a cselekvésképtelenség
állapotába. Nem véletlen, hogy a krízis gyakran tragikus eseményekhez – nem szándékos
gyilkossághoz (Makk Károly: *Elveszett paradicsom*), öngyilkossági kísérlethez (Zolnay Pál:
Proféta voltál szívem) – vezet. A hetvenes évek generációjának már az *elveszett paradicsom*
látványa sem adatik meg; a válság nem drámai, hanem drámaiatlan, ironikus; az elsöprő
cselekvéslázra következő bénultságot pedig szürke közöny, tétova csellengés váltja fel.
Mindennek kifejezésére a dokumentarizmustól eltanult forma-eljárások lesznek alkalma-
sak, amelyek dokumentarista stílussá szerveződnek a hetvenes évek korhangulatát
emblemátikusan kifejező irányzatban.

A hetvenes évek fiatal magyar íróinak viszonya az irodalomhoz, s mindennek stílári-
s következményei pontosan felismerhetők a korszak nemzedéki közérzetfilmjeit forgató
rendezők munkáiban. Egy generáció szellemi kihívására a magyar film történetében még
soha nem születik ennyire egyívású válasz, függetlenül attól, hogy adaptációról vagy ere-
deti forgatókönyvből készült filmről van-e szó. E kapcsolat erős történeti és nemzedéki
motiváltsága ugyanakkor azzal a következménnyel jár, hogy stilisztikailag nem jön létre
– sem a „jeans prózában”, sem annak adaptációiban – korszakos jelentőségű mű. Itt való-
ban egy nemzedék köz(ös)érzetéről van csupán szó, amely inkább az elutasításban, sem-
mint a formateremtésben radikális.

Az élmény közössége a hetvenes évek meghatározó szolamát állítja előtérbe az új iro-
dalmi és filmes nemzedék munkásságában is: a személyességet. Ugyanakkor éppen ez a
szubjektív közvetlenség válik e tematika esetében az újfajta formakoncepciók kialakulá-
sának akadályává. A hetvenes évek közérzetfilmje és -irodalma ugyanis folytatja a hatva-
nas évek hagyományát, s formai értelemben hasonló módon jeleníti meg a korábitól két-
ségtelenül radikálisan eltérő, újfajta „életérzést”. A korszak „jeans prózája” tehát a
folytatás, s nem a megújulás jegyében áll.

Az elbeszélhetőség megkérdőjelezésére a nyolcvanas évek prózafordulatában kerül
sor, amely paradigmaváltást jelent a magyar irodalomban. Mindennek a filmben is meg-
találhatjuk majd a nyomait – igaz, csak nyomait.

A nemzedéki közérzetfilmek az irodalomhoz hasonlóan, illetve részben éppen az iro-
dalomhoz való erős kötődésük miatt, irányzatként nem hoznak megújulást a korszak film-
történetébe, e filmtípus kitartó jelenléte, mély társadalmi beágyazottsága miatt mégis fi-
gyelemre méltó. A hatvanas évek előzményeivel szemben az irányzat jellegzetes vonása az

Az írás az OTKA által támogatott, 81684 azonosító számú *Film és irodalom kapcsolata az 1945 utáni ma-
gyar filmművészetben* című kutatás része.

analízis elutasítása a leírás, a megfigyelés javára; az epikus nagyformák helyett a rövidebb, anekdotikus struktúrák előnyben részesítése, majd a hetvenes évektől a történetek hiányának narratív ábrázolása az ún. állapotregény stílusalakzatában. A formai változást új hős-típus megjelenése kíséri. A hatvanas évek számos filmjének holtpontra jutott értelmiségi figurái 1968 után hiteltelenné válnak. (Az egyik utolsó jellegzetes képviselője ennek a tematikának éppen a Somogyi Tóth Sándor és Zolnay Pál együttműködéséből születő 1968-as film, a *Proféta voltál szívem*.) Mindennek következtében a hetvenes évektől egyre gyakoribb az értelmiségi nézőpont elutasítása, azaz a hétköznapi kisember, a folyamatokat át nem látó, az átfogó analízisre képtelen, ám a társadalmi állapotok visszásságát saját bőrén és zsigereiben megélt–megszenvető hősök beemelése az irodalomba és a filmbe – immár a sematizmust elutasító attitűddel. A vásznon gyakran amatőr szereplők tévoa téblábolását követhetjük nyomon, amikor a semmittevésben, a céltalanságban, a ténnelküliségben a szürkeségből kiviláglik egy-egy őszinte emberi gesztus, hiteles arcél. Nem látványos, nem harcos elutasítása mindez a korábbi hősközpontú és drámai felépítésű, történelmi és társadalmi dimenziókban mozgó regényeknek és filmeknek, csupán csendes, passzív, iróniával átszótt rezisztencia. S mint ilyen, jellegzetes kortűnet, illetve kortűkör. E mozdulatlan lét kritikája és a hozzá kapcsolódó műfajok és stílusok dekonstrukciója majd a hetvenes évek végétől Gothár Péter és Jeles András művészetében jelenik meg, immár korszakváltó karakterrel – s alkalmanként szintén irodalmi „közreműködéssel”.

*

A nemzedéki közérzetfilmek alapvetően tematikus csoportot alkotnak; sajátos, önálló stílusirányzatként nem értelmezhetők. A filmek arculatát elsősorban a történetképző elemek rajzolják elénk, méghozzá az adaptációk esetében különös élességgel, mivel az eredeti művek megfilmesítésekor a tematikus változtatások éppen e közös vonásokat erősítik fel. Érdemes tehát azokat a szűzségelemeket, hőstípusokat, motívumokat, konfliktusokat áttekinteni, amelyek különös, adott esetben önálló hangsúlyt kapnak az adaptálás folyamatában.

A nemzedéki közérzetfilmek meghatározó történetsszervező elvévé a főszereplők karakteréből következően a passzív konfliktuskezelés válik, amely a hatvanas évek filmjeinek „cselekvő” szemléletmódjához képest szemléletesen írható le a „csellengés” fogalmával. A hősök élethelyzete nem folyamatok végigjárására, hanem mozdulatlan létállapotok fenntartására predestinál. Életüknek nincs dinamikája, tétje, drámája – e konfliktusnélküliség tekinthető végül is a konfliktusuknak. A hatvanas évek hősei a cselekvés krízisével szembesülnek, kényszerülnek megtorpanásra, s jutnak el adott esetben a cselekvésképtelenség benuit állapotába. A hetvenes években az egyéni sorsoknak már nem nyílik ilyesfajta távlata. E létállapot hátterében a hatvanas évek társadalmi változ(tat)ásigényének 1968 utáni kiüresedése, a társadalom megreformálhatatlanságának belátása ismerhető fel. A „csellengő” hős és a „csellengő” dramaturgia az irodalmi művek és a filmek legfontosabb közös jegye, s ennek különösképpen a filmváltozatokban lesz következménye.

A hősök élethelyzete magyarázza karakterük jellegzetes, egymásból következő vonásait, a vereségtudatot, a kívülállást, a bizonytalanságot, az önzést, a cinizmust, a kiábrándulást, a hit- és eszmenélküliséget. Mindez különös élességgel vetődik fel a generációs ellentétekben, amelyek ezen irodalmi és filmes vonulat visszatérő, hol csupán epizodikusan felbukkanó, hol középponti motívumai. Ennek a konfliktusnak az alapvonása a „történelmi apák” és a „történelem nélküli fiúk” szembenállása, következménye pedig a hatalomátadás elmaradása. A megszenvedett múlt jogán ugyanis az idősebb nemzedék mereven őrzí társadalmi és morális pozícióit, míg a fiatalok számára a múlt nem minden eleme jelent példát és feddhetetlenséget, s ezért nem is törekszenek a párbeszédre, illetve társadalmi szerepvállalásra. Figyelemre méltó a generációs ellentétek terén a múlt tagolt-

sága, azaz a két világháború közötti társadalmi–politikai hagyomány tiszteletben tartása, szemben az 1948 utáni időszak kompromisszumainak bírálataival. A hetvenes évek fiataljai számára mindez a nagyapák generációjának elfogadásában és az apák nemzedékének elutasításában fogalmazódik meg.

A karakter- és konfliktustípusok az őket erősítő motívumokkal válnak teljessé. Ezek lesznek a „jeans próza” és a nemzedéki közérzetfilm jól azonosítható, specifikus, látványos elemei, valódi ismertetőjegyei. Nem véletlen, hogy mindenekelőtt az utazás, a (fél)értelmi-ségi foglalkozások, az alkohol, a bizonytalan párkapcsolatok motívumai a filmváltozatokban is maradéktalanul érvényesülnek, ugyanakkor már jelzik a nemzedéki közérzetfilmek új társadalom- és emberképét: azt a szemléleti változást, amely miatt az irányzat fontos része a hetvenes évek filmtörténetének. Nevezetesen a társadalom és az egyén felelősségének, illetve kritikájának összefonódásáról van szó, amelynek következtében a személyes sors már nem csupán a társadalmi szerep illusztrációja, miközben az egyéni élethelyzet nem lehet független a társadalmi feltételrendszerétől. A „jeans próza” és a nemzedéki közérzetfilm ebben az értelemben szubjektívizálja a társadalmiságot. A szubjektívizálás következményeként bizonytalanává válik az egyén áldozati vagy felelős státusa; sorsában mindkettő szerepet játszik. Az ezzel való szembesülés eredményeképpen erősödik fel az irodalmi művekben és a filmekben egyaránt (s ez a folyamat nagyon gyakran egy-egy alkotó munkásságán belül is nyomon követhető) a groteszk és/vagy ironikus szemléletmód. Az irodalommal szemben filmművészetünk nagy vesztesége, hogy átütő erővel, korszakalakító módon ez a szemlélet a hetvenes években sem tud érvényesülni. Mindezzel együtt ezen a téren irányzatként a nemzedéki közérzetfilmek csoportja jut a legtovább, méghozzá irodalmi minták nyomán, sőt az irodalom által nyújtott lehetőségeket messze meghaladva.

A kultúrpolitikai okokon túl, amelyek a groteszk–ironikus szemléletmód legfőbb akadályai, mindezt az irodalmi művek nyomán készült nemzedéki közérzetfilmek stílusa is magyarázza. Az irodalmi művek meghatározó poétikai elve a közvetlen személyesség, az egyes szám első személyű megszólalás, az önéletrajzi jelleg, amely a direkt közlésmód mellett lehetőséget nyújt egy reflektáltabb, „kevert”, tragikomikus, groteszk, ironikus poétikai játéktér megnyitására. A filmváltozatok tanúsága szerint az utóbbi, a narratív formát és a vizuális elemeket radikálisan érintő megoldások nehezebben érvényesülnek, míg a jóval nagyobb hagyományra visszatekintő, valamint a kortárs filmes folyamatok által is támogatott realista stílustörekvések könnyebben utat találnak az adaptáció folyamatában. Ennek értelmében különféle, az esztétikai értéktől sem független absztrakciós szinteket ismerhetünk fel a nemzedéki közérzetfilmek csoportjában, amelynek formai jelentőségét az a körülmény is fokozza, hogy az elvonatkoztatás gyakran az eredeti irodalmi műtől függetlenül, sőt annak ellenében kerül a filmváltozatba.

A stilizáció alapszintjét meghatározó elem a hagyományos realizmust folytató dokumentarista formaalkotás. Ennek következtében a nemzedéki közérzetfilmek társadalomképe – miközben fenntartják a világ közvetlen ábrázolhatóságának illúzióját – jóval hitelesebb. A következő szint az elbeszélésmódot érinti, s csupán szerkezetével is kifejezi a történetekben elbeszéllet létállapotot. Az anekdotikus, epizódokra tagolt, leíró forma nélkülözi a drámaiságot, nem fejlődéselvű, jóval inkább körkörös, önmagába visszatérő narrációt eredményez. Ennél is fontosabb azonban a jeleneteket átkötő passzázsok felerősítése, amelyek nyomán a történetmondás már-már átadja a helyét az állapotrajznak, pontosan kifejezve a korszak mozdulatlanságát. Ez a narratív eljárás ráadásul kifejezetten az adaptációkban jut szerephez. Végül a stilizáció legabsztraktabb szintje a groteszk és az ironikus látásmód érvényesítése, amely az ábrázolt világ külső nézőpontú, eltávolított, reflektált jelenségét is lehetővé teszi. Meghatározó formaszervező elve mindennek a kettősség: a személyes azonosulás belső és a kritikai távolságtartás külső nézőpontjának együttes érvényesítése; az ábrázolt világ hitelessége és ugyanakkor e hitelesség erőteljes

stilizálással történő elbizonytalanítása, idézőjelbe tétele; az elbeszélés felfüggesztése kommentárokkal, reflexiókkal és így tovább. A „jeans próza” uralkodó egyes szám első személyű beszédmódja az önéletrajziség és a vallomásjelleg mellett erre a reflektáltabb, ironikusabb beszédmódra is lehetőséget nyújt. A filmi elbeszélés számára ez a poétikai lehetőség jóval korlátozottabban adott, ezért más, médiumspecifikus eszközöket kell bevetnie a hasonló hatás, nevezetesen a groteszk–ironikus látásmód érvényesítésére. Látszólag különös módon erre éppen azok az adaptációk lesznek képesek, amelyek esetében az irodalmi alapmű kevésbé groteszk vagy ironikus stílusú, míg az ilyen karakterű szövegek adaptálása során elvész az eredeti mű effajta jelentésárnyalata. E tematika esetében úgy tűnik, ha a médiumváltás során a hasonló irányultságú törekvések alapvetően különböző stílusesszékők mozgósítását igénylik, akkor az irodalmi mű a szemléleti azonosság ellenére inkább akadályt, semmint mintát jelent, aminek következtében az ilyen típusú stilizációk az irodalmi műtől függetlenül kerülnek a filmváltozatba. A nemzedéki közérzetfilmek adaptációs eljárásai mindezekre a lehetőségekre számos szemléletes példát nyújtanak. Stilisztikai értelemben vett áttörésre, korszakváltásra azonban sem a „jeans próza”, sem a nemzedéki közérzetfilm nem képes – s ennek egyik magyarázata film és irodalom kapcsolatának e tekintetben megfigyelhető aszinkronja lehet: az újfajta világ-szemléletet formaelvű avató korabeli irodalmi művekből nem születnek filmek; a formaújító filmek a hagyományosabb poétikájú irodalmi művek nyomán készülnek. Az egymást kölcsönösen megtermékenyítő „találkozások” elmaradnak, s ennek a nyolcvanas évek filmművészetében súlyos következményei lesznek.

*

A nemzedéki közérzetfilmek esetében az irodalmi mű és a filmváltozat kapcsolatában nehéz kimutatni bármiféle tendenciát. Önmagukban álló, elszigetelt esetek kísérik az irányzatot: rendezők és írók alkalmi együttműködése; egy-egy rendező hosszabb-rövidebb kapcsolódása a tematikához; a téma mellett elkötelezett, eredeti forgatókönyv alapján dolgozó alkotó kivételesen irodalmi mű nyomán készült filmje; illetve az irodalmi mű szemléleti és formai megoldásait tovább- vagy éppen „vissza”-fejlesztő adaptációk.

A formai folyamatok tekintetében a mindennapok életvilágát bemutató dokumentarista stílus és az 1968 utáni közérzet mozduatlanságát kifejező anekdotikus elbeszélésmód Gábor Pál első három játékfilmjében szemléletes ívet alkot, ezért a „jeans próza” és a nemzedéki közérzetfilmek kölcsönhatásának elemzését érdemes az ő adaptációival kezdeni.

Gábor Pál az irodalom mellett elkötelezett alkotó, akinek nyolc játékfilmje közül mindössze kettő készül eredeti forgatókönyvből. Adaptációi ráadásul egy-egy tematika alapművei lesznek, így a hetvenes évek elején a *Horizont* és az *Utazás Jakabbal* a nemzedéki közérzetfilmek sorát indítja el, az *Angi Vera* és a *Kettévált mennyezet* pedig a hetvenes–nyolcvanas évek fordulóján az ötvenes évek-filmek csoportját. Első játékfilmjét, a *Tiltott területet* az ötvenes évek-tematikában később kétszer is adaptált író, Vészi Endre *Füstszagúak* című novellájából forgatja 1968-ban.

A *Tiltott terület* elsősorban szikár realizmusával már a hetvenes évek dokumentarista stílusa felé mutató formavilága miatt fontos műve a hatvanas–hetvenes évek korszakváltásának. Noha a rendező ekkor még nem alkalmazza a dokumentarista stílusnak a nemzedéki közérzetfilmekben kiteljesedő anekdotikus, az epizódokat és a passzázsokat előtérbe állító narratíváját – ahogy a dokumentarista stílus egyéb (amatőr szereplők, direkt hang stb.) megoldásaival sem él –, a film mégis határozott elmozdulást jelent a hatvanas évek moralizáló társadalmi analízisétől. Méghozzá oly módon, hogy Vészi novellája magában rejti mind a moralizálás, mind az analízis lehetőségét. Gábor Pál rendezése azonban határozottan eltér ettől az értelmezési lehetőségtől.

A termelési közegben játszódó történet egy üzemi baleset körüli nyomozásról szól, amelynek során kiderül, hogy a termelés fokozása, a pénzhiány, az oda nem figyelés egy munkás halálát okozza. A „szocialista ipar” kritikája helyett azonban a film a nyomozó, továbbá a jelenlegi és a volt brigádvezető lelkiismereti drámáját állítja előtérbe, azaz bensővé teszi a társadalmi–gazdasági motivációjú konfliktust. Mindezt úgy – s ez különösen a novellával összevetve válik szembeötlővé –, hogy pusztán a fekete-fehér képekkel, zajokkal, zörejekkel és csendekkel megfogalmazott atmoszféra segítségével fejezi ki Vészi metaforikusan zsúfolt és súlyosan elvont kommentárjait. A film ráadásul oly módon kerül közel a termelési konfliktus lélektani aspektusához, hogy kihagyja a szereplők magánéletének bemutatását. Egyedül a történetben rejlő – és az író által kevésbé kiaknázott – műfaji lehetőségek felerősítése támogatja abban a törekvésében, hogy a *Tiltott terület* ne termelési, jóval inkább bűnfilmként álljon előttünk.

A film dokumentarista stílusa a hatvanas évek moralizáló példázataival szemben bizonyul erőteljesnek; ez az adaptáció nem véletlenül egy, a középnemzedékhez tartozó, klasszikus novellaszerkezetben gondolkozó író műve alapján készül. Helyesebb ezért a *Tiltott terület* esetében klasszikus realista stílusról beszélni, amely ugyanakkor megelőlegezi a hetvenes évek dokumentarista stílusát – a rendező pályafutásában csakúgy, mint pályatársai, így Bacsó Péter vagy Mészáros Márta korabeli, eredeti forgatókönyv alapján születő munkáiban.

A rendező immár a hetvenes évek korszakára jellemző dokumentarista stílusú filmje a *Horizont* lesz. A stílusváltás igényét jelzi, hogy ezúttal a „jeans próza” köréhez tartozó első kötetes író, Marosi Gyula *A tejes fiú* című novelláját adaptálja. Marosi írói alkata ugyanakkor egyfajta híd Gábor Pál három, egymást követő adaptációjának szerzői között: ő kötődik ugyanis nemzedéke tagjai közül a legszorosabban a „mai valóság” témájához, amelyet első írásai még realista stílusban, majd további kötetei egyre fokozódó iróniával közvetítenek. Ironikus látásmódjának legkiérleltebb darabja, az 1976-ban megjelent *Motívumnak jó lesz* című kisregény filmes közegben játszódik, s mint ilyen, a „fiatal írók” naiv idealizmusa és keserű kompromisszuma mellett az „irodalmi adaptáció” folyamatáról is kíméletlen képet nyújt. A filmesek önróniától való tartózkodására vall, hogy e művének megfilmesítésére senki sem vállalkozik.

A *Horizont*ban adaptált *A tejes fiú* című novella még a közvetlen valóságábrázolás irónia mentes korszakához tartozik, s ez meghatározónak bizonyul Gábor Pál filmjének tekintetében is. Marosi stílusa tehát Vésziééhez, írói világa viszont már a nemzedéktárs Császár Istvánéhoz áll közel. A tematika egyik utolsó darabjaként *Mélyütés* című kisregényéből az évtized végén Gyarmathy Lívia rendez *Minden szerdán* címmel a nemzedéki közérzetet nemzedéki konfliktusba ágyazó filmet.

A *Horizont* követi, illetve újabb epizódokkal gazdagítja *A tejes fiú* című novella történetét és karaktereit. A tanulmányait félbehagyó, dolgozni kezdő fiatalember önkeresését munkahelyi, családi és érzelmi konfliktusok kísérik. Mindezek kiegyenlítően állnak egymás mellett, miközben valamennyi megőrzi a maga jellegzetes vonásait. Ebből a szempontból különösen a munkahelyi konfliktus jellegzetes. A lázadó kamasz egy megértően gondoskodó főnökkel kerül szembe, aki igyekszik felvilágosulttan kezelni a helyzetet, az eltérő történelmi tapasztalat azonban felszínre hozza a köztük lévő nemzedéki, ideológiai, társadalmi ellentétet. Amikor a munkásból lett vezető a fiataloknak hozott múltbeli áldozatokról beszél, elhangzik a novella és a film tételmondata, miszerint a fiatalember senkit nem kért meg arra, hogy haljon meg érte. Sokszor, sokféleképpen visszhangzik még ez a flegma, egyébként nehezen kikényszerített vélemény (az alapmagatartás ugyanis a véleményélküliség) a nemzedéki közérzetfilmekben. A konfliktus ilyesfajta kiélezése még a hatvanas évek társadalomelemző attitűdjét képviseli, legfeljebb a válasz tartalma utal újfajta hozzáállásra. Mindezt felerősíti a jelenet hagyományos dramaturgiai felépítése is.

Hasonló a pozíciója a nemzedéki probléma másik aspektusának, az apahiánynak. Az új elem csupán annyi, hogy az író és a rendező erre a körülményre már nem is reflektál, egyszerűen adottnak veszi. Az érzéki–szerelmi konfliktusok a főhős bizonytalanságát, této-va keresését, valóságtól való menekülését árnyalják. A történet és a karakter tehát egyaránt a bizonytalanul lázadó, tehetetlenül csellengő nemzedék portréját rajzolja elének.

A novella szüzségéhez képest mit tud hozzátenni mindehhez a film? A *Horizont* e tekintetben narratív megoldásaival erősíti fel az irodalmi mű jelentését. Az eredeti történethez hozzáírt epizódok – egyfajta céltalan road movie-ként – a főhős bizonytalanságát fokozzák. Több olyan jelenetet is látunk, amelynek végkifejlete elől a fiú egyszerűen elmenekül: ott hagyja, mielőtt történe valami. E mögött a felnőtt világgal szembeni viszolygás, a képmutatás elutasítása húzódik meg motivációként – a helyére viszont nem kerül semmi. Groteszk módon hangsúlyozza ezt a film novellától eltérő zárata, amelyben hősinket új helyen, egy gyárban látjuk értelmetlenül söprögetni, ifjú kollégája pedig ugyanolyan vicces lábujjhegyen-járással erősíti a vádlóját, mint korábbi munkatársa az első jelenetben. A groteszk keret értelmében *ezen a szinten* sem történik tehát semmi változás a főhős életében.

Gábor Pál adaptációjának legfontosabb eleme szintén a narratív struktúrát érinti, ez azonban már teljességgel eredeti eleme a filmnek, s a korszak egyik meghatározó irányzatát, a dokumentarista stílus módszerét alapozza meg. A film ugyanis a novellával szemben fontos motívummá emeli a környezetet: a fiú otthonát jelentő külvárosi bérházat, szomszédságában egy rendező pályaudvarral. A „város peremét” idéző helyszín nem csupán háttér, hanem a hosszan elnyújtott passzázsoknak köszönhetően önálló „szereplővé” is válik. Metonimikus szinten szociológiailag pontos környezetrajzot mutat, a narratív szerkezetben betöltött helye viszont további jelentéssel gazdagítja a történetet: atmoszférikusan kifejezi a főszereplő létállapotát, dramaturgiailag pedig lelassítja a cselekményt, párhuzamba állítva a köztes terek szürke monotóniáját a főhős életlehetőségeivel. A narratív struktúrát érintő dokumentarista stilizáció Marosi novellájával összhangban, ám önálló formaszervező elvként teljesíti ki Gábor Pál adaptációját.

A rendező következő filmje, az *Utazás Jakabbal* megtartja az eredeti novellák anekdotikus, epizodikus jellegét és a passzázsok „holt idejének” dramaturgiai szervezőelvét emelését, ugyanakkor lemond a *Horizont* dokumentarista stílusáról, s határozottan ironikus hangot üt meg. Mindebben döntő része van Császár István írói karakterének, aki a „jeans próza” nemzedékének leginkább reflektív, saját művészi létét, élethelyzetét a szövegeibe közvetlenül beleíró tagja. Ezzel a játékosan önironikus, a fikció és az önéletrajzi-ság határát elmosó, az írás aktusát az elbeszélés részévé emelő elbeszélői technikával Császár tekinthető a prózafordulat egyik előfutárának, akinek művészetéé viszont az évtized végére kifulladás. A hetvenes években három novelláskötete jelenik meg; írásaiból Gábor Pál mellett Dömölky János forgat tévéfilmeket (*Gyilkosok, Nem érsz a halálotig*). Forogatókönyveket is ír, amelyeket *Fotográfia*k című 1987-ben megjelent kötetében publikál. Ő a forogatókönyvírója Huszárik Zoltán *Csontváry*-filmjének (a forogatókönyv előzménye a *Csontváry égi hangja* című novella); s az *Utazás Jakabbal* forogatókönyvét is ő készíti el saját novelláinak motívumai alapján. Gábor Pál végül megőrzi a közeget és főszereplőket bemutató eredeti novella címét, szemben Császár forogatókönyvének címváltoztatával (*Csellengő fiatalok*), amely ugyanakkor nemcsak Gábor Pál filmjének, hanem a nemzedéki közérzetfilmek témájának is pontos összefoglalása.

Ahogy a forogatókönyv genezise is jelzi, az *Utazás Jakabbal* legfontosabb, a nemzedéki közérzetfilmek formavilágát megalapozó vonása a mellérendelő, epizodikus szerkezet, amely a csellengő életforma irányvesztését, drámaiatlanságát, tétnelküliségét, azaz a hiányt narratív szinten is kifejezi. Mindez Császár forogatókönyvében a filmváltozatnál is nagyobb hangsúlyt kap. Ott ugyanis a két főszereplő verekezésbe torkolló összecsapása,

amely a csellengő életformával való szembesülésük miatt robban ki közöttük, csupán egy epizód a sok közül, a befejezés pedig a tűzből kimentett gyerekek jelenete, amely nyitva hagyja kapcsolatuk további alakulását, sőt a közös hőstettel mintegy megpecsételi barátságukat. A filmben a két epizód helyet cserél egymással, aminek következtében a hőstett válik epizóddá, a verekedés viszont a történet szintjén is egyértelműen lezárja a csellengéssel kapcsolatos ideológiai vitát. Az eredetileg a címadó novella expozíciójában olvasható, meglehetősen irodalmias hasonlat az üvegnek nekirepülő és ott pusztuló legyekről az önáltatással szembesít. Ezek szerint az életformába csak belekóstoló, az egyetemi felvételt a paternalizmussal szembeni lázadásként elutasító fiatalember, megtapasztalva a csellengés kilátástalanságát, kilép mindebből – Jakab viszont benne marad, talán mindörökre. Az egyik kompromisszumot köt, a másik elkallódik. A két, egyaránt vereséget jelentő alternatíva összeütköztetésével, a választás megúsztatatlanságával Gábor Pál lezárja a kalandok sorát, míg az író – novelláihoz hűen – a forgatókönyv narratívájában is megőrzi az ábrázolt világ drámaiatlan, sehova sem tartó nyitottságát.

A rendező az epizódok iránytalanságát azzal próbálja fenntartani, hogy a road movie-k műfaját idéző szüzséből kivonja a kalandot, illetve megfosztja a benne rejlő dramaturgiai lehetőségektől. A történet hősei szinte mindenben, de legfőképp saját magukon ironizálnak. A karakterrajz, valamint a címszereplő világképét árnyaló epizódok mellett (ilyen a nemzedéki ellentét exponálása, nevezetesen a nagyapák iránti tisztelettel szemben a középgeneráció megvetése) az ironia a filmváltozatban a novellákéhoz, illetve a forgatókönyvéhez képest is fokozott jelentőséget kap. Mivel Császár a novellákból összeállított történet szintjén is megőrzi az epizódok iránytalanságát, az ironiát csupán a karakterrajzokban és az epizódok szintjén érvényesíti, a narratíva egészétől azonban távol tartja. A film befejezése, különösképpen, ha ehhez még hozzátesszük a képi megoldást (tudniillik a két szereplő egy vasútállomáson, zuhogó esőben, sárban fetrengve csépelni egymást, majd roskad össze tehetetlenül), a groteszk ironia jelentéskörébe zárja be a pikareszk élethelyzetet. Az íróval ellentétben, aki némi elnéző mosollyal tekint hősei végtelen és nyitott kalandjaira, a rendező jelzi a történet végét, vagyis drámaian kiélezi, majd lezárja a konfliktust. Az örökké csellengő Jakab alkalmi munkatársának döntenie kell: megy vagy marad. Jó döntés viszont nincs – s ezzel csak ironikus módon lehet együtt élni.

Az *Utazás Jakabbal* címszereplője a korszak emblematis, számos filmben visszatérő figurája, aki tehát – különösképpen a filmváltozatban – maga is tisztában van egyszerre tragikusan és ironiával megélt kilátástalan helyzetével, s akiről eldönthetetlen, vajon a kisszerű kor vagy saját tehetségtelensége áldozata-e. Az évtized folyamán egyre ismerősebbé váló karakter Császár István novelláiból Gábor Pál közvetítésével és továbbfejlesztésével kerül a hetvenes évek magyar filmművészetébe, s lesz főszereplője számos, igen különböző stílusú adaptációnak, illetve eredeti forgatókönyv alapján készült munkának.

*

Az irányzat megalapozásában részt vállaló Gábor Pál mellett az operatőrből rendezővé avanszáló Zsombolyai János első játékfilmjei már a tematika stílris, sőt műfaji nyitottságát bizonyítják. A Bertha Bulcsu-regény nyomán forgatott *A kenguruból* a nemzedéki életérzés kifejezésének jegyében zenés film készül, a korszak legnépszerűbb előadóinak közreműködésével. A műfajiságnak ugyanakkor – noha ez egyáltalán nem szükségszerű – áldozatul esik az eredeti regény illusztratív, ám mégis jelenlévő társadalmi és filozófiai utalásrendszere, valamint a történet drámaisága. A tehergépkocsi-vezető főszereplő karaktere a könyvben pontosan fejezi ki a nemzedéki közérzet filozófiáját, miszerint a megérkezés egyenlő a csőddel. Az ezzel való szembesülés drámáját a film nélkülözi, ahogy nélkülözi a kijózanító halálos baleset motívumát is, s komikus „brahivá”, szerencsés ki-

menetelű vagánykodássá tompítja. Hiányoznak a filmből a korszak levegőjére utaló súlyosabb „hivatkozások” is, így például a másképp gondolkodó művészeknek a betiltásáig fórumot biztosító boglári kápolna vagy a ’68-asságot reprezentáló nevek (Marcuse, Mao) említése. A szintén az ellenkultúrát idéző, a regényben cím szerint megnevezett zenék helyére pedig a film saját, ellenkulturálisnak nehezen mondható slágereit állítja. Zsombolyai adaptációja nem több hangulatjelentésnél, s ebben az tekinthető tünetértékűnek, ahogy a regényben benne rejlő műfaji lehetőségek közül kizárólag a „szórakoztató” karaktert dolgozza ki.

Zsombolyai János második rendezése a „jeans próza” újabb íróját vonja be a nemzedéki közérzetfilmek szerzőinek sorába. Simonffy András nemzedékének már a hatvanas évek közepén elinduló tagja. *Lázadás reggelig* című első novelláskötetének címadó darabja sokat elárul a szerző ironikus szemléletéről. A hetvenes években megjelenő három további kötete folytatja a nemzedéki életérzés ironikus, groteszk, szatirikus megidézését. Legismertebb műve azonban éles írói fordulatként az 1981-ben kiadott „történelmi kollázs-regény”, a *Kompország katonái* lesz. Az irodalmi köztudat leginkább ezzel a művével, s nem az azt megelőző nemzedéki novelláival azonosítja, s ezen a helyzeten a filmek sem változtatnak. A hetvenes évek kevés szatírának sorába tartozik az *Egyszer lejön a Nagyhegy* című, önálló irodalmi műként nem publikált filmnovellájából készült Szalkai Sándor-film, a *Ki van a tojásban?*. A nevéhez fűződő másik film a kötetben is napvilágot látott *Tartályvonal Pest felől* című, szintén dramatikus formájú munkájából forgatott *Kihajolni veszélyes*. Zsombolyai adaptációja hűen követi a hangjáték (pontosabban a szerző műfaji meghatározása szerint „tragikomikus játék hangokra”) cselekményét: megőrzi a történet abszurd kiindulási pontját, valamint metaforikus háttéreseményét, a kisszerű hatalmi packázást tragikus vétséggé növelő vasúti szerencsétlenség történeten (és képen) kívüli motívumát. A filmváltozat a nemzedéki közérzetfilmek szempontjából azért érdemel mégis külön említést, mert az eredeti mű abszurd konfliktusszerkezetét a generációs ellentét erőteljesebben motíválja. Mindezt az eredeti hangjáték is tartalmazza, az adaptációban viszont, elsősorban a színészi alakításoknak köszönhetően, a szembenállás jóval tudatosabban, érzelmgazdagabban, szenvedélyesebben ölt formát egyfelől a hatalmaskodó állomásfőnök zsarnokoskodásában, másfelől a kiszolgáltatott egyetemista fölényeskedésében. Zsombolyai filmváltozata ily módon csökkenti az eredeti mű abszurdba hajló példázatának tragikomikus jellegét, ugyanakkor felerősíti a nemzedéki közérzetfilmek direkter társadalmi jelentését, méghozzá a felnőttek világának szatirikus, illetve az egyetemista korosztály ironikus ábrázolásának fokozásával. Az adaptáción tehát az 1977-re már kiteljesedő filmes irányzat – az író világtól egyébként nem idegen – szemléletmódja hagy nyomot.

Gyarmathy Livia mindössze két adaptációja különös helyet tölt be a rendező munkásságában. Egyrészt kivételes módon ugyanabban az évben, 1979-ben készülnek, másrészt – s ez a fontosabb körülmény – egymástól és az életmű többi darabjától is igen eltérő karakterű művek. A nemzedéki közérzetfilmek tematikájához tartozó *Minden szerdán* nélküli a korábbi és későbbi, hasonló közegben játszódó történetek groteszk stílusát, míg a Balázs József azonos című kisregényéből forgatott *Koportos* a fikciós alapmű ellenére a rendező önálló, illetve Böszörményi Gézával forgatott dokumentumfilmjeinek világához áll közel.

A Marosi Gyula művei nyomán készült második film, a *Minden szerdán* az író *Mélyütés* című kisregényének adaptációja. Ahogy az irodalmi mű, úgy a filmváltozat is az irányzat szemléletileg és formailag egyaránt meghatározó motívumát, a nemzedéki konfliktust állítja középpontba. Szemléletileg a motívum az ideológiai önmeghatározás megfogalmazását teszi lehetővé, míg formailag értelemszerűen a dramaturgiai konfliktus töréspontjait jelöli ki. Marosi kisregénye és Gyarmathy filmváltozata esetében azért kiemelkedő a

motívum jelenléte, mert enciklopédikus összegzését nyújtja a más irodalmi művekben és filmekben visszatérő – az *Utazás Jakabbal* című filmben például epizodikusan megjelenő – konfliktustípusnak. E szerint három, gyökeresen eltérő történelmi tapasztalatú, s ennek következtében egymással szemben álló ideológiai beállítottságú nemzedék tagjai élnek együtt a hetvenes évek magyar valóságában. A legidősebbek őrzik a maguk megszenvedett, hősiessé, pátozzal teli értékvilágát; ez ad számukra erkölcsi tartást életük alkonyán. A hősiessé korszak utáni eszmélődő középnemzedék a csalások és csalódások kompromisszumos útját járja; megfáradtak, reménytelenek, kiégettek. A fiatal, magát kereső generáció számára nincs követhető, hiteles minta, a jelen kiábrándító, a jövő kilátástalan; kétségbeesetten, kapkodón keresik helyüket a világban. A *Mélyütésben* és adaptációjában a maga áttetsző – némiképp leegyszerűsített – tisztaságában áll elő ez a nemzedéki képlet a baloldali eszméket humanizáló nagyapa, kiégett és szó szerint meddő lánya és a családhoz véletlenül odateveredő, apa nélkül felnövő, céltalanul lázadó, zabolátlan fiatalember alakjában. A történet konfliktusa pedig a körül forog, vajon az idős generáció morálja segíteni tud-e a lázadó fiatalságon – miközben a középgeneráció már menthetetlennek tűnik (nem véletlenül a legtöbb nemzedéki közérzetfilm e generáció kilátástalan léthelyzetét rögzíti). Mindebben a nemzedéki portrék hitelesebbek, mint maga a konfliktus, s különösképpen annak idealisztikus megoldása, miszerint a morálisan tiszta idős nemzedék példát, eszmét, hitet tud adni a fiatalok számára. Ha e példában az „örök emberi” értékeket tekintjük, akkor bizonyára, ám ha annak történelmi és ideológiai tartalmát, akkor ez a „megoldás” már jóval kétségesebb.

Gyarmathy adaptációja hűen tükrözi a kisregény fent vázolt szemléletmódját. Csupán két lényeges ponton tér el a szövegtől, ám ezeknek fontos dramaturgiai, illetve a fiatal nemzedék gondolkodásmódját jelző következménye van. A kisregény története szerint a fiatalember egy ostoba, jelentéktelen, balul végződő vagánykodás következtében kerül a fiatalokörök börtönébe, majd onnan szabadulva ismerkedik meg az idős emberrel és annak családjával. A filmváltozatban az öregember tanúja a fiú randalírozásának, sőt talán épp ő jelenti fel, vagyis kapcsolatukat egy súlyos konfliktus vagy legalábbis e krízis közös megélése alapozza meg. S más jellegű a börtönbe kerülés oka is: a filmben nem kamaszcsinnyről, hanem dühödt, anarchista lázadásról van szó. A nyitójelenetben a néptelen éjszakában kóborló fiút látjuk, amint kirakatot zúz be, összetöri egy élelmiszerbolt árukeszletét, majd véres kéznyomát az egyik, még ép üvegtáblán hagyva, elfut a helyszínről. Tettének közvetlen motivációja nem derül ki; mindebben egy generáció céltalan, formátlan, ugyanakkor szenvedélyes, pusztító dühe, öntudatlan lázadása fogalmazódik meg, méghozzá a magyar filmben kivételes direktséggel és agresszióval. A *Horizont* főhőse mindezzel jellegzetes módon még a moziban szembesül Lindsay Anderson *Ha...* című filmjének zárójelenete közben. A korábbi epizodikus idézet Gyarmathy Livia filmjében – természetesen a két világ eltérő történelmi és politikai helyzetéből fakadó nem elhanyagolható különbséggel – önálló és hangsúlyos jelenetet kap: megalapozza a főhős karakterét és elindítja a konfliktust.

*

A hetvenes évek nemzedéki közérzetét a generációs konfliktusok mellett a társadalmi hangulatot legpontosabban kifejező középgeneráció kilátástalan élethelyzete írja le. Mint láttuk, az idősek és fiatalok középgeneráción átnyúló kézfogása meglehetősen hiteltelen megoldást sugall, ideológiai és társadalmi értelemben legalábbis semmi sem alapozza meg ezt az egymásra találást. A hármas képletben valós létállapotok és az általuk reprezentált ideológiai-társadalmi körülmények tekintetében egyaránt jóval meggyőzőbb a vesztes generáció helyzete. A nemzedéki közérzetfilmek legösszetettebb, legelmélyül-

tebb, az illusztrativitástól a hiteles lélekrajz felé elmozduló darabjai az évtized végén már elsősorban ezt a közeget, illetve karaktertípust ábrázolják. Hitelességüket formaviláguk is hathatósan támogatja, mégpedig a létállapot szétesettségének elbeszélsmódjával, *ugyanakkor* kilátástalanságának kifejezésével.

E filmek stíluserejét, igaz, csak közvetett módon, mégis tünetértékűen jelzi az irodalomhoz való viszonyuk. Az irányzat két kiemelkedő darabja ugyanis egyfelől kivételesen erőteljes szerzői vonásokat mutat, másfelől ezek oly mértékben elszakadnak az irodalmi alpművektől, hogy a filmtörténeti köztudat nem tekinti adaptációnak őket, miközben formálisan azok. Ezt a vélekedést egy irodalom és film kapcsolatát vizsgáló áttekintésnek nyilvánvalóan korrigálnia kell, ám ettől annak érdemi része nem módosul: ezekben az esetekben a filmek stílusértéke valóban független az irodalmi alpművektől. A rendezői érdemekén túl – nem pedig az írók érdemtelenége miatt, hiszen önmagukban véve a „jeans próza” átlagos színvonalához mérhető teljesítményekről van szó – mindez irodalom és film hetvenes évektől módosuló kapcsolatára is felhívja a figyelmet.

A két szóban forgó adaptáció Szörényi Rezső 1978-as *BUÉK!* és Gothár Péter 1979-es *Ajándék ez a nap* című filmje. Előbbi Módos Péter folyóiratban publikált elbeszéléséből (*Krónikák*), utóbbi Zimre Péter *Elágazás* című kötetében közölt írásából (*Beköltözés augusztusban*) készült. Módos Péter a *Hogy szaladnak a fák...* című Zolnay Pál-film forgatókönyvírójaként már 1966-ban kapcsolódik a filmgyártáshoz, s a *BUÉK!*-ot követően írója a *Haladéknak*, Fazekas Lajos szintén a kiégett közép- és középkor válságáról tudósító 1980-as filmjének. Noha Zimre Péternek a *Beköltözés augusztusban* az egyetlen adaptált műve, az ő esetében a film mellett erősen elkötelezett szerzőről van szó, aki pályafutása elején rendezőasszisztensként, végén producerként dolgozott, míg a köztes időszakban tucatnyi forgatókönyvet írt (a legtöbbet Bacsó Péter számára), *Sértődött utazás* címen pedig Maár Gyulával közösen jegyzett filmregényeit is közreadta.

Egyéni viszonya az irodalomhoz, illetve az adaptációhoz a két rendezőnek is. Szörényi Rezső filmjei a *BUÉK!* kivételével eredeti forgatókönyv nyomán készülnek, egyetlen adaptációja ugyanakkor az életmű legjelentősebb alkotása. Az adaptáció szerzői karakterét az is jelzi, hogy a rendező öt játékfilmje – egyedülként kortársai közül – kivétel nélkül a nemzedéki közérzetfilm tematikájához sorolható, s ennek a rendkívül egységes szemléletű, stílusában azonban sokszínű sorozatnak a középső, szintetizáló darabja a *BUÉK!*. Gothár Péternek az *Ajándék ez a nap* az első mozifilmje. Az írókhoz és az irodalomhoz azóta is szoros kapcsolat fűzi (az egyetlen eredeti forgatókönyv alapján készült munkája az 1990-es *Melodráma*), miközben az egyik legerőteljesebb szerzői kézjeggyel rendelkező filmes. Jellemző módon Esterházy Péter kivételével – akivel egyfajta „fordított” adaptációs helyzetbe kerül, hiszen előbb születnek meg az író filmszövegei, s később lesznek egy-egy könyv részévé – sohasem dolgozott kétszer ugyanazzal a szerzővel. Gothár szintén elkötelezett a nemzedéki közérzet tematikája mellett, csakhogy amíg Szörényi esetében a középgenerációra koncentrálódik a figyelem, Gothár az évtizedek alatt valóságos nemzedéki tablót készít a hatvanas évek tinédzseritől (*Megáll az idő*) a hetvenes–nyolcvanas évek válságba jutott középgenerációján át (*Ajándék ez a nap*, *Idő van*, *Tiszta Amerika*, *Melodráma*) az ezredfordulón az időskor határára jutó, s emiatt leírt nemzedékig (*Magyar szépség*). Ennek a nagyszabású tablónak az *Ajándék ez a nap* – ha nem kronologikus értelemben is – a nyitódarabja.

Amennyiben ezúttal csak a sajátos stíluselemeket emeljük ki e két jelentős szerzői adaptációból, úgy Szörényi filmje esetében a dokumentarizmusból átemelt passzázs-dramaturgiát, valamint a mellérendelő és körkörös elbeszélő szerkezetet, Gothárnál pedig az ironikus önreflexiót érdemes említeni. Egyik elem sem idegen az irodalmi alpművektől, ám ezen a módon csak a filmváltozatokban jelenik meg, alapvetően meghatározva a filmek – és nem utolsósorban a nemzedéki közérzet-tematika – formavilágát. Ez az a pont,

ahol – szemben a „jeans próza” poétikai korlátaival – a filmesek formaelvvé is emelik az újfajta szemléletmódot, megteremtve ezzel a korszakváltás lehetőségét. A formaelvvé emelt nemzedéki közérzet-tematika Gothár két Esterházy-adaptációjában fog folytatódni (*Idő van, Tiszta Amerika*), immár valóban egy új korszak jellegzetes darabjaiként.

A *BÜÉK!* konfliktusa a középnemzedék valódi tét nélkül zajló, ám ennek ellenére kegyetlen egzisztenciális küzdelmét rajzolja elénk. A kilátástalanság, a remény, majd a remény elvesztése visszataszíta a hősöket mozdulatlan létállapotukba: semmi sem változik; marad a sértő cinizmus és/vagy az önfelmentő irónia. A konfliktust, pontosabban az álkonfliktust, amely csak arra jó, hogy leleplezze a szereplők sehova sem vezető törekvését, az elbeszélés a szerkezet szintjén is megfogalmazza. Munkatársi közösséget látunk, egyfajta szociometriai hálót; a konfliktust a szilveszter napjai köré csoportosított anekdotikus események veszik körbe; az egyes epizódok a fő konfliktusban megfogalmazódó kilátástalanságot visszhangozzák; míg végül az alapkonfliktus kioltása (a kollektíva egyik tagja helyett, a kölcsönös áruhátság után, külsős ember nyeri el a vezetői pozíciót) visszavezeti a történetet a kiinduló helyzethez. A szereplői viszonyok mellérendelők; a minidramákat felvonultató zárt dramaturgiájú epizódok mellett számos hosszúra nyúlt, „mozdulatlan” passzázst találunk (ezek közül kiemelkedő a görcsösen extatikussá fokozódó munkahelyi buli dokumentarista eszközökkel rögzített táncjelenete); a konfliktus nem a történet belső logikája mentén, hanem kívülről oldódik meg, azaz a szereplők társadalmi helyzetében nincs változás, miközben még mélyebbre süllyednek kilátástalan sorsukban. Mindezek az egymást erősítő, alapvetően a narrációt érintő, s a dokumentarista stílusesszók által támogatott formamegoldások kivételes erővel képesek a film sajátos eszköztárszerében megjeleníteni, sőt „továbbírni” a „jeans próza” – ez esetben Módos Péter novellájának – irodalmi törekvését. A nemzedéki közérzet-irodalomban kétségtelen érzékenységgel megragadott szemléletváltásnak Szörényi filmjében *nyelvi következménye* lesz – s ez a „jeans prózáról” nem, csupán a nemzedéki közérzetfilm tematikájának egyes alkotásairól mondható el.

Hasonló eredményről, csak másfajta stílusesszokról beszélhetünk Gothár Péter adaptációja esetében. Zimre Péter egyes szám első személyű elbeszélése magában rejtja a „jeans próza” jellegzetes, gyakran lírai felhangú, önsajnálattal terhes iróniáját. Az eredeti elbeszélésben is fontos szerepe van e téren a legnagyobb truvájnak, a barátnő és a megcsalt feleség groteszk–tragikomikus egymásra találásának. Gothár azonban nemcsak megőrzi ezeket a motívumokat, ahogy a cselekmény fő elemeit is, hanem radikálisan továbbfejleszti őket, aminek következményeképpen a szereplők élethelyzetének iróniája a mű egészét tekintve meghatározóvá válik; az irónia immár nem az ábrázolt világ tárgyában, hanem az ábrázolás módjában lesz tetten érhető. Gothár mindezt az önreflexió eszközével valósítja meg; ez lesz az a lehetőség, amelynek segítségével ki tud lépni a cselekmény világából, s kívülről néz szereplőire. Ennek az egyik, egyszerűbb eszköze beépül a történetbe, eredetiségét azonban jelzi, hogy nem szerepel az irodalmi műben: a szeretői kapcsolatba bonyolódó, majd ezt mégsem vállaló férj mozi-üzemvezetőként dolgozik, lehetőséget adva ezzel egy sor filmes önreflexióra. Jóval összetettebb a másik eszköz alkalmazása. A nyitójelenetben, majd többször az elbeszélés során egy amatőr férfidalárda próbáját látjuk és halljuk, amelynek mindaddig nincs kapcsolata a cselekményhez, amíg a történetbe később kapcsolódó szereplőről ki nem derül, hogy tagja a különös alakulatnak. S végül a film radikálisan szakít a nézői azonosulás konvenciójával, megtöri az elbeszélést, és a szereplők egy-egy jelenet végén, sőt közben kamerába forduló, néhány másodpercre kimerevített tekintete semmiféle magyarázatot nem kap. Ez a gesztus végképp megtöri az ábrázolt világ egységességének illúzióját, a néző kívülre, az események pedig időzójelbe kerülnek. Gothár filmnyelvi megoldása éppen arra reflektál, amire a „jeans próza” alkotói még nem képesek: kétségbe vonja az ábrázolt világ közvetlen

(film)nyelvi megjelenítésének lehetőségét. Az évtized végén az *Ajándék ez a nappal* elkezdődik a nemzedéki közérzetfilm hagyományának nyelvi lebontása – adaptációs keretben, ám a megfilmesített irodalmi mű poétikai megoldásaitól immár függetlenül.

*

A nemzedéki közérzetfilmek stiláris sokszínűsége, egyre erőteljesebb szerzői stilizációja a filmesek formaváltásának igényét fogalmazza meg: mintha a „jeans próza” tematikus újjátásával szemben elmaradó ábrázolásmódbeli megújulást igyekeznének egyes adaptációk pótolni. Az már a nyolcvanas évek fejleményeihez tartozik, hogy mindez csak igény marad, s formai értelemben radikális korszakváltást nem eredményez. Az igény azonban a nemzedéki közérzetfilmek sokszínű stílusú tematikus irányzatában is felismerhető, még hozzá elsősorban az irodalmi adaptációknak köszönhetően.

A MŰTÉT UTÁN A SEBÉSZ CSAK ÁLL

Sz. Koncz István beszélgetése

– A pécsi orvoskarnak valószínűleg jól mehetett egy időben, ha olyan egyéniségeket eresztetett szélnek, mint Papp Lajos, Hunyady vagy éppen Nyárády professzorok – mormog egy budapesti kollégája, amikor mostani beszélgetőpartnerem nevét említem neki. – Hár-
muk közül talán ő az, akit mindenképpen meg kellett volna tartani – teszi hozzá.

Véleményét sokan osztják, igaz, távolról sem mindenki. Egykori, közvetlen munkatársai közül tudok olyanról, aki bizony nem bánja, hogy távozott a pécsi klinikáról.

– Életem egyik legszebb, szakmailag legsikeresebb periódusát tölthettem mellette. Brilláns sebész, néha ugyan elkapta a hév, de nekem csak segített – olvasom ugyanakkor az Interneten, egy hozzászólás-gyűjteményben. Ugyaninnen még két bejegyzés:

– Az Egészségtudományi Kar gazdagodott azzal, hogy a gyógytornász-mentőtiszt képzésben ma is tanít. (...) Élettapasztalata végtelenül színessé teszi a kurzusokat.

– Egészségemért sokat tettél, örök hálára kötelezve. Szívből kívánom, hogy legyen erőd és kitartásod sok, hozzád hasonló, kiváló szakembert nevelned.

A professzornak tehát, úgy tűnik, jó néhány rajongója van. Fiatalabb korában elsősran-
gú modellező volt, a körrepülő modellek világbajnokságán, 1980-ban csapatbajnoki
bronzérmet nyert Rátkay Tamással. Siker. Később mélyen megbántották, és elhagyta a pé-
csi klubot, ahol addig sportolt. Kudarc. Ragyogó karriert futott be orvosi pályáján.
Megint siker. Utóbb – ki tudja pontosan, mi okból, majd most megpróbáljuk tisztázni –
nyugdíjazását kérte, és odahagyta az egyetemet. Kudarc. Siker, kudarc, siker, kudarc –
mint oly sokunk életét, az övét is ez a periodicitás határozta meg. De nála valahogy min-
dig egyre nagyobb, sokkal nagyobb volt a siker, és a külső szemlélő számára egyre kisebb
a kudarc. Vajon ő is így érez-e?

Nyárády József 1945. augusztus 3-án született Pécsen. A Széchenyi István Gimnázium
elvégezése után 1969-ben szerzett diplomát a Pécsi Orvostudományi Egyetemen. 1974 és
1994 között sebészeti, balesetsebészeti, érsebészeti, illetve kézsebészeti szakvizsgát tett.
1974-ben nevezték ki tanársegéddé, '82-ben lett adjunktus, '89-ben docens. 1993-ban biz-
táék meg a Traumatológiai Intézet vezetésével, 1995-től, majd' tizenégy éven át pedig in-
tézetvezető egyetemi tanárként működött a Traumatológiai Központ Balesetsebészeti és
Kézsebészeti Klinikán. Saját kérésére 2008-ban nyugdíjazták. Azóta Mohácson és Szek-
szárdon, a traumatológián dolgozik, illetve tanít a Pécsi Tudományegyetem Egészségtu-
dományi Karán.

Szakmai munkásságának fontos állomása volt, hogy az irányításával működő orvos-
csoport 1979-ben Magyarországon először végzett kisvégtag-visszaültetést, 1982-ben pe-
dig, ugyancsak elsőként, sikeres karvisszaültetést. Kandidátusi disszertációját 1983-ban
védte meg. A professzor számtalan kítüntetés birtokosa, így többek között Honthy Hanna-
díjas (1983), Markusovszky-díjas (1985) és Dr. Doktor Sándor-díjas (1988). 1992-ben Pro
Sanitate emlékérmet, 2004-ben Lumniczer Sándor-díjat kapott. Százötvennél is több tuda-
mányos publikációt jegyez, hét könyvfejezete jelent meg. 1993-tól tizenkét esztendőn át ő
volt a megyei traumatológus szak-főorvos, 2000-ben pedig a Traumatológiai Szakmai
Kollégium elnöke is. 2004-ben választották a Magyar Kézsebész Társaság elnökévé, 2005-

ben emelték regionális traumatológus szak-főorvosi rangba. A Magyar Traumatológus Társaságnak két éven át, 2011 végéig volt elnöke.

A professzor most itt ül velem szemben, a PTE Janus Pannonius utcai épületének folyosóján. Az imént még mérgelődött: egyik hallgatója anélkül akarta igazoltatni vele a fél-évét, hogy akár csak egy előadásán is jelen lett volna.

– Fel vagyok háborodva – mondja a tanár, de arcáról hamar eltűnik a bosszúság minden jele. A bajusza alatt szelíd mosoly bujkál, így várja, hogy mi következik.

Sz. Koncz István: – Professzor úr! A beszélgetésre készülve végignéztem az utóbbi években önről napvilágot látott életrajzokat, és sehol sem találtam, még csak utalást sem, modellező múltjára. Ennyire lényegtelen lenne?

Nyárády József: – Olyan régen volt már! 1986-ban egyébként is szakítottam a sportággal. Attól kezdve csak a traumatológiának éltem. Először nagyon hiányzott. Pótcselekvésbe is menekültem, két évig játszadoztam az elektronikával. De azt is elsodorta a hivatás.

– *Hogyan került kapcsolatba a modellezéssel?*

– Kora gyerekkorom óta szerettem fúrni-faragni.

– *Családi indíttatásból?*

– Nem igazán. Bár apámnak, aki fogorvosként dolgozott, kiváló keze volt. Irigyelték is sokan. Édesanyám varrónő volt, ugyancsak ragyogó kézügyességgel. A háború után, amikor születtünk mi, gyerekek, egy idő után föl hagyott a varrodával, és a családjának szentelte az életét. Hozzáteszem, nagymamám szintén varrónő volt, Szigetváron; csak amikor abba hagyta a mesterségét, költözött be hozzánk, s lakott együtt velünk. De, amennyire emlékszem, neki is ördöngösen ügyes ujjai voltak. Tehát volt kitől örökölnöm a képességeket. Abban az időben nem volt számítógép, televízió, és sorolhatnám, mi minden hiányzott még, ami mainapság természetes. A technikai sportok fölkellették az érdeklődésemet. Már az általános iskola hetedik osztályában modellező klubot alapítottunk néhányad magammal.

– *Hol történt mindez?*

– Pécssett, az akkori Szabadság úti általános iskolában. Az idősebbek, akik már végeztek, s visszajártak, jó másfél évig tanígtattak bennünket, fiatalabbakat. Utána a pécsi, Megye utcai, központi klub tagja lettem. Vezetőnket Abafi Imrénének hívták. Kiváló ember, nagyszerű pedagógus volt. Nála szerettem bele végleg a sportággal. Az uránbányánál, az Ércbányász Sportegyesületnél párhuzamosan működött egy másik társaság, Mohai István neve fémjelezte. Később, amikor Abafi, engedve a csábításnak, Budapestre távozott, a két klubot összevonták. Pista szívét-lelkét kitette, hogy az új szervezet jól működjön. Jöttek is az eredmények hamarosan. Hosszú éveken át nagyon jól éreztem magam. Harminc év elteltével hagytam abba.

– *Miért?*

– Megkeseredtem. Az erős pécsi képviselőlet érdekében az egyik válogatón belemennünk egy kompromisszumba, és a végén majdnem úgy nézett ki, mintha kegyelemből kerültünk volna a nemzeti csapatba. Ez borzasztóan bántott, nagyon méltánytalannak éreztem. Akkor éppen Pécssett volt a világbajnokság. Úgy határoztam, azt a versenyt becsületből végigviszem még, majd elköszönök. Így is történt. A futamunk után kísértáltam a klubból, és nem mentem vissza többé.

– *A sporttársai hogy fogadták a döntést?*

– Azt hiszem, némelyek talán örültek. Ha az ember távozik valahonnan, ahol, amelllett, hogy sportbarát volt, vetélytársként is számon tartják, kevés könnyet hullatnak érte. Ezt később más területeken is megtapasztaltam. Egyébként édesapám hasonlóképpen járt, amikor az egyetemet elhagyta. Kezdetben ugyanis a fogászat meglehetősen mostoha körülmények között működött Pécssett. Az új klinika céljára a Dischka Győző utcában át-

építették az addigi Anatómiai Intézetet. A folyamatot apám mint a fogklinika intézetvezetője vezényelte le. De még a fényképe sem volt kinn az új, illetve máig működő intézményben sokáig. Csak amikor dékán-helyettes lettem, szólt Németh Péter dékán úr, hogy volna rá lehetőség, tegyük ki! Tudta: erősen nehezményezem, hogy apámnak nem állítottak ebben a formában emléket.

– *Utólag, féltetve a végjátékot, hogy tekint vissza arra a több mint negyedszázadra, amit a modellezéssel töltött?*

– Fontos, hasznos időszak volt, és nem csak az én szempontomból. Jól összefogta a sport iránt érdeklődő ifjúságot. Fejlesztette a kézügyességet, technikai ismereteket adott. Úgy látom, utóbb mégis zsákutcának bizonyult. A ma ismert dugattyús motorok gyakorlatilag ugyanolyanok, mint harminc, ötven, száz éve. Csakhogy a vezérléssel, a számítógép alkalmazásával nagyobb teljesítményűek, jobb hatásfokúak, kisebb fogyasztásúak lettek satöbbi. Mindez a modellezésbe nem került át. Amennyire figyeltem, egy-két dologtól, így például a rezonátortól, csapágyazástól, illesztésektől eltekintve változatlanok maradtak a gépek. A műszaki tartalmat illetően jószerevével megrekedtek a harminc évvel ezelőtti színvonalon. Kreativitását más területeken ma már sokkal jobban kiélheti az ember.

– *Mindezzel együtt az ilyen gyermekkort műegyetemi tanulmányokkal szokás megfejeelni. Ön mégis más utat választott. Miért?*

– Apámmal sokat beszélgettünk erről a dologról. Jól érzi, szerettem volna műszaki pályát választani. Apám azonban azon a véleményen volt, hogy ha átadja nekem a tanait, és segít a beilleszkedésben, talán többre vihetem az orvosi pályán. És persze volt még egy tényező. A műszaki területen egyetlen dolog érdekelt csak, a repülés. Márpedig Magyarországon abban az időben a felsőfokú oktatásban ebből semmit sem lehetett megtanulni. Tehát el kellett volna mennem valahová külföldre, a Szovjetunióba vagy esetleg az NDK-ba, de nem voltak illúzióim, tudtam, hogy ezekre a helyekre nem kerülhetek be. Maradt tehát az orvosi hivatás, és már kezdetektől az az elhatározás, hogy sebész leszek.

– *Miért volt ennnyire biztos benne?*

– Mert a manuális képességeimet akartam gyümölcösöztetni. Ebből nem engedtem. Úgy gondoltam, ott lehet fúrni-faragni. Ezért történt, hogy miután elkezdtem dolgozni az I-es számú sebészeti klinikán, nagyon hamar átkerültem a traumatológiára. És nagyon élveztem. Ott ugyanis ki lehetett találni új dolgokat, be lehetett vezetni új eljárásokat. Akkori főnököm, Forgón professzor rendkívül kreatív ember volt, mindig fogékony az újra. Ha valakiben tenni akarást látott, támogatta. Annak ellenére, hogy akkor még nem tartoztam a kedvencei közé, engem is segített.

– *Mi volt a szolid ellenszenv oka?*

– Renitenskedtem. Sokat szidott, jobb orvost akart faragni belőlem. Az ismeretségünk végén aztán kiderült, hogy ellenszenvről nem is volt szó. Szeretett, ha nem túlzás ezt a kifejezést használnom. De a kapcsolatunk elején nem így láttam a helyzetet.

A szakvizsgával még nem rendelkező fiatalok körbejártak a klinikákon, intézetekben, és annak ellenére, hogy Forgóval nem volt felhőtlen a kapcsolatunk, nagy ember lévén fölül tudott kerekedni az érzelmeim, és mondom, pártfogolt. Hosszabb korszakot töltöttem nála. A sebészetre csak annyi időt szántam, amíg elértem a szakvizsga kívánalmainak megfelelő műtéti számot. Utána azonban, jószerevével azonnal – alig egy év telt el – úgy gondoltam, hogy traumatológiából is teljesítem a szakorvossá válás követelményeit. Ebben Karlinger Gy. Tihamér professzor is támogott.

– *A klinikát nem szerette?*

– Nem éreztem túl jól magam. Olyan sok okos ember vett körül, hogy az már szinte ijesztőnek tűnt! Úgy láttam, hogy szerény képességeimmel nem sokra fogom vinni. Aztán, ahogy telt-múlt az idő, egyszer csak rájöttem: talán mégsem eszik olyan forrón a kását, mint ahogyan főzik. De ez már a traumatológia területén volt.

– *Hogyan ment át?*

– Az előkészítő időszakban nagyon jó helyre került a lelkem. Hanem, a szakvizsgán a nagyszerű sebész, Kiss Tibor megkérdezte tőlem, hogy mikor szólok végre Forgognak, hogy traumatológus akarok lenni? Mondtam, igen, professzor úr, épp szerettem volna kérni, hogy átjöhessek. Különös pillanat volt, mert Forgon láthatóan nagyon örült nekem.

– *Mi vitte a végtag-visszaültetések irányába?*

– A klinikán bizonyos tapasztalat, életkor fölött illett valamilyen speciális tudományterülettel foglalkozni. Nálunk akadt, aki a gennyedéssel, akadt, aki a perifériás idegekkel, akadt, aki az inak csúszó felszín képzésével foglalkozott és így tovább. A kézsebészet területén látni véltem egy fehér foltot. A mikro-sebészetet, a replantációs sebészetet. Forgon professzortól mindent megkaptam az ezzel kapcsolatos állatkísérletekhez. Külön műszertálcát, operációs mikroszkópot... Ahogy jöttek az eredmények, egyre jobb feltételeket igyekezett teremteni.

– *1979-ben aztán elkövetkezett az első emberi kisvégtag-visszavarrás.*

– Cser Gyula lábujja, igen.

– *Hogy kell elképzelniünk egy ilyen beavatkozást?*

– Amikor teljesen leválik egy végtag, a vázat, a keringést és a mozgatót is helyre kell állítani, majd be kell csukni a bőrrel. 1982-re odáig jutottunk, hogy az első leszakadt kart is vissza tudtuk ültetni. 2008-ig huszonegy végtag-replantációt végeztünk. Az ujjak tekintetében ez a szám háromszázhatvan fölött van. Harmincöt olyan beavatkozást is végeztünk, amikor a kéz ujját lábujjal pótoltuk.

– *Mi a döntő tényező, mi a legfontosabb ahhoz, hogy az ilyen jellegű operáció sikeres legyen?*

– Gyakorlás, rengeteg gyakorlás, és megfelelő műszerezettség, természetesen.

– *Az orvos igazul ilyenkor?*

– Amíg nem látom az esetet, minden bajom van. Izgulok, rosszul érzem magam. Tudniillik nem tudom, mi kerül elélem. Amikor az ember már látja, hogy mit hoztak, megállapítja, hogy mi a baj, akkor a dolgát végzi. Amit megtanult, amit begyakorolt. A legjobb tudása szerint. Akkor már nincs semmiféle izgalom. Aztán, amikor vége, tehát betettem az utolsó öltést, akkor kijön rajtam minden spannoltság.

– *Wahorn András egyik festményén csecsemő testet ábrázol vénember fejfel. A kép címe ez: A koncert után a zenész csak áll.*

– Milyen találó! A műtét után a sebész csak áll... Igen. A sok-sok óra feszültségét valamilyen módon le kell reagálni. Nemegyszer előfordul, hogy nem vagyok képes egyébre, mintsem alszom egy nagyot. Embertelenül el lehet fáradni. Az első kart tizenkét és fél óra alatt varrtuk vissza, de a legrövidebb operáció is hat és fél órán át tartott. Négyóránként van ugyan egy rövid szünet, de komoly fizikai erőpróba.

– *Több mint másfél műszakot végigállni nehéz, ha az ember nem műt közben, akkor is.*

– Már nem is csinálom!

– *Pécsett csinálja egyáltalán valaki?*

– Nem hallottam róla. Pedig a levágások harminc százaléka a statisztika szerint visszavarrható. Lenne.

– *Milyen a betegek posztoperatív állapota?*

– Ha jó az indikáció, akkor nagyon jó vagy kiváló. Kalányos Gyuri ugyanúgy tudja használni például a karját, mint akivel nem történt baleset. Hozzáteszem: lényegesen erőtlenebb, mint egy egészséges végtag.

– *Miért?*

– Valószínűleg az iszkémiás állapot következménye. Ez az az időszak, amíg szünetel a vérrellátás. Az öt kiváló mellett hat nagyon jó eredményről szólhatunk. Megfelelő a használhatóság, de azért nem teljesen olyan, mint a bajt megelőző időszakban.

– *Volt-e kudarc?*

– Három olyan esetet regisztráltunk, amikor nagyon korlátozottan vagy szinte alig nyerte vissza funkcióját a kar. De ez nemzetközi összehasonlításban nagyon jó arány. Ami szomorú viszont, hogy egy-egy ilyen beavatkozás Magyarországon még mindig kuriózum-számba megy, ahelyett, hogy rutineljárásnak számítana. A magyarázat persze egyszerű: a mindenkori egészségügyi kormányzat egyetlen fillér többletet sem adott és nem ad az ideális állapot eléréséhez. Az a kevés plusz, amit kapunk, jószerevel alig fedez valamit. A finanszírozás nem ismeri el például a műtét utáni költségeket és a készenlétet sem. Márpedig ehhez a munkához állandó készenlétre van szükség. Amikor még módomban állt, emiatt harcoltam a centralizált balesetsebészeti ellátásért. Azért tehát, hogy legyenek bázisok, ahol az ég adta világon minden beavatkozást el tudunk végezni. És odavisszük a beteget. A kis kórházakat emellett sem sorvasztjuk el, megmaradnak a traumatológiai, hisz jó pár esetet, a város, a körzet kis- és közepes problémáit ott kell megoldani. Mert nagyon sokba kerül, ha a viszonylag egyszerűbbeket is bevisszük a csúcscintézetbe, és lekötünk fölöslegesen nagy kapacitásokat. Minden érvem ellenére sem lehetett elérni, hogy a tervezett csúcscintézetet kivonjuk a napi betegforgalomból. Nem kéne, hogy egy ennyire fölkészült team azzal vesződjön, hogy beütötte, lezúzta, elesett satöbbi. Az nem oda való! Persze, ezeket is meg kell oldani, de más szervezetekkel. Ezért volna égető szükség például a járóbeteg-rendelésekre. És nem a sürgősségi ellátásokra, mert a sürgősségi orvosok nem értenek a traumatológiához. Hiába mondják, tisztelet a kivételnek, nem értenek! Rengeteg pénzt dobunk ki. Nem is folytatom...

– *Ha valaki most önhöz fordulna, s kérné, hogy tanítsa meg neki e nagy beavatkozások módszertanát, metodikáját, vállalkozna-e rá?*

– Felelőtlenség lenne. Négy éve nem foglalkozom ilyesmivel. Ajánlanék tehát neki ragyogó kollégákat, akiktől tanulni lehet. Én már kiestem a gyakorlatból. Viszont megvan a dolgom, amit szeretek csinálni.

– *Mi az?*

– Kutatási témánk, ami a combnyaktöréssel kapcsolatos. Talán úgy 2004-ben kezdtem el intenzívebben foglalkozni azzal, hogy hogyan lehetne kimutatni a combfej keringését. Kidolgoztam egy metódust, és ez mint szabadalom él. Most azon fáradozunk, hogy igazoljuk: tényleg jó. A módszerrel előre meghatározható, hogy marad-e a combfejnek keringése, vagy sem.

– *A betegnek mi haszna származhat ebből?*

– Rendkívül fontos dolog ez! Ha a keringés jó, érdemes oszteoszintézist, vagyis csontegyesítő műtétet végezni, azaz a helyére visszacsavarozni a fejet, ha azonban nincs vérellátás, vagy előre láthatóan el fog halni, mindjárt célszerű beültetni a protézist. Egy baj van csak: senkinek nem kell ez az ismeret.

– *Vajon miért?*

– Mert abban a pillanatban nem lehet eladni annyi protézist a világpiacon, mint manapság. A gyártók tehát kifejezetten ellenérdekeltek. Kollégáimmal, segítőimmal ezzel együtt igyekszünk korrektül fölépíteni ezt a projektet.

– *Hogyan kezdett el foglalkozni a témával?*

– Forgon és Manninger professzorok nem tudták megoldani ezt a problémát. Úgy éreztem, hogy tovább kell, és tovább lehet lépni. Az általuk lefektetett alapokat újragondolva dolgoztam ki a metódust. A világirodalomban nem talákoztam még ilyen módszerrel. Másik két eljárást ismerünk, de azok nem kvantitatívak. Ez pedig az. Tehát nagyon leegyszerűsítve nemcsak azt mondja meg, hogy vérzik, vagy nem vérzik, hanem azt is, hogy mennyire. Tehát milyen lesz a keringés. Gyenge, kiváló, jó.

– *Hosszú folyamat, mire kiderül az eredmény?*

– Nem, nagyon gyors módszer ez. Rapid beavatkozás! A műtét előtt öt-tíz perc alatt elvégezhető. Rengeteg szenvedéstől menekítené meg a betegeket. Egy műtéttel lehetne

megoldani a problémát jól. Ebben a mondatban benne van minden. Komplikáció esetén nem kell egy második operációval beültetni a protézist satöbbi. Kell-e mondanom, mit jelent egy nyolcvanéves, idős hölgy számára, ha a keringését nem terheljük kétszer akár csak az altatással. Egyébként erről a témáról írtam a nagydoktorimat. Nemrégiben adtam be. Annak idején írtam már egy nagydoktorit, a számítógépemben benne van – a mikrosebészetből. De rá kellett jönnöm, hogy nem tudok sokkal többet mondani, mint a kandidaturámnál. Kicsit csiszoltabban, jóval több esetről tudtam referálni, mélyebb analízist végeztem, de alapjában véve nem volt új. Hogy szép magyarsággal fejezzem ki magam, meg volt írva, de nem tetszett. Be sem adtam. A mostani viszont tetszik.

– *Ön törvényszéki szakértőként is dolgozik. Mi az ottani munka tapasztalata?*

– Elég sok pörös ügybe vonnak be, mint szak-konzultánst. Kérdésére válaszolva nem egyes eseteket emelnék ki, inkább azt az összképet osztanám meg önnel és az olvasókkal, ami az egész betegellátó rendszerről kialakulni látszik. Nem feltétlenül a pénzhiány öl meg sok mindent. Inkább az oktatás, a nevelés, a tanítás hiányosságai. Egyre hosszabb idő alatt próbálunk előállítani szakembereket. Egyre gyöngébb szakembereket. Jelentős minőségjavulásra volna szükség. Tehát azokat, akik színvonalas munkát végeznek, meg kellene becsülni. A mainál sokkal jobban.

– *Még egy kérdést szeretnék tisztázni, professzor úr! Miért hagyta ott az egyetemet?*

– Olyan embert akartak fölem ültetni, aki nálam kevésbé értett a traumatológiához.

– *Ugye jól tudom, hogy az illető nincs már a Honvédkórházban?*

– Nincs, nincs. Azért volt fájdalmas a dolog, mert a Honvédkórház traumatológiájának tervezéséhez szakmai tanácsokat adtam, amikor fölépült, kollégáimmal működésre alkalmassá tettük, beszereztük a műszereket satöbbi. És azután kijöttem az ajtón. És hasonlóképpen, mint annak idején apám után vagy a modellezőknél utánam, ott sem sírt senki. Különös párhuzam.

– *Mi volt az ok, ami indokolta, hogy felettest nevezzenek ki ön fölé?*

– Nézze, ha valamire indokot keresnek, könnyű azt megtalálni. Mondhatják például, hogy az ember szórja a pénzt. Nem elég költségghatékony. Csúnyán beszél a dolgozóival. Satöbbi, satöbbi. Ugyanis mindenkinek vannak ilyen pillanatai. Előfordul, hogy az ember rosszul számít ki valamit, és kicsit többet költ. Vagy éppen fölemeli a hangját, és elküldi a dolgozóját melegebb éghajlatra, mert amit tett, azt egyszerűen nem lehet megtenni, az nem menthető, mert betegek jogait vagy éppen elemi érdekeit sérti. És egyébként is etikátlan. Na, most akkor mi a fontosabb? A beteg ember elemi érdeke, vagy egy gyöngé lelkületű ember sértődékenysége?

– *Hogyan élte meg mindezt?*

– Nagyon rosszul. De nem hagyhattam, hogy olyan ember irányítson, akinél szakmailag többre tartom magam. Legalábbis azon a szűk területen, amit traumatológiának hívnak. Azt hittem, hogy valaki majd megszólít ezzel kapcsolatban.

– *Az eddig nyilvánosságra került tények, illetve a mendemondák szinte kizárólag arcpirítóan alacsony bérekről, orvosok távozásáról, a kórházak-klinikák közötti egyenlőtlen feltételekről és esetleg szakmai okokról szóltak. Talán ezért nem szólították meg.*

– Annyiban feltétlenül szakmai okokról kell beszélünk, s nem valamiféle hiúsági kérdéssel, hogy nem érthetem egyet az egyetemi vezetés döntésével. Meggyőződésem volt, hogy a személyi változás árát a betegek és a kollégák fizetik majd meg. Sajnos, ahogy hallom, ez a feltételezésem beigazolódott. De ön is említette, hogy aki a helyembe lépett, viszonylag rövid idő elteltével távozott. Magam pedig dékán úrtól a nyugdíjazásomat kértem.

– *Jól érzem, hogy máig van önben megbántottság?*

– Kétségtelenül van. De többre tartom magam annál, semhogy lehajtott fejjel gaszuláljak azért, hogy azt a munkát végezhessem, amihez értek. Amihez igazán értek.

– *Hogy élte meg a váltást?*

– Az első két évben nagyon rosszul. Bár azonnal tudtam, hogy lesz dolgom, hogy a gyógyítást nem hagyom abba. Mohácson főleg kézsebészeti problémákkal foglalkozom, Szekszárddal pedig már azelőtt is volt kapcsolatom, ha áttételesen is. Mindkét helyszínen igyekszem segíteni a traumatológiát, illetve tanítgatom a fiatalokat. Nagyon jó kollégák vesznek körül.

– *Az itteni fölkérés, hogy tudniillik tanítson az Egészségtudományi Karon, hogyan jött?*

– El se hinné: egy barátom beajánlott. A traumatológia oktatását dékán úr korábban kénytelen volt több emberrel megoldani. Végül a barátomat is meghívták, ám ő nagyon szerényen azzal hárította el a fölkérést, hogy tud magánál jobbat. Most mondja meg, ez vagyok én... De nagy örömmel jöttem.

– *Nehéz embernek tartja magát, professzor úr?*

– Inkább konoknak. Be tudom látni a hibáimat, és azt is be tudom látni, ha rossz irányba tévelyedtem el. Olyankor nagyon nem örülök, ám meg tudom változtatni a véleményemet. De azért nem vagyok hajlandó véleményt cserélni, hogy jobb legyen a pozícióm.

– *Akkor megfordítom a kérdést: sértett embernek tartja magát?*

– Nincs min megsértődnöm. Azonban kétségtelen: nem így akartam befejezni a pályámat. De így adatott. És most már így is marad.

SÁNTÍTÓ PÁRHUZAMOK

Céline és magyar pályatársai

Ha az előadásom címe nem jelezné előre, hogy az *Utazás az éjszaka mélyére* világhírű szerzőjét manapság gyakran emlegetik egyes magyar írókkal kapcsolatban, joggal kérdezhetnénk: mit keres Louis-Ferdinand Céline (1894–1961), a 20. századi francia irodalom megújítója a magyar nemzeti konzervatívokról szóló konferencián?

Céline ugyanis nem volt sem nemzeti, sem konzervatív. Viszont szélsőségesen antiszemita volt, rasszista, aki szorongásait és gyűlöletét a háború után, érthető okokból, már nem a zsidókra, hanem a japánokra vetítette ki. Masát András szerencsés megfogalmazásával úgy is mondhatnánk: *nagy művész, kis ember*¹ volt. Ezt a terminust Masát a *Nobel-díjas nácinak* is nevezett Knut Hamsun születésének 150. évfordulójára szervezett konferencián olyan világhírű írókra alkalmazta, mint maga Hamsun, Pirandello vagy Szolzsenyicin.

Kézenfekvő lenne rögtön lezárni a témát azzal, hogy minthogy a ma tárgyalandó magyar szerzők egyike sem tarthat számot olyan joggal a *nagy* jelzőre, mint Hamsun vagy Céline, maradna hát a *kis ember*, a gyarló halandó, akinek viselkedéséről viszont inkább egy pszichológiai és szociálpszichológiai konferencián kellene tanácskozni.

Tekintettel azonban arra, hogy a Nyírő-, Tormay- és Wass-apológia összemosza e szerzők kínos antiszemita megnyilvánulásait Céline hasonlóan kínos kijelentéseivel, s ugyanakkor a másik oldal is gyakran hivatkozik Céline-re a szépírói és pamfletírói életmű szétválasztása céljából, hasznos lehet, ha a nemzeti konzervatívoknak nevezett magyar írók életművét Céline munkásságának tükrében is szemléljük. Céline esete ugyanis tökéletesen példázza a politikai állásfoglalás és a írói kvalitás között feszülő ellentmondást. Henri Godard, Céline regényeinek kiadója a Gallimard *Pléiade* sorozatában, botrányról beszél: évtizedekkel Céline halála után még mindig felháborító, hogy az irodalmi géniuszt és a rasszizmus megfér egymás mellett, és a skandalum annál nagyobb, minél jobban kidomborodik az újabb kutatások révén az életmű újdonsága és értéke.²

Hírhedt pamfletjei miatt Céline az elátkozott írók táborába tartozik, s ideológiai okokból sokan nem hajlandók arra, hogy elismerjék irodalmi nagyságát. Mások viszont megpróbálták az életművet a „jó Céline” és a „rossz Céline” kategóriáira bontani, hogy nyugodtan tanulmányozhassák az antiszemitizmustól mentes regényeket. Ez az álláspont azonban éppoly tarthatatlan, mint a teljes elutasítás. A regények és az 1924-ben Semmelweis Ignácról készített doktori disszertáció³ alapos olvasata révén nyilvánvalóvá válik, hogy

Az itt következő négy előadás a Nemzeti konzervativizmus irodalomszemlélete elnevezésű, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében megtartott konferencián hangzott el 2012. október 30-án. A konferencia másik négy előadását, Angyalosi Gergely, Deczki Sarolta, Szénási Zoltán és Veres András írásait előző számunkban közzöltük.

1 Masát András: „A szerző és szövegei” = Masát András (szerk.): *Irodalmi szövegek és politikai szerepek*, Budapest, Gondolat, 2011, 10.

2 Henri Godard: *Céline scandale*. Paris, Gallimard, 1994

3 Louis-Ferdinand Céline: *La vie et l'œuvre de Philippe-Ignace Semmelweis (1818–1865)*, = Cahiers Céline 3. Semmelweis et autres écrits médicaux. Paris, Gallimard, 1977.

az antiszemitizmus pszichológiai és ideológiai bázisául szolgáló fóbiák, előítéletek, projekciók és a bűnbakkeresés a kezdettől fogva megvannak Céline-nél. Ugyanazokból a premisszákból építkeznek tehát a regények, mint a pamfletek, de nem tartalmazznak antiszemitizmust, mert bennük a szerző szorongásai és téveszméi más kifejezést öltenek. A szövegek mögött tetten érhető etnocentrikus és manicheus világnézet nyilvánvaló alapköve rasszizmusának, mely a háború befejeztéig antiszemitizmusban, később pedig más formában, például a sárga veszély hangoztatásában jelent meg.

A „rossz Céline” antiszemita írásainak bűnlistája három pamfletből és néhány nyílt levélből áll össze.⁴

Zárójelben jegyzem meg, hogy tulajdonképpen négy pamfletnek a szerzője, de az első, a *Mea Culpa* (1936) nem zsidó-, hanem szovjetellenes. Céline itt úgy beszél, mintha ő lenne az egyetlen francia értelmiségi, aki nem lelkesedik a kommunizmusért. *Mea culpa* – mondja, mintha ő is a kommunista propaganda csapdájába esett volna, és ezért vezekelnie kell. Az igazság azonban az, hogy Céline sohasem volt baloldali, még ha első regényének egyes olvasói azt hitték is – mások viszont éppen a jobboldaliságot vették észre benne. Az *Utazás az éjszaka mélyén* ugyanis értelmezhető úgy is, mint a világ nyomorúságának leírása, mely forradalom után kiált, de úgy is, mint látélet a romlott társadalomról, melyen csak egy erős kéz tud javítani. Nehéz vitatkozni Céline-nel, amikor azt állítja, hogy tapasztalatai szerint az új szovjet rendszer nemhogy megszüntetné, de még fokozza is az emberek közti egyenlőtlenséget. A szovjet propaganda, mely azt hirdeti, hogy eltűntek az igazságtalanságok és mindenki egyenlően fog majd részesülni a javakból, nem más, mint szemérmetlen hazugság.

A következő pamflet, az igen heves hangvételű *Bagatelles pour un massacre* (Semmiség egy mézszárláshoz, 1937) folytatja ugyan a szovjetellenes tematikát, de a vezérgondolat itt az a dekadencia, melybe a francia társadalom süllyedt, s ennek fő okát Céline az alkoholizmusban, valamint a zsidó Hollywood és a zsidó Moszkva filmstúdióiban készült filmek kártékony hatásában látja. Dühkitörésének közvetlen kiváltó oka Jean Renoir *A nagy ábránd* című filmje volt, mely az egyik szereplőt, egy bécsi zsidó bankárcsalád fiát, Rosenthal rokonszenves személyiségként ábrázolta, s ez Céline számára egyet jelentett a zsidó propagandával.⁵ Ráadásul a film nagy kasszasiker volt, miközben az író egyre-másra érték a kudarcok: második regényének (*Halál hitelbe*, 1936) csak lanyha fogadtatás jutott, s azt sem sikerült elérnie, hogy balettjeit színre vigyék az 1937-es világkiállítás alkalmából. Céline antiszemitizmusa ebben a pamfletben kap először nyilvánosan és hangsúlyosan kifejezést. A fő ellenség a Népfrontot vezető miniszterelnök, Léon Blum, a zsidó, aki Franciaországot a katasztrófába sodorja. A háborútól rettegő pacifista Céline úgy véli, hogy a zsidók miatt fog kitörni a háború. A könyv jól beleilleszkedik a kor zsidóellenes irodalmába, már csak azért is, mert Céline átvesz sok olyan sztereotípiát, mely a zsidókkal kapcsolatos és számos helyről idéz is több-kevesebb pontossággal. André Gide groteszk tréfának tekintette ezt a pamfletet: ha Céline azt hiszi, hogy a zsidók összeesküvése miatt nem fogynak a könyvei, akkor viccel, de ha mégsem tréfáról lenne szó, akkor őrrült.⁶

A következő pamflet, melynek címe *L'École des cadavres* (A hullák iskolája, 1938) ismét azt magyarázza, hogy az egész világ elzsidósodott és ebből származik a kor összes baja. A megoldás Céline szerint az lenne, ha Franciaország megszabadulna a parlamenti demokráciától, a zsidóktól és a szabadkőművesektől, és közeledne Németországhoz. Ez a

⁴ Céline antiszemitizmusáról ld. még „Céline, a regényíró és Céline, a pamfletíró” című írást = Masát András (szerk.): *Irodalmi szövegek és politikai szerepek*, Budapest, Gondolat, 2011, 174–182.

⁵ Pascal Mérigeau: „Le jour où Renoir a parlé à Céline” = *Le Nouvel Observateur*, 27 septembre 2012, 78–80.

⁶ André Gide: „Les Juifs, Céline et Maritain”, *La Nouvelle Revue Française*, 1er avril 1938 = *L'Esprit* NRF 1908–1940. Édition établie et présentée par Pierre Hebey, Paris, Gallimard, 1990, 1157.

pamflet végképp elidegeníti Céline-t a baloldaltól, mely elzárkózik előle, de a jobboldaltól is, melynek kínos ez a hangvétel.

S végül az utolsó pamflet, a *Les Beaux draps* (Csávában, 1941) is ugyanazokat a jegyeket viseli, mint az előző három: tükröződik benne a szerző gazdag képzelőereje, káprázatos nyelvi kifejezőképessége, s ugyanakkor a racionális gondolkodásra való teljes képtelensége. Ez a pamflet Franciaország megszállása után született. Céline gúnyosan meséli el benne a francia hadsereg megfutamodását, s megint csak kifejezi a zsidókkal és szabadkőművesekkel szembeni antipátiáját és a parlamenti demokráciával kapcsolatos ellenérzését. Mint mondja, a zsidók uralkodnak mindenütt: a sajtóban, a filmben, a politikában és az orvoslásban, és felháborodik azon, hogy ezzel a fenyegetéssel szemben a franciák még csak nem is védekeznek. Ám Céline nem kíméli a németeket sem, megjósolja vereségüket, még annak árán is, hogy saját egzisztenciáját is veszélyben látja. Sötét jövőt vázol fel Franciaország előtt, egyfajta kommunizmust, ahol majd a kispolgárok fognak uralkodni. Nem csoda, hogy a pamfletet a Vichy-kormány betiltotta.

A pamfletekben ugyanaz a személyes, szenvedélyes hang szól a meggyőzni kívánt olvasóhoz, mint a regényekben, viszont nyers, brutális, gyűlölködő formában. Míg a regények akár három-négy évig is érlelődtek, a pamfletek alig néhány hónap alatt készültek el: hiányzik belőlük az elmélyült írói munka. Céline parttalan antiszemitizmusa eredeti és komikus formában fejeződik ki bennük – sokan jót mulattak rajtuk, és nem vették komolyan a zsidóellenes kirohanásokat, hiszen Céline bűnbak- vagyis zsidókeresésébe beleférték olyan nevek, mint Racine, Stendhal, Zola vagy éppen a római pápa.

Céline a német megszállás idején számos esetben hallatta hangját, és nyílt leveleket írt kollaboráns lapokba. Mégsem mondható rá, hogy kollaboráns lett volna, alkatilag sem volt alkalmas az együttműködésre. A *par excellence* fasiszta értelmiségit nem is ő képviselte, hanem Robert Brasillach, akit 1945 februárjában kivégeztek és Pierre Drieu La Rochelle, aki 1945 márciusában öngyilkos lett. Céline nem kollaborált (bár úgy viselkedett, mintha azt tette volna): Godard szerint „gondosan távol tartotta magát a hivatalos kollaborációtól”.⁷ Személyesen senkit nem bántott, számos zsidót gyógyított, sok fiatalnak segített, hogy elkerüljék a németországi munkát és bár tudomása volt arról, hogy abban a házban, ahol a Montmartre tetején lakott, egy ellenálló csoport gyülekezett, eszébe sem jutott feljelenteni őket. Óriási viszont a felelőssége azért, mert gyűlöletet árasztó írásaival hozzájárult a zsidóellenes hangulat szításához, melynek ismereteseik tragikus következményei.

Lássuk most már, mi indokolja, hogy Céline egy lapon említődik Wass Alberttel, Nyirő Józseffel és Tormay Cécile-lel. Közös nevezőként elsősorban mindnyájuk virulens antiszemitizmusa kell említenünk. Wass Albert sokat idézett írása, az *Így lett belőlem antiszemita* (1993)⁸ azzal magyarázza a zsidókkal kapcsolatos ellenérzését, hogy a zsidók bajt hoztak a magyarokra Erdélyben, miattuk kezdődtek a magyarverések, és ráadásul hálátlanok is, mert a magyarok ennek ellenére a bajban melléjük álltak. Úgy érzi, igazságtalanul támadták egy novellája miatt: „Ebben az időben jelent meg egy aprócska elbeszélésem, *Kicsi Anna sírkeresztje* címmel, melyben szó van egy zsidó boltosról, akit elrejt a falu, s amikor rázúdulnak a muszkák a házakra, szaladnak az emberek a zsidóhoz segítségért, de annak nincs ideje, mert a kommunista pártot kell megszervezzék a városban. Alig jelent meg ez az elbeszélés, máris nekem estek: »Antiszemita uszítás! Antiszemita náci! Hogy mer ilyesmit írni! A zsidók mindég segítették a népet!«⁹. Éppen úgy, mint Céline, Wass is a zsidók által kreált rendszernek tartotta a kommunizmust. Ugyancsak

⁷ „Il se tient soigneusement à l'écart de la collaboration officielle.” Henri Godard: „Céline émerge comme un des grand créateurs de son temps” = *Le Monde*, 24 janvier 2011

⁸ <http://www.szatmari-monitor.ro/2012/07/wass-albert-igy-lett-belolem-antiszemita/>

⁹ Uo.

1993-ban (Hungary Today, 1993. szeptember 10.) jelent meg *Antiszemizmus: A huszadik század ámitása* című propagandáírása, mely mintegy megkoronázza Wass Albert zsidógyűlölő életművét. Itt is arról beszél, hogy „a magyarországi zsidók által elkövetett legnagyobb hiba abból állt, hogy magukhoz ragadták a vezető szerepet a kommunista pártban. Először 1918-ban, majd 1919-ben, amikor a kunbélákkal és a Szamuely fivérekkal az élen, zsidók vették át az ország vezetését. Miután visszatértek a »német haláltáborokból«, vezető állásokba kerültek, amelyek a kifosztott nemzet megmaradt javait kezelték, főként azoknak a megbüntetésével foglalkoztak, akiket a kommunista kormányzat a »rendszer ellenségeinek« tekintett.” – írja, és hosszasan taglalja a zsidók által a vallatások alkalmával elkövetett atrocitásokat, miközben a hatszázezer magyar zsidót elpusztító koncentrációs táborokat idézőjelben, tehát létezésüket vitatva említi...¹⁰ Nem feladatomban itt taglálni egyéb cselekedeteit, valamint bíróság elé állítását háborús bűnök és gyilkosság vádjá alapján. Ami Céline-t illeti, őt is távollétében ítélték a francia hatóságok 1950-ben egy év börtönre és ötvenezer frank kártérítésre, és a következő évben kapott amnesztiát. Előzőleg Dániában már két évig börtönben ült. Konkrétan gyilkossággal azonban nem vádolták.

Tormay Cécile *Bujdosó könyv* (1920–1921) című naplóregénye, melyben az író az elsők között beszéli el, szenvedélyes, szélsőséges stílusban ostromozza a zsidókat. „A *Bujdosó könyv* stilisztikai szempontból jól megírt, világos szerkezetű, szenvedéllyel teli, eszméit tekintve nyíltan, a legegyszerűbb olvasó számára is nyilvánvalóan szociáldemokrácia-, szocializmus- és kommunizmusellenes, antiliberalis, royalista, nacionalista és irredenta (burkoltan, jóval kevésbé felismerhetően feudális, antikapitalista, progresszióellenes és militarista) mű. [...] Tormay Cécile meggyőződése szerint a zsidó szabdokóművesség, a feministák és a zsidó kézben lévő baloldali, liberális sajtó esküdtött össze az ország tönkretételére” – írja Kádár Judit.¹¹ Nyilvánvaló, hogy a három magyar „nemzeti konzervatív” szerző közül egyedül Tormay Cécile-t lehet Célinehez hasonlítani, szenvedélyessége és a többiekénél modernebb írásmódja révén is.

Nyirő József irodalmi munkássága – regényeinek kiadója szerint – nem tartalmaz antiszemita kitételeket. Medvigy Endre tagadja, hogy „az író munkássága a zsidókérdésre van kihegyezve. (...) Nyirő székely ember volt, elsősorban az erdélyi magyarság sorsával foglalkozott, azon belül is elsősorban a székelységről írt. Székely tájnyelven alkotta meg műveit, Székelyföld archaikus néphagyományait emelte be az írásaiába. A zsidóságról szinte semmit sem találunk a munkásságában. Hogy antiszemita lett volna? Ez rémálom.”¹² De ha igaz is ez az állítás és nem a Céline-i esettel állunk szemben, akkor sem felejtethetjük a gyakorlati politika terére lépő Nyirő egyértelmű odaállását a német fasizmus és itthoni képviselői, a nyilaskeresztesek mellé. 1941-ben Nyirő részt vett a Weimarban rendezett költőnapon, s lelkesen nyilatkozott Hitlerről és Németországról, amint ezt Radnóti Miklós *Naplójában* olvashatjuk: „Ezekben a napokban a szellemi Európa születik újjá. Boldog vagyok és boldog a magyar irodalom, hogy ebben a szellemi felépítésben szintén részt vehet. Szép képet láttam éppen az előbb a templomban, amint Luther rámutat a bibliának arra a mondására, hogy a vér megtisztít minket. A vér megtisztítja Európát. Európa népei a békének, a léleknek és az új szellemiségnek a jegyében összefognak, és egymásra találnak. Teljes szívvel, teljes lélekkel akarjuk ezt a munkaközösséget vállalni. Éljen Hitler Adolf! Éljen Németország! Éljen a német íróársadalom!”¹³

¹⁰ http://franka-egom.ofm.hu/wass_albert_evfordulo/irasok/antiszemizmus.htm

¹¹ Kádár Judit: Az antiszemizmus jutalma. Tormay Cécile és a Horthy-korszak. *Kritika*, 2003/3, 9–12.

¹² Nyirő József és életműve – az irodalomkutató szemével – Beszélgetés dr. Medvigy Endrével 2012. október 16. 07:11:06 <http://www.nemenyi.net/main.asp?Direkt=105351>

¹³ Radnóti Miklós: *Napló*. Magvető, 1989, 197. 1941. nov. 3.

A maga részéről „Tormay Cécile büszkén vallotta, hogy már akkor fasiszta volt, amikor Mussolini még fel sem tűnt a láthatáron.”¹⁴ Céline nem volt egyértelműen fasiszta, de az orvost, akit elkészerített a korcs Franciaország és az önpusztító dekadenciába süllyedt honfitársainak látványa, egy ideig lenyűgözték a hitleri szólamok Európa egyesítéséről, a tiszta vérű árjakról, a fegyelemről és a higiéniaról.

A kétségtelen közös vonások ellenére Céline esete mégis különbözik magyar pályatársaitól. Ha összeköti is őket az antiszemitizmus, a francia írónál más okokat is felfedezhetünk. Céline ideológiájának gyökerei a századfordulós Franciaország antiszemitizmusáig nyúlnak vissza: elég csak Édouard Drumont-ra, *A zsidó Franciaország* (1886) szerzőjére gondolnunk, a Dreyfus-perre vagy az úgynevezett *Cion bölcseinek jegyzőkönyvére* (1903), mely arról szól, hogy a zsidók szabadkőműves páholyok megalakításával törnek a világalomra. A kiskereskedők körében a zsidókkal szembeni ellenérzést különösen felerősítette a gyakran zsidó tulajdonosok által létrehozott nagy áruházak létrejötte, elsőként a Bon Marché a Szajna balpartján, majd sorban a túlparton a többi, a Samaritaine, a Bazar de l'Hôtel de Ville és a Louvre Nagyáruház, melyek gyilkos konkurenciát jelentettek a kis boltoknak. Családi érintettségről is szó van Céline-nél: a zsidók a felelősek azért, ha a kiskereskedők – mint édesanyja, akinek csipkeboltja volt a *Passage Choiseul*ben – a vevők elmaradása miatt tönkremennek. Az antiszemitizmus amúgy is természetes összetevője volt a közbeszédnek ebben a korban.

A korán magába szívott családi ideológiához járultak később az orvosi pályán szerzett negatív élmények. Philippe Roussin szerint Céline, eredeti nevén Louis Destouches a háború utáni új orvosnemzedék tagja, mely egyfajta „orvosi proletariátus”, mert vagyontalanul kezdi pályafutását, kis fizetése van, és betegek a szegényebb néprétegekből kerülnek ki. A hagyományos képzésben részesült „nem első generációs” orvosokkal komoly ellentétek állították őket szembe, s alacsony társadalmi presztízsiük, csekély jövedelmük és szegényekből álló páciéntúrájuk nem az orvosi szakmába való integrációnak, hanem ellenkezőleg, egy bizonyos társadalmi kudarcnak, egy „proletaroid” értelmiségi csoportba való tartozásnak volt a jele.¹⁵ Frusztrációs indulatok a szakmai vonalon (haragszik jótévőjére, Ludwig Rajchmanra Genfben, a Népszövetség Közegészségügyi Hivatalában, haragszik Clichyben, a rendelőintézetben a vetélytársára, Grégoire Ichokra). Szerelme, Elizabeth Craig egy amerikai zsidóért hagyta el. Ígéretesen induló írói pályáján csalódások érik, s mindebből a zsidók összeesküvésére következett. Ők mind – egy ellen. Úgy érzi, válaszolni kell nekik.

A *Mea Culpa* a haladás ígéretével becsapott emberekről szól, mert a remény a legnagyobb csalás. A nyomor magyarázatát Céline a további pamfletekben egyértelműen a zsidók, a kommunisták és a szabadkőművesek összeesküvésében találja, s a zsidók ideális bűnbaknak bizonyulnak.

Céline meggyőződésének hátterében ott találjuk a kor pacifista mozgalmait: bármit, csak ne háborút! Úgy gondolja, hogy Hitler fenyegetéseire a nemzetközi zsidóság kikényszeríti az általános mobilizációt. A következő háború közeledtével alakult ki benne az a félelem szülte, paranoiás antiszemitizmus, mely a pamfleteket és nyílt leveleket megíratta vele. A pacifista Céline, aki élete végéig szenvedett az első világháborúban szerzett sérülésétől, úgy vélte, a zsidók miatt fog az új háború kitörni. Céline-t állandó fülzúgás, fejfájás, hallucinációk gyötörték. Amikor rájött a roham, senkit sem akart látni, visszavonult,

¹⁴ Kádár Judit, *Magyar Narancs*, 2009/30, http://magyarnarancs.hu/konyv/a_fasiszta_biznisz_felviragzasa_-_tormay_cecile_bujdoszo_konyvenek_legfrissebb_kiadasarol-71834

¹⁵ Philippe Roussin, „Destouches avant Céline: le taylorisme et le sort de l'utopie hygiéniste. (Une lecture des écrits médicaux des années vingt)”. *Sciences Sociales et Santé*, vol. VI, No. 3-4, novembre 1988, 13–14.

és amikor enyhült a fájdalom, írni kezdett. Az írásban menedéket, a gyűlöletben pedig megoldást talált.¹⁶

Céline abban is különbözik pályatársaitól, hogy orvosi nézőpontját sohasem feledi, s öntörvényű egyéniségének megfelelően nem válogatja meg szavait. *Csávában* című pamfletjében megjósolja a németek végső vereségét, és nem kíméli saját hazáját sem: rossz véleménye van róla, kemény gúnnyal illeti. Távol áll tőle az érzelgősség, viszont mindvégig jelen van fekete humora, mely nem túl gyakori magyar pályatársainál. És itt érkezünk el az alapvető különbséghez az írók között, a stílushoz és a világképhez. A három magyar író, persze különböző mértékben, az antimodernség jellemzi, nyelvhasználatuk hagyományos, gyakran dagályos és érzelgős. És míg Céline a (gyakran maga által alkotott) beszélt nyelven keresztül egy radikálisan új, az abszurd és egzisztencialista világerzést megelőlegező művet hozott létre kezdeti regényeiben és a háború után írottakban főszereplővé emelte magát a nyelvet, magyar pályatársai általában megrekedtek a hagyományos, sőt retrográd nézeteknél és írói gyakorlatnál műveik létrehozásakor. A nagy fasiszta és/vagy kollaboráns írókkal való egybevetéskor – Pirandellóval, Ezra Pounddal vagy Céline-nel szembesítve – bizony könnyűnek találtnak.

2008-ban kiadták Céline naplóját, melyet dániai börtönében írt. Mint Philippe Sollers írja, nem lehet megrendülés nélkül olvasni a másfél év alatt írt sorokat, még akkor sem, ha gyűlöljük és megvetjük Céline-t¹⁷. A naplóban azt olvassuk, hogy egy szerencsétlen, beteg fogoly szenved és ráadásul nem is tudja, miért. „Meg akartam akadályozni a háborút, ennyi az egész. Mindent kockáztattam és mindent elvesztettem.” – írja. Sollers szerint Céline nem látja be, hogy, mint ahogyan Sartre mondta Genet-vel kapcsolatban, a társadalom sokkal könnyebben bocsátja meg a rossz cselekedeteket, mint a rossz szavakat. Úgy érzi, hogy ő csak egy szerencsétlen üldözött ember és olyan nagy embereket követ a listán, mint Villon, Descartes, Voltaire, Chateaubriand, Victor Hugo, Rimbaud és sokan mások.

S végül néhány szó egy aktualitásról. Nemrégiben nagy port vert fel a francia sajtóban, hogy Céline-t utólag törölték a 2011-es francia évforduló-naptárból. Serge Klarsfeld, a Franciaországi Deportáltak Fiainak és Lányainak Egyesületének elnöke tiltakozott az ellen, hogy az ötven éve elhunyt antiszemita Céline-t együtt ünnepeljék többek között Blaise Cendrars-szal, Liszt Ferencsel és Georges Pompidou-val. A botrányt elkerülendő és a békeesség kedvéért az akkori kulturális miniszter, Frédéric Mitterrand úgy döntött, hogy leveszi Céline nevét az ötszáz fős listáról. Ezt az intézkedést sokan ünnepelték, mások pedig – mint például Godard, Vitoux és Sollers – helytelenítették.

Valószínűleg soha nem lesz Céline utca Courbevoie-ban, ahol született, sem pedig a Montmartre-on, ahol lakott, de mindig is tanítani fogják, mint a modern regény kiemelkedő alkotóját. Pamfletjeit pedig alighanem meg fogják jelentetni előbb-utóbb (kalózkidadások persze már most is vannak). Kiadásuknak jelenleg a legfőbb akadály az, hogy Lucette Destouches, az író özvegye, aki 2012 júliusában ünnepelte századik születésnapját, elhunyt férje akaratát tiszteletben tartva ellenzi a publikálást, pedig Henri Godard és más szakértők szerint éppenséggel ki kellene adni őket, kellő magyarázatokkal és apparátussal, hogy végre tiszta víz kerüljön a pohárba és mindenki számára nyilvánvaló legyen rendkívül problematikus jellegük. Egyébként bármelyiket bárki elolvashatja PDF verzióban az interneten.

Azokat az írókat kell tanítani, akik olyan színvonalú irodalmat írnak, melyet érdemes tanítani. Wass, Nyíró és Tormay, különböző szintű érdemeik ellenére, viszont messze állnak attól, hogy Céline formátumú alkotókat láthassunk bennük, és nem szoríthatják ki a tananyagból irodalmi kvalitásokban gazdagabb magyar pályatársaikat.

¹⁶ Frédéric Vitoux: *La Vie de Céline*, Grasset, 1987, idézi: Pascal Fouché: *Ça a débuté comme ça. Découvertes* Gallimard, 2001, 114–117.

¹⁷ Philippe Sollers, „Céline en enfer”, *Le Nouvel Observateur*, 16-22 octobre 2008, 113–114.

A NAPKELET ÉS AZ IRODALMI MODERNSÉG

1. Egy konzervatív „revue”

1922-ben Klebelsberg Kunó kultuszminiszter felkérte Tormay Cécile-t, hogy legyen egy újonnan indítandó, konzervatív irodalmi szemle szerkesztője, mely már címében is tudatos szembefordulást jelent a *Nyugattal*. Először Tormay barátnőjével, gróf Zichy Rafaelnéval, a Magyar Irodalmi Társaság vezetőjével kezdett levelezni. A szintén Klebelsberg iniciatívájára létrejött társaság egyike volt azoknak az egyesületeknek, melyek segítségével a kultuszminiszter az arisztokráciát szerette volna bevonni a magyar kultúra támogatásába, főrangú hölgyek vezette, lényegében szalonként működő egyesületek segítségével. Az egyesületek tagjai „vállalták, hogy vagy egy egyszeri jelentősebb összeggel, vagy havi befizetéseikkel támogatják az egyesület céljait”¹ – így az Esterházy Mária hercegnő szalonjában működő Budavári Tudományos Társaságot, a Horthy Miklósné védnöksége alatt működő Zenebarátok Egyesületét vagy az említett Magyar Irodalmi Társaságot. Klebelsberg azonban különösen az utóbbi munkáját látta fontosnak: egy 1922-es, Zichy grófnéhez írt levélben a Mohács utáni helyzet analógiájára (amikor az akkoriaknak kezén „elkallódott a renaissance műveltség, melyet a Hunyadiak nálunk meghonosítottak”) úgy határozta meg a jelen generáció (s abban különösen az arisztokrácia) feladatát, hogy meg kell akadályoznia annak a magyar műveltségnek az elsatnyulását, „melyet a XIX. század nagy magyar tehetségei hagytak mireánk”.²

A konzervatív kritika prominens képviselőihez – mindenekelőtt Horváth Jánoshoz – hasonlóan ugyanis úgy látta, hogy a 20. század első két évtizede egyértelmű hanyatlás, végzetes, a nemzeti klasszicizmus értékeit veszélyeztető tendencia. E folyamat fő oka, mozgatója, fókusza pedig a *Nyugat*, pontosabban az általa képviselt irányzat és gyökeretlen, idegen szellem. Ezt kell kigyomlálni, s helyettesíteni a hagyományokból táplálkozó, keresztény magyar szellemben fejlődő organikus iránnyal.

Klebelsberg három műben látta legtökéletesebben kifejeződni azt a „keresztény irányzatot”, melyet erősíteni kívánt: Szekfű Gyula *Három nemzedékében*, Tormay Bujdosó könyvében és „persze töletek tisztaságban” (ahogy Szekfűnek írja), Horváth Aranytól *Adyig* című munkájában, s mindhármukat meg is nyeri az induló lap számára. Ez az általa néhány évvel később neonacionalizmusnak nevezett új irány pedig, bár, mint írja, „végeredményben politikai mozgalom lett, de egészséges szellemének, irányának előkészítése elsősorban az irodalom feladata.”³

¹ Részlet Kollarits Krisztina: *A régi ház és a lerombolt ház. Tormay Cécile kísérlete a konzervatív értékek védelmére* című PhD-dolgozatából (Kézirat, 2008), http://www.tormaycecile.com/pdf/PH_Napkelet_fejezet.pdf 6.

² Idézi Kollarits i. m. 7.

³ Klebelsberg Kunó: Nyílt levél a Napkelet szerkesztőjéhez, *Napkelet*, 1928/3, 213–214.

Nem egyszerűen a régihez való visszatérésről van tehát szó: jól mutatja ezt az is (mint Tóth-Barbalics Veronika kiemelte), hogy a hagyományosan konzervatív fórumok – az Akadémia vagy az egyházak lapjai – kevés affinitást mutattak a húszas évek elején Klebelsberg „modern konzervativizmusa” iránt.⁴ Az agilis kultuszminiszter lényegében egy sajátos, az új idők követelményeihez igazodó, modern, „operatív” nemzeti konzervativizmus mellett tör lándzsát, valamiféle „helyes” és „magyar” modernségként értve az irodalom és kritika fókuszából indított támadást a *Nyugat* által megtestesített, kárhuzatos „idegen” modernség ellen. S abban reménykedik – munkatársaival együtt –, hogy a neoneacionalizmus egyszerűen programként képes kiváltani a baloldali/liberális/idegen (már itt észrevehetjük: politikai kategóriákról van szó!) nyugatos programot, vagyis egy hasonlóan vélt lap indításával az irodalmi élet fókusza viszonylag egyszerűen áthelyezhető. Ez az elképzelés – hogy tehát a nyugatos és a konzervatív irodalmi értékrend két egyforma státuszú esztétika, két immanens kritikai program összecsapása lenne – azóta is tovább él mind az irodalomtörténetben, mind a mai, kortárs irodalomszemléletben. De vajon valóban erről van szó?

A *Napkelet*ről szóló szakirodalomnak is visszatérő mozzanata (bár más szempontból) a modernség és konzervativizmus közötti ingadozásból fakadó ellentmondásosság. Már Schöpflin Aladár lapbúcsúztatójában megtaláljuk azokat a főbb megállapításokat, melyek azóta is visszaköszönnek a lapról szóló tanulmányokban: hogy t.i. igyekezett megnyerni a modern irodalom – mindenekelőtt a *Nyugat* – legnevesebb szépíróit, ám sikertelenül, így a szépirodalmi tartalom meglehetősen szürke és elavult maradt, kritikai rovatai ugyanakkor igen színvonalasak és (például a zenei vagy a színházi rovat esetében) kifejezetten modernek voltak. Mindennek ellenére nemcsak a modern irodalom kánonja, illetve az irodalomtörténet ítélte félsikernek a lap mérlegét, hanem – bár más szempontból – a *Napkelet* (változó) szerkesztősége is úgy érezte, hogy törekvéseiket nemigen sikerült megvalósítani, nem sikerült az élő irodalom valódi fókuszává válniuk. Az irodalmi programért „felelős” Horváth János néhány év múlva ott is hagyja a lapot, s bár a kritikai rovat továbbra is színvonalas marad, az elvi-elméleti irányzatosság jelentős mértékben sérül, a folyóirat a kezdeti harcok küldetéstudatnál jóval kompromisszumkészebbnek bizonyul.

Mi lehet az oka, hogy a konzervativizmus legjelentősebb irodalmi fóruma, mely távolról sem volt egységesen és egyértelműen elutasító az irodalmi modernizálódással szemben, nem tudta meghódítani a szépírókat (legalábbis a „moderneket” nagy, népszerű neveit)? Azt szokás válaszolni erre a kérdésre, hogy kompromittálónak számított a *Napkelet*ben publikálni, annak „kurzuslap”-színezete miatt, ez azonban véleményem szerint meglehetősen torzító leegyszerűsítés. Egyrészt, bár az indulásnál valóban egyértelmű az elköteleződés, sőt, jelentős anyagi támogatás a kormányzat részéről (hiszen az adományok és a Magyar Nők Nemzeti Szövetségének hatalmas tömegbázisa biztosította előfizetői réteg mellett az induláshoz másfél millió korona segítséget kapott a lap), ez a későbbiekben sokat lazul, s kétségtelen irányzatossága mellett kurzuslapnak a folyóirat még rosszindulattal sem nevezhető. Másrészt Tormay Cécile állítólag roppant megosztó személye a szerkesztésben háttérben maradt: Tormay tudatosan nem kívánt a lap „zászlójává” válni, nagynevű és -presztízsű férfiakat választott maga helyett. (Akik közül számosan – például Szeffőczy vagy Horváth – nagyon is elfogadhatók voltak a *Nyugat* körében.) Harmadrészt botorság volna azt gondolni, hogy a *Nyugat*, illetve a „moderneket” generációról generációra egyre tágabbnak és sokarcúbbnak bizonyuló köre egységesen elutasította volna a *Napkelet* által képviselt eszméket. Végül pedig mindez együttesen sem ad magyarázatot arra, hogy miért csak a szépirodalmi részben jelentett ez távolmaradást? Hiszen a kritikusok között

⁴ Vö. Tóth-Barbalics Veronika: A *Napkelet* megalapítása, *Magyar Könyvszemle*, 2004/3. http://epa.oszk.hu/00000/00021/00042/mks2004_3_03.htm

(különösen a *Nyugat* második és harmadik nemzedékének tagjai esetében) nagyon is volt átjárás a *Napkelet* és a *Nyugat* között.

2. Kudarc: a társadalom eltérő leírásai

A két lapnak sokkal inkább a társadalom működéséről és a társadalmi nyilvánosságról való (implicit) felfogása tért el alapvetően egymástól, s a modernség és a konzervativizmus különbsége is inkább ebben a koordináta-rendszerben ragadható meg. Ez különösen a *Napkelet* indulásánál látványos, a későbbiek során e tekintetben a lap jelentős változtatásokra kényszerül, melyeket láthatólag nem sikerül megfelelően végrehajtania.

A nemzeti klasszicizmus univerzalitásába, a „magyar emberek”, illetve a „nemzet” közösségének nyilvánosságába a kanti, illetve az ő felfogását elemző habermasi polgári nyilvánosság-konceptió szerint a szólásra képtelen, a nyilvános szólás jogától megfosztott attitűdök implicite nem tartoznak bele, sőt, a nemzetet veszélyeztető *idegen* elemként utasíthatnak ki onnan. Ez a nyilvánosságforma pedig a szerepkörök szerinti elkülönülést ugyan előkészítő, ám azt megelőző, rendies rétegződés szerinti társadalomra jellemző, melyet a modern, funkciók szerint elkülönülő társadalom valóban meghaladott, s annak keretei között e korábbi nyilvánosságforma önmagában már nem bizonyult működőképesnek, tekintve, hogy a választható szerepek liberalizálják és adott esetben emancipálják is a polgári nyilvánosság terébe be nem jutó csoportokat.⁵

Erre jó másfél évtizeddel később Horváth Jánosnak magának is rá kellett ébrednie. A *Napkelet* szerkesztőjeként heroikus erőfeszítéseket tett, hogy érvényt szerezzen a nemzeti klasszicizmus esztétikáján és közösségképén alapuló, *ugyanakkor* modern és a közönség számára is vonzó, a közönséget (és a „jó írókat”) a *Nyugattól* elhódítani képes irodalom és irodalmi fórum megteremtéséért, ám be kellett látnia, hogy Schöpflin társadalomképe volt reális. Schöpflin már 1921-ben felhívta Horváth figyelmét arra, emeli ki a *Napkeletről* írva Kollarits Krisztina, hogy Arany által fémjelzett nemzeti klasszicizmus, mely homogén, aránylag kisszámú és a múlt hagyományaiban gyökerező társadalom lelkét fejezte ki, az 1880-as évektől egyre heterogénebbé váló, egyre népesebb, és a tradíciókkal jóval lazább viszonyban élő társadalomban az 1920-as években már nem teszi lehetővé a „Horváth által elképzelt és ideálisnak tartott nemzeti érzelmű, művelt középosztálybeli olvasóközönség” létrehozását.⁶ 1927-ben Horváth ezt belátva lemond a *Napkelet*ben betöltött funkciójáról, s már így ír Szekfű Gyulának: „az Ady-kérdésről is gondolkodtam. Az eredmény ez: Adyval s már jóval előtte, az irodalom megszűnt a »nemzeti«-nek ancillája lenni, ami Besenyeytől Aranyig volt. A »nemzeti« vegye ezt tudomásul és ne jajgasson, hanem vesse magát más, szűz területekre, vagy megfertőzött területek visszahódítására: parasztság, munkásság, zene, sport, társadalom. A beszéd és írás nemzetisége helyett az életet, a cselekvést keresse és sajátítsa ki. Az irodalom romantikus nagyrabecsülésével hagyjon fel, s nyugodjék bele, hogy ott egyének marakodnak a koncert.”⁷

⁵ E folyamattal itt nincs mód részletesen foglalkozni, s a felvetett téma szempontjából talán nem is szükséges. De érdemes megjegyezni, hogy a 19. századtól napjainkig a polgárság, a jobbágy-ság, a proletariátus, a rabszolgák, majd a nők után folytatódik a harc a gyermekek, a betegek, a fogyatékosok és az elítéltek jogaiért. A modernség felvilágosodás kori projektuma, mely az *általános* emberi és polgári jogok talaján áll, ebből a szempontból valóban lezáratlan, ahogyan Habermas mondta.

⁶ Kollarits i. m. 43

⁷ Horváth János levele Szekfű Gyulához, 1927. július 8. Egyetemi Könyvtár Kézirattára G628. Idézi Kollarits i. m. 43–44.

Visszatérve az irodalom társadalmi boldogulásának kérdéséhez, érdemes ebből a szempontból is röviden megvizsgálni a konzervatív oldal álláspontját. Schöpflin véleménye szerint az irodalom az új körülmények között alapvetően úgy teremti meg saját működésének anyagi lehetőségét, hogy a tőle egyébként elkülönülten működő gazdasággal strukturális mozgókapcsolatokat hoz létre – vagyis kettéoszlik egy „gazdaságfüggő” és egy „fordított gazdasági logikával” (vagyis nem a kereslet piaci törvénye alapján) működő szférára, s ezek kölcsönhatásai segítenek megtartani a rendszer viszonylagos autonómiáját.⁸ A *Nyugattal* már nevében is oppozíciót hirdető *Napkelet* tudatosan ettől gyökeresen eltérő stratégiát választott. Igaz, hogy a magyar állam is támogatta anyagilag mint kultúrpolitikájának egyik zászlóshajóját, ám anyagi bázisát főleg arisztokrata származású adakozók – és az előfizetők – biztosították. A lapot iniciáló kultuszminiszter, Klebelsberg Kunó tudatosan kívánt a „magyar történeti nemzetségekre” támaszkodni. Értelmezése szerint ugyanis a magyarság Trianon után a Mohács utánival analóg helyzetbe került. A mohácsi vész utáni generáció kezén azonban, ahogy azt már idéztük, „elkalódott a renaissance műveltség, melyet a Hunyadiak nálunk meghonosítottak. A mi kezünkön nem szabad annak a magyar műveltségnek elsatnyulnia, melyet a XIX. század nagy magyar tehetségei hagytak mireánk.”⁹ Klebelsberg tehát – Horváth Jánoshoz hasonlóan – a nemzeti klasszicizmus értékeinek megőrzését tartotta a nemzeti kultúra folyamatossága biztosítékának, emeli ki fentebb már idézett munkájában Kollarits Krisztina. Szintén Horváthhoz hasonlóan Klebelsberg is hanyatlásnak látta azt, ami azóta az irodalomban történt, különös tekintettel a *Nyugat* képviselte „gyökértelen”, „idegen” és „kozmpolita” nagyvárosi irodalom romboló hatására. 1921-ben így ír erről Szekfű Gyulának: „Én a magyar történeti nemzetségeket most szervezem, hogy a nemzeti katasztrófa után az ország szellemi felépítéséből vegyék ki részüket. (...) Most Zichy Edina grófnéval szépirodalmi és kritikai revue-t alapítunk, hogy felvegyük a harcot a »*Nyugat*« képviselte irányzat és szellem ellen. (...) Hatalmas feladat lenne történelmi és esztetikai viták rendjén kimutatni, mint apadt el a magyar szellem különösen a millenniumtól az összeomlásig, a mely negyedszázad alatt a nyugatos irány szabadon terpeszkedett és tombolta ki magát.”¹⁰ A „magyar szellem elapadása” érdekes – vagy talán inkább épphogy nem meglepő – módon a kapitalizálódás, az urbanizáció és általában az egyre inkább szerepkörök szerint elkülönülő modern társadalom erősödésének időszakára esik.

Irodalomfelfogásában tehát a *Napkelet* visszanyúl az elkülönült irodalom előtti rendies állapotokhoz, vagy ahogy Horváth János fogalmazott, az „ancilla”-irodalomhoz. A fenntartás módja is az üzleti alapú sajtó és modern irodalom előtti időket idézi: az arisztokrácia támogatására építő „udvari lap” már a 19. század első harmadának végén sem volt jellemző a magyar sajtóra. A sajtó ekkoriban, a 20. század első negyedének vége felé már az elkülönült, piaci alapokon működő társadalmi (kommunikációs) részrendszer, a média egyik, és nem is egyetlen képviselője, melynek ugyan figyelmen kívül lehet hagyni sajátos működési módját, szabályszerűségeit, ám ennek ára a függetlenség, végső soron pedig az önálló működőképesség elvesztése. A *Napkelet* profilja ezenfelül sokkal inkább emlékeztetett a 18. század végi-19. század eleji enciklopédikus lapokra, mint

⁸ Mindez természetesen nem zárja ki a pénzbeli adományok, támogatások lehetőségét, de a rendszer alapvetően már nem ezekre épül – s túlságosan terjedelmes és differenciált is ahhoz, hogy pusztán adományokból fenn tudjon maradni. A pénzbeli adományoknak majd új rendszere alakul ki – s ezt már (nem véletlenül) nem mecenatúrának, hanem szponzorálásnak hívják.

⁹ Klebelsberg Kunó levele Zichy Rafaelnéhez, 1922. szept. 2. Magyar leveleskönyv II. szerk. Balogh József és Tóth László, Corvina Kiadó, Budapest, 2001. 501., idézi Kollarits i. m. 7.

¹⁰ Klebelsberg Kunó levele Szekfű Gyulához, 1921. július 23. Egyetemi Könyvtár Kézirattára G 628. Idézi Kollarits i. m. 7.

modern szépirodalmi szemlére: „egyszerre akart tanítani és szórakoztatni, tudományos cikkeket, időnként történeti forrásokat közölni és a »keresztény úri asszonyok« számára délutáni olvasmányt nyújtani”¹¹, s emellett meghódítani a modern nyugatos irodalom közönségét és íróit a lap számára. Ez nem is meglepő, hiszen a nemzetmentő, nemzetnevelő, a nemzeti kultúra őrzését, ápolását és fejlesztését célzó igyekezet a születő modern sajtó és az elkülönülőben lévő, az osztatlan irodalom-fogalom bomlásával létrejövő szépirodalom időszakára volt jellemző – jó száz évvel korábban.

Amikor a lap végül 1940-ben megszűnt, Schöpflin Aladár búcsúztatta a *Nyugatban*, mérleget vonva a különös kísérletről. Mély elismerés hangján szól a szerkesztők munkájáról, s főként a kritikai rovat értékeit emeli ki, joggal. A *Napkeletben* „igyekeztek minden olyan irodalmi műről kritikát írni, ami magyarul megjelent s a folyóirat ezzel jó irodalmi szolgálatot végzett. Kezdetben kitűnő írók dolgoztak bele, mint Szeffő Gyula, Eckhardt Sándor és sokan mások, gyakrabban jelentek meg benne irodalmunk javához tartozó irodalmi és tudományos essayk. Idővel ezek a munkatársak elmaradoztak és az ifjúságnak engedték át a tért, de még az utóbbi években is olvastunk a *Napkeletben* néhány komoly elmélyedéssel írt tanulmányt – igaz, hogy néha olyanokat is, melyeket Horváth János aligha tűrt volna.” A szépirodalmi rovat mérlegét már nem látja ilyen pozitívnak. A lapnak szándékai ellenére „sem sikerült elsőrendű írói gárdát kialakítani maga köré, a fiatalok javát magához vonni és megtartani, s ezzel olyan irodalmi tekintélyé, mondjuk, fémlelő fórummá válni, amilyenek egy irodalmi folyóiratnak lennie kell. A világháború utáni fiatal szépírók javából valók közül alig van egy-kettő, aki a *Napkelettől* kapott szárnyat s akik ott léptek ki a nyilvánosságra, azok is hamarosan elmaradoztak, amint másfelől is nyílt számukra tér. Valahogy nem érezték, úgy látszik, íróilag egészségesnek a folyóirat levegőjét. Még kevésbé sikerült új irodalmi irányt inauguralni. Az új irodalmi törekvések, a fiatalok törekvései rajta kívül fejlődtek ki. Konzervativizmusától idegenek voltak, bár el kell ismerni, hogy mikor egyes kiváló tehetségekben kialakultak, a kritikában méltánylással szólt róluk. Általánosságban meg kell állapítani, hogy a *Napkeletben* érvényesült irodalmi szempontok lényegileg nem különböztek a *Nyugat* szempontjaitól, amelyek már a *Napkelet* kezdetekor, évek súlyos polémiai révén általában a komoly irodalmi közvélemény szempontjai voltak. Ebben a tekintetben az ellene indított folyóirat átvette a *Nyugat* szellemét – irodalmiakban (...).”¹²

Schöpflin mérlegének végeredménye tehát az, hogy a szerepkörök szerint elkülönülő társadalom követelményeinek megfelelően működő nyugatos modernség bizonyult működőképesebbnek, s az ezt a társadalom korábbi, rendies állapotához visszanyúlva opponálni próbáló törekvések nem jártak sikerrel. Mindenekelőtt azért nem, mert sem gazdaságilag, sem az irodalom „szakmai”, saját szempontjait tekintve nem voltak kompatibilisek egy immár nem feudális alapokon működő gazdasággal és politikával (amely még akkor sem működött immár feudálisan, ha az ideológia és a hatalomfelfogás szintjén a feudális viszonyok továbbra is igen virulensek maradtak). A konzervatív tábor konzervativizmusa tehát lényegében nem esztétikai talapzaton állt, hanem magának az irodalomnak tulajdonított egészen másfajta társadalmi szerepet és működésmódot, mint a támadott, vágyott, meghódítani és legyőzni kívánt másik oldal. A konzervatív „esztétikai” szelekciók így mindig tartalmaztak egy ideologikus előzetes döntést, mely felülírta az irodalmi és kritikai autonómia időközben nemcsak kialakult, de megerősödött és (a tömegkultúra segítségével) gazdaságilag is életképessé vált szempontjait. Az írókat így elsősorban nem íróknak, autonóm művészeknek, hanem nemzetmentő feladatot ellátó hazafiaknak és

¹¹ Kollarits i. m. 31.

¹² Schöpflin: Búcsú a *Napkelet-től*. *Nyugat*, 1940/10. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00657/21068.htm>

honleányoknak kellett tekintenie, akik motivációjukat és munkájuk elismerését nem a művük által aratott kritikai visszhangban és – esetleg – az általa nyert anyagi javakban kell, hogy felleljék, hanem a nemzetért végzett szolgálat jóleső érzésében (mely ugyanakkor magától értetődő, önmagában dicséretet nem is érdemlő kötelesség is). Ez az alapvetően ideologikus-kultikus szerepfelfogás pedig egyrészt láthatóan távol állt az írói autonómia szabályai szerint „szocializálódott” újabb generációk nagy részétől, másrészt roppant mértékben, még a Horváth János által (is) propagált nemzeti klasszicizmus szigorú szabályrendszerénél is jobban leszűkítette a választható művészi lehetőségeket. Ebben a rendszerben az irodalom rendszerébe belépni kívánó – másként fogalmazva az irodalmi mezőn teret nyerni akaró – szerzők tehát ab ovo nem szerezhetek sem szimbolikus, sem anyagi elismerést, holott (ahogy fentebb Horváth rosszálló megjegyzéséből is láthattuk) immár ez az eléggé el nem ítéhető hozzáállás (hogy tehát itt „egyének marakodnak a koncert”, kevésbé rosszindulatúan fogalmazva, individuális tehetségek küzdenek a független, szakmai szempontú kritikai elismerésért) mozgatta az új, modern irodalmi életet. Ez a „marakodó” hozzáállás eredményezte egyszersmind azt a minőséget, mely elválasztotta a *Napkelet* számára megszerezni vágyott „jó”, erős, profi szerzőket a dilettánsoktól, így ennek a hozzáállásnak a lehetetlenné tétele (a neonacionalizmus, illetve a nemzeti klasszicizmus továbbvitelét propagáló nemzeti konzervativizmus etikai és politikai implikációkat mindenek feletti csúcsertékké tevő ideologikus volta révén) egyszersmind el is mosta a különbséget jó és rossz, profi és dilettáns szerzők között.

Ezt a különbséget ugyanis csak a modern, „autonóm irodalom” rendszerén belül lehet megtenni. Hiszen ha a jó irodalom kritériuma mindenekelőtt az, hogy a magyar értékek őrzője és „nemzeti szempontú”, akkor a rossz irodalom ennek megfelelően nem az esztétikailag gyengé, hanem az „idegen” lesz – így viszont kizárhatatlanná válnak a távol tartani kívánt gyengébb, illetve dilettáns szerzők. Ezt az anomáliát már Beöthy Zsolt is érzékelte a 19. század végén (s tőle Horváth János is átvette), ezt próbálták megoldani a „szűkülő tölcser” fejlődésmodellel (ahol a ‘művészileg értékes’ a ‘magyarországi, magyar nyelvű, nemzeti szellemű’ fejlődési sor végén, annak legbelső részhalmozaként, vagy ha úgy tetszik, legfelsőbb csúcsaként jelenik csak meg). Igazából azonban csak ekkor, a húszas, harmincas években (jórészt épp a *Napkelet* kísérlete nyomán) válik nyilvánvalóvá, hogy ez a modell a modern társadalom viszonyai között a gyakorlatban működésképtelen.

A *Napkelet*nek így végül folyamatos kompromisszumokat kellett kötnie kiinduló célkitűzéseihöz képest, és fennmaradása érdekében sokkal inkább kellett idomulnia a *Nyugathoz*, mint annak őhozá, olyannyira, hogy a harmincas években (részben a konzervativizmus megítélésének változása miatt is) a fiatal, kezdő írók számára mintegy a *Nyugati* előszobájának számított. Mindez azt látszik alátámasztani, hogy az irodalmi konzervativizmus a szerepkörök szerint elkülönülő társadalomban immár hiába próbálta, nem függetleníthette magát a modern társadalom működésének szabályaitól, bármennyire is szeretett volna visszatérni egy azt megelőző állapothoz, a klasszikus nemzeti örökség legfőbb veszélyeztetőjének épp azt az átalakult nyilvánosságstruktúrát látva, amelyet a társadalom újfajta működése nemcsak lehetővé, de egyenesen szükségszerűvé és kivédhetlenné tett.

AZ ELBESZÉLŐ HITELVESZTÉSE

Tormay Cécile Bujdosó könyvének néhány narrációs problémájáról

A Bujdosó könyv sikere

Miért volt sikeres mű a *Bujdosó könyv*? Tudjuk, eleinte valóban az volt, nagy tömegek olvasták, számos kiadást ért meg 1921-től, az első kötet első megjelenésétől a mű 1945-ös betiltásáig, és Szekfű Gyula *Három nemzedéke*, valamint Szabó Dezső *Elsodort faluja* mellett sokan ezt tekintették a Horthy-korszak egyik alapvető művének. Ehhez rögtön hozzátehetjük, hogy Szekfű történetpolitikai esszéjéhez, Szabó világnézeti regényéhez képest ennek a műnek a befogadása a legkönnyebb, ez hat leginkább az olvasók érzelmeire, és ez igényli a legkevesebb intellektuális erőfeszítést.

A *Bujdosó könyv* politikai vádirat, amely nagyon gyorsan reagált a modern magyar történelem egyik legkatasztrofálisabb eseményére: instant magyarázatot adott a trianoni országvesztésre. Azért lehettek hálásak az olvasók tömegei, mert komoly meggyőző erővel nyújtott nagyon egyszerű választ. Eszerint a trianoni tragédiáért elsősorban a zsidó faj és az áruló magyar gróf, Károlyi Mihály a felelős, másodsorban pedig a kisantant államok hálátlan, irigy népei. A magyar politikai osztályról szinte minden felelősséget elhárít, egyedül azért marasztalja el az országot vezető urakat, mert képtelenek a megegyezésre, az összefogásra.

Mindezt végletekig leegyszerűsített, vadromantikus értékstruktúra szerint teszi, amelyet ma leginkább csak a tömegkultúra sikerműveiben, horrorfilmekben, képregényekben vagy fantasykben láthatunk viszont. A zsidók a könyvben afféle zombik vagy orkok, főtelmes létük egyetlen célja a szépek és a jók elpusztítása. „Egy dagadt szemű, puha nagy varangy, egy szimatoló dögkeselyű, egy kéjgyilkos, egy fekete hiéna...” sorolja a zsidó népbiztosokat, majd így jellemzi őket: „vérdühben fertőzők, szadikus degeneráltak, hatalmas tébolytól puffadt arcok, [...] szinte elevenen feloszló koponyák.” (384.)¹ A vonaton hegedülő „zsidó cigányt”, e viszolyogtató keveréklényt így jellemzi: „Alacsony homlokából fekete haj tört föl. A szeme véres volt. Az egyik orrcimpája hiányzott, mintha valami állat rágta volna ki. Tövises kék álla alá nyomta a hegedűt. A szörnyű lueszes arc mosolyogni kezdett és a hegedűn lassú ritmussal ugrált a vonó.” (265.) A magyar nemesek viszont mesebeli tündék vagy hőroszok, akiknek a halandók világa fölött zajlik az élete, minden mozdulatuknak, szavuknak, de még a hallgatásuknak is történelmi jelentősége van, a közülük is legnagyobbak misztikus sorskapcsolatban vannak a hazával, Tisza Istvánt, Horthy Miklóst pedig krisztusi alakká stilizálja. (24., 79., 338.) A Károlyi-kormány, majd a Tanácsköztársaság bukása után egy antiszemita mű egyébként is sikerre számíthatott. Mivel e két rendszer és főleg az utóbbi vezetői között nagy volt a zsidó származásúak aránya (más kérdés, hogy az érintettek hogyan azonosították magukat), jelentősen felerősödött az antiszemitizmus az országban, ezt a *Bujdosó könyv* egyrészt tükrözte, másrészt nagy nyelvi invencióval tovább gerjesztette. Jogosnak tűnik Bánki Éva észrevétele,

¹ Tormay Cécile: *Bujdosó könyv*. Lazy Könyvkiadó, Szeged, 2009. A továbbiakban is erre a kiadásra utalok.

aki szerint a könyv felszabadítóan hathatott az antiszemita beszédre, hiszen zsidógyűlölete olyan megdöbbenően mértéktelen, hogy ehhez képest sok szalon-antiszemita mérsekeltnek érezhette magát.²

A siker kulcsa tehát ez: olyan mitikus narratívát – varázsmesét – kínál a *Bujdosó könyv* a történelmi traumából épp csak ocsúdó magyar olvasóknak, amelyben a magyarok szepülőtelenül tiszta hősök, akik tragikusan elbuktak a rájuk tipró gonoszok világ-összeesküvése miatt. A könyv segít „csatornázni” vagy transzferálni a háború, a vörösteror, Trianon minden fájalmát és keserűségét: a haragot Károlyira és az őt (is) felhasználó zsidóságra irányítja.

A mű sikerének kérdésért tekintve fontos tényező, hogy „női olvasmány”-nak mutatja magát. Hol romantikus, hol konzervatív tradíciókat idéz abban a tekintetben, hogy milyenek kell lennie a női olvasmányoknak, és milyeneknek kell lenniük a nőknek. A *Bujdosó könyv* egyrészt a szenvedélyek áradó könyve, másrészt a főszereplő klasszikus női erényeiről, (állhatatosság, kitartás) és férfierényeiről (szervezkedés, harciasság) szól. A szenvedélyek ezért szigorúan a hazafiasság területére korlátozódnak, magánvágyaknak harc idején nincs helyük, az érzékiség pedig bujaság, ami a zsidók attribútuma. A mellékalakok is többségükben nők, áldozatos, odaadó és feddhetetlen erkölcsű asszonyok, akiknek szövetségéből létrejött a Tormay Cécile vezette Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, azaz a szervezett protestáns hölgyek egyesülése a „katolikus női alakulatokkal” (96.) (A feslett erkölcsű nők kivétel nélkül az ellenség táborához tartoznak, a „feminista” pedig szitokszó Tormay szótárában.) A szervezet egy időben közel egymillió tagjára aztán, mint a regény első számú célközönségére számíthatott is Tormay.³

Az általa vezetett MANSZ kiterjedt hálózata, Tormay Cécile nemzetközi ismertsége, korábbi írói népszerűsége, a Horthy-korszakban betöltött reprezentatív szerepe nyilvánvalóan nagyban hozzájárult a *Bujdosó könyv* diadalához. Ám hiba volna egyedül a szerző politikai helyzetének és a mű történelmi szituáltságának betudni a sikert, ennek poétikai, stilisztikai okai is vannak. A *Bujdosó könyv* kiváló érzékkel alkalmaz irodalomtörténetileg már „bevált”, „szavatolt” narratív mintákat és kulturális toposzokat. Ezek nagyon különböző helyekről származnak, mégis erősítik egymás hatását. A cím rögtön felidézi a török hódoltság korát, a kuruc bujdosókat, amit kiegészít a nemzetsiratás hagyománya, melynek ősmintája a *Siralmak könyve*. A *Bujdosó könyv* nemcsak politikai pamflet, nemcsak személyes napló, hanem *jeremiád* is, amely szakrális eredetű nyelven siratja a hazát. Ám a kultikus nyelv és a fájdalom panaszolása négyszázötven oldalon a legnagyobb jóindulattal is unalmassá válna. Ezt segít elkerülni egyrészt a gyakran előkerülő modern, helyenként expresszionista nyelv, amely dinamizálja a kultikus-tragikus szöveget, másrészt a lektúr-narratívák (összeesküvés-, nyomozás- és bujdosás-történetek), amelyek képesek hosszú távon fenntartani az olvasói érdeklődést. A *Bujdosó könyv* nehezen összebékíthető diszkurzusok különleges keveréke: kultikus, közéleti és populáris nyelvi rétegek találkozása egy olyan műben, amely egyszerre akar politikai vádirat, kordokumentum és modern lírai regény lenni.

² Bánki Éva: Lobogó sötétség (Tormay Cécile: *Bujdosó könyv*). *Múltunk*, 2008/2, 91–104. 100.

³ Minderről bővebben lásd Kollarits Krisztina Tormayt rehabilitáló monográfiájának vonatkozó részeit: *Egy bujdosó írónő – Tormay Cécile*. Magyar Nyugat Könyvkiadó, Vasszilvágy, 2010. A Tormayval kritikus Kádár Judit tanulmányát: *Az antiszemitizmus jutalma*. Tormay Cécile és a Horthy-korszak. *Kritika*, 2003/márc., 9–12. Illetve Pető Andrea női történelmi munkáit, pl. „A konzervatív női politizálás története Magyarországon” In: uő.: *Napasszonyok és holdkisasszonyok. A mai magyar konzervatív női politizálás alaktana*. Balassi Kiadó, Budapest, 2003.

Naplóforma és valószerűség

A másodlagos irodalom a *Bujdosó könyv* számos csúsztatását, koncepciózus torzítását feltárta.⁴ Régóta nyilvánvaló, hogy álnaplóról van szó. A magam részéről nem tartom eleve irreleváns kérdésnek, hogy hogyan ítéljük meg az álnaplót etikailag. Nevezzük történelemhamisításnak, minthogy nagy példányszámban kiadott, tekintélyes politikusok által támogatott, több nyelvre lefordított propagandaanyagról van szó, ahol egyáltalán nem mindegy, hogy igaz-e, ami le van írva, azaz tekintsük a *hamis tanítás* egyszerű jogi esetének? Vagy pedig fogadjuk el azt az álláspontot, mely szerint minden napló torzít, egyik sem mutatja a történelmi tényt a maga értelmezés nélküli nyers valójában, indokolatlan tehát ezt épp Tormay könyvéen számon kérni. Kollarits Krisztina fogalmazza meg ezt a nyomós ellenérvet. Egyrészt Philippe Lejeune Anna Frank naplóelemzésére hivatkozva⁵ elmondja, hogy elvégre minden kiadásra szánt naplót utólagos szerkesztői módosításoknak vetnek alá, másrészt a *linguistic turn*ön átesett történelemelmélet alaptételére hivatkozik, miszerint nincs szöveg, amely színről színre láttatná az úgynevezett történelmi tényeket.⁶

Az etikai ellenvetés itt az lehet, hogy Tormay Cécile-től persze távol áll a posztmodern ismeretelméleti szkepszis, politikai célközönsége sem akkor, sem ma nem Lejeune-től és nem Hayden White-től tanulta a naiv referencializmus reflektált megkérdőjelezésének finom értelmezőtechnikáit. Írása meggyőződéses igazságbeszéd, Tormay Cécile-t sértően leginkább az olyan védelem, amely a fikciós beszédmódokhoz közelítené és a felfüggesztett referencialitás területére helyezné művét.

A *Bujdosó könyv* zsidóellenes vádirat, elsődleges funkciója a politikai propaganda. A naplóformára a naplóolvasási konvenciók, a személyesség „hitelesítő ereje”, s a közvetlen közletről megmutatott „mindennapiság realizmusa” miatt van szüksége.

A naplóíró elvileg sokkal kevésbé torzítja az átélt valóságot, mint a memoáíró, hiszen ő napról napra jegyzi le a látottakat, az anyag ezért valóságközelebi, nincs utólagos rendezés, átértelmezés. Igaz, a napló nem nyújthat átfogó képet, csak az eseményekben résztvevő személy parciális nézőpontjából képes láttatni a világot. Ezt a fogyatékoságot a személyesség hitelesítő ereje ellensúlyozza. A leírtak résztvevő szemtanútól származnak, forrásértékűek. A *Bujdosó könyvet* a naplóműfajnak ez a régimódi, a lejeune-i vagy bármilyen más kritikai analízistől érintetlen felfogása jellemzi. A leírások, a részletezések valóság-effektusa, a szemtanúság forrás-ereje képes hitelesíteni az ebben a szöveggörnyezetben elhelyezett legvadabb zsidó-rémképeket és babonákat is a megfelelően indoktrinált olvasók számára. A naplóforma a politikai üzenet narratív kiterjesztése, a propagandaszöveg egyik fő argumentációs eszköze, ebből a szempontból másodlagos, hogy minden bizonytalansággal valóban írt Tormay Cécile naplót, amelyet a *Bujdosó könyv* írásakor felhasznált.⁷

Az efféle szövegeknek megfellebbezhetetlen autoritása van az antiszemita érvelésekben. A köztisztletben álló nagyasszony naplója nem hazudhat, hiszen ő ott volt személyesen, szemtől szemben látta a zsidó gyilkosokat. A naplóforma erőteljes dokumentum-illúziója miatt is van, hogy az efféle álnapló – éppúgy mint a zsidók világ-összeesküvéséről szóló hír-

⁴ Lásd pl. Kádár: i. m. 9.

⁵ Philippe Lejeune: A naplóját újraíró Anna Frank. (Bárdos Zsuzsanna fordítása) In: Lejeune: *Önéletírás, élettörténet, napló*. (szerk.: Z. Varga Zoltán) L'Harmattan, Budapest, 2003. 179–209.

⁶ Kollarits Krisztina: Egy „bujdosó írónő”, Tormay Cécile In: Varga Virág és Zsávolya Zoltán (szerk.): *Nő, tükkör, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról*. Budapest, Ráció Kiadó, 248–263. 256–7. és Kollarits Krisztina *Egy bujdosó írónő – Tormay Cécile*. Magyar Nyugat Könyvkiadó, Vasszilvágy, 2010, 101–105.

⁷ Kollarits: *Egy bujdosó írónő*. (2010) 103.

hedt koholmány, a *Cion bölcseinek jegyzőkönyve* – antiszemita beszédek generációinak válhat alapszövegévé.

Vannak azonban olyan önleplező hibák a *Bujdosó könyv* szövegében, amelyekre érdemes odafigyelni. Ezek – mostani, poétikai szempontból – nem azért hibák, mert „leleplezik”, hogy a napló nem színről színre mutatja a valóságot. Valóban naivitás volna ezen fennakadni. Hanem azért, mert sértik a *valószerűség* kívánalmát, sértik a realista-dokumentarista formaintenciót, a konvencionális naplóforma felkeltette olvasói elvárását. A hibák ezért nem csak a kordokumentum történeti hitelességét, hanem a mű esztétikai hitelét veszélyeztetik.⁸ Ez pedig nem másodlagos szempont, hiszen nagyjából ezen múlik a mű olvashatósága.

Lássunk tehát néhány önleplező hibát. Gyakoriak az időrendi problémák. Például az 1918. november 13-ai bejegyzésnél egy Bródy Sándor-cikket ismertet az elbeszélő, s rögtön elmondja, hogy e cikk miatt tiltakozó levelek ezrei érkeztek *Az Est* szerkesztőségébe, és „temérdek előfizető visszaküldte a lapot”. (100.) Az olvasóban azonnal felmerül a kérdés, vajon hogyan szerezhetett a naplóíró még *aznap* tudomást a sok olvasói panaszról? Tisza halálakor „megjósolja”, hol fog állni a szobra (56.), 1919. április 11-én, Eötvös Lóránd halálakor pedig fájlalja, hogy a nagy tudós miért nem kapott legalább néhány hónapot a sorstól, „hogy lássa felemelkedni megcsúfolt fáját”, mintha tudná, tudhatná, hogy a Tanácsköztársaság augusztusra meg fog bukni. (295.) Az efféle megjegyzéseken látszik, hogy utólag illesztették az adott dátumhoz, de nem „dolgozták el” a betoldásokat – szerkesztői gondatlanság, fércmunka. Máskor földrajzi képtelenségekbe botlunk. Aznap parlamenti beszédeket ismertet Balassagyarmaton keltezett naplóbejegyzésében újságcikk alapján, de olyanokra is kitér, amelyekről elmondja, ezeket a „fenyegető és vérengző beszédeket a külföldre való tekintettel nem közölték a lapok.” (386.) Honnan veszi, mit beszél Károlyi otthon, szűk családi körben? (92.) Honnan tudja Balassagyarmaton, hogy Kunszentmiklóson Szamuely milyen párbeszédet folytatott egyik terrorlegényével? (402.)

Jellemző az is, hogy résztvevő elbeszélőként ír le olyan helyzeteket, amelyekről nyilvánvalóan nem lehet közvetlen tapasztalata, hiszen képtelenség, hogy valaki egy nap alatt annyi helyen ott legyen személyesen, mint amennyit Tormay egy-egy napi jegyzetében szemtanúként leír. 1918. november 6-án például, amikor elbeszélőnk otthon fekszik kificamodott bokával (mert előző nap egy arrogáns zsidóképű fiatalember letaszította a villanyosról), úgy ismertet újságcikket, mintha maga is ott ülne a Parlamentben, szem- és fültanúja volna az eseményeknek. „Tíz óra volt. A parlament épületében ülésre csengettek.” (109.) November 11-én egy kormányülést ír le „helyszíni jelentés” stílusban, részletgazdagon. „Károlyi eleinte feltűnően izgatott volt, elnyújtotta hosszú lábszárát, nadrágzszebébe süllyesztette két kezét és előrelógó fejjel, részvétlenül nézett a szeglet felé...” stb. (91.) Tudósításokat, híreket és pletykákat ír meg rövidtörténet- vagy tárcanovella-szerűen, elhagyva a realista pozíciót. Egy ismeretlen „vidéki úr”-tól tudja meg, hogy Károlyi grófné orgiázni szokott a zsidó népbiztosokkal a szovjetházban. A pletyka beindítja az írói fantáziát, és kibontakozik egy „botrányos jelenet” a romba döntött ország közepén tivornyázó társaságról. Szamuely pezsgőt tölt Károlyinének „ugyanazzal a kézzel, amellyel a kötelet igazítja áldozatai nyakába. [...] Aztán one steppet táncolnak, egymás közelségét keresve keringenek, mint az örömtanyákon.” (407.) Az erkölcsi felháborodás máskor is könnyen eltávolítja a valószerűségtől a *Bujdosó könyv* elbeszélőjét. Például amikor arról számol be, hogy két kislány *de facto megőrült*, amikor az eltörölt hittanóra helyett

⁸ A *Bujdosó könyv* semmiféle műfaji „provokációra” nem vállalkozik, azaz semmiféle poétikai kihívást nem intéz a konvencionális naplóforma felé, a műegész formai integritásának meggyőző erejébe vetett bizalom jellemzi. Ezért beszélhetünk „esztétikai hitel”-ről esetében, és ezért vethetjük el azt a lehetőséget is, hogy a hibák esetleg nem is hibák, hanem ironikus vagy játékos kijátászásai volnának a naplóformának.

zsidó medikusok szexuális felvilágosítást tartottak az iskolában. (233.) Az efféle budai pletykákon ironizál az *Édes Anna* első jelenete, a kincsekkel megpakolt, aeroplánon vigyorgogva távozó Kun Béla karikatúrájával. A *Bujdosó könyv* viszont a hiedelmekből és félelmekből tényeket próbál kovácsolni.

Mondhatnánk talán, hogy kicsinyesség ilyesmit számon kérni, ám az önleplező hibák és az álrealista trükkök olyan gyakoriak, hogy az már hatással van a befogadásra, az olvasónak ugyanis állandóan az a kényelmetlen érzése van, hogy őt itt nagyon ostobának nézik.

Említettem már, hogy roppant egyszerű a *Bujdosó könyv* értékszerkezete. Az embereket „politikai nézeteik és társadalmi osztályuk szerint ruházta föl kedvezőtlen vagy vonzó vonásokkal”.⁹ Minden, ami rossz, az a zsidóktól származik, minden ami jó, az magyar. Ha a magyar nemzetjelleme van valami gyengesége, mint például az, hogy nehezen képes a megegyezésre, hajlamos a széthúzásra, akkor arról is kiderül, hogy voltaképpen egy erény visszajáról, egy erény káros mellékhatásáról van szó: túlságosan egyenes, őszinte, igazságszerető ez a faj, ezért nehezebben tud szövetkezni, mint a mindenre elszánt zsidók, csehek vagy románok. Elmarasztalásnak álcázott büszkeséggel jegyzi meg: „rossz összeesküvők vagyunk, mi magyarok.” (183.)

E kétpólusú világrend egyetlen anomáliája az áruló magyar gróf, Károlyi Mihály – érdemes alakjának megformálására röviden kitérni. A *Bujdosó könyv* ábrázolásában Károlyi „vérkonoknak korszak fia”, farkastorokkal és nyúlszájjal született. A Gondviselés bölcsen némának teremtette, de megműtötték, hogy „fajának és nemzetének vesztére beszélni megtanuljon.” Ám hiába tettek „ezüst szájpaddást” a szájába, környezete sokszor így sem értette „állati hangzású dadogását”, ilyenkor „valóságos dührohamok lepték meg.” Butasága miatt az iskola sem ment neki, de agyondicsérték, elkényeztették, ettől gőgös lett. Később azért sodródott a szélsőbaloldalra, mert az úri politikában legfeljebb csak másodvonalon juthatott volna Tisza István mögött. Károlyi minden tekintetben ellentéte Tiszának, az erős, hatalmas, nemes, hajthatatlan szálfamagyar. Egyszer Tisza megalázta a felfuvalkodott Károlyit, a torzszülött ekkor megfogadta, hogy mindenáron bosszút áll Tiszán, még ha összedől is az ország. (262–264.)

Tisza és Károlyi a kortársak számára szimbolikus figurákká, szembenálló táborok jelképeivé váltak. Az viszont talán a *Bujdosó könyv* invenciója, hogy a világirodalom legádázabb gonoszának alakjára formálja-növeli Károlyit. III. Richárdot csinál belőle, újabb példát nyújtva arra, milyen kreativitással használ fel közkeletű irodalmi toposzokat, sémákat és mintákat. (Egy igen előkelő házból való, de testi fogyatékosokkal sújtott, torz fiatalember féltékeny szép és erős bátyjára, akinek uralma alatt béke van és „York napsütése”, ezért hatalomvágytól hajtva elhatározza, hogy gazember lesz ... stb.)

Károlyit nem számítva, ez a mesészerűen kétosztatú értékszerkezet nem sérül, problémát okoz azonban, hogy napló formájában jelenik meg a *Bujdosó könyv*ben. Az olvasónak ugyanis azt kellene elfogadnia, hogy a világ ilyen, ennyire egyszerű, ennyire fekete-fehér, hiszen mindezt egy riporterszerű szemtanú tárja elénk realista közelnézetben. A poétikai nehézség itt az, hogy a naplóktól nem ezt szoktuk meg. A naplók csapongók, érdekes és érdektelen események spontán, életszerű rendezetlensége jellemzi őket, nem a politikai napilapok vezércikkeinek ideológiai jólformáltsága.

Ebben a fiktív naplóban azonban minden leírt esemény célrendezett. Alig akad olyan napi történet, amelynek ne volna masszív politikai jelentése. Úgy tűnik, mintha a hősiünk a nap huszonnegy órájában csak a titkos szervezésnek élne. Épp e nagyfokú célrendezettség miatt nem tűnik hitelesnek, amikor mégis spontán, politikailag semleges tevékenységekről tudósít: gyanakszik az olvasó, mert ezekről gyakran kiderül, hogy mögöttes jelentésük vagy dramaturgiai funkciójuk van, amennyiben újabb adathoz segítik az elbeszélőt.

⁹ Kádár: i. m., 10.

Az 1918. november 25-ei bejegyzésben például az elbeszélő viszolyogva kel át a Dob utca és Király utca környékén. Érzékletes leírást kapunk a „gettó”-ról, a szöveg tobzódik az antiszemita sztereotípiákban. Mintha a *Borsszem Jankó* vagy a *Herkó Páter* századvégi karikatúrái elevenednének meg. Három zsidó susmog az utcasarkon: „Az egyik néger arcú volt. A másik nehéz, hájas képű. A harmadik egészen kicsi, a szemhéja vörös, a pillái fehérek. [...] Szemközt két kaftános jött. Prémek kalap a fejükön. Piszkos kezük hevesen mozgott a válluk magasságában.” A gettóságú Király utca „hemzsegett” körülötte. „Az utcaszegleten fügét árult egy kaftános, görbe lábú kis rém, és dülledt szemével felpislogott a tolongó emberekre. Egy vörös szakállú megállt mellette. Sebesen beszéltek és közben úgy mozgatták a szájukat, mintha forró ételt forgatnának benne.” (130.) Az elbeszélő viszolyog a zsidó fertőtől, de ahelyett, hogy dolga végeztével sietne haza, bemegy egy fölötte gyanús régiségkereskedésbe, a kirakatban látott óra iránt érdeklődni. Ne feledjük: háborús káosz van Pesten, borzasztók az életkörülmények, nincsen tüzelő, a naplóíró pedig épp üldözötté vált az idegenek által megszállt hazájában. Mégis azt kívánja az olvasótól, hogy elhiggye, ő e körülmények között most épp egy antik óra árára kíváncsi, azért megy be egy zsidó boltba a gyűlölt gettó kellős közepén.

Nem túl ügyes dramaturgiai fogás. Az elbeszélőnek azért kell bejutnia az ellenség vonalai mögé, hogy abban a világban is szemtanúként tűnhessen fel, amelyről láthatóan valami keveset tud (hiszen honnan is ismerné), azaz a szemtanúnak fájóan hiányos a valóságismerete, ezért van itt a jelenet. A zsidó régiségkereskedésben aztán cionista jellegű összeesküvésre gyülekező alakokat vesz észre, akik a bolt hátsó fertályában szövögetik titkos terveiket. (133.) A jelenet krimik közkeletű megoldásaira emlékeztet. Az idegen világba „keveredett” nyomozó apró jelekből is felismeri és leleplezi a sötét cselszövényt. Hasonlóan erőltetett megoldással lesz szemtanúja egy asztallapnyi orosz rubel – nyilván a hazaárulás díja, boldsevik zsold – átadásának, amikor egy bűdös fogadóba keveredve „véletlenül” rányitja az ajtót az országot *épp akkor és épp ott* eladó zsidókra. (100.) Ahhoz az információhoz is „véletlenül” jutott hozzá, hogy Károlyit 1914-ben kimondottan az ország elveszejtésének céljával küldték haza a franciák, ő akkor rögtön személyesen szolt Tiszának, hogy vigyázzon vele, de nem hallgatott rá. (40.) Tormay hol szerencsés titkosügynöknek, hol Cassandrának stilizálja magát álnaplójában, ahogy a helyzet épp kívánja.

Egyszerű emberek

A valóságosság akkor is sérül, amikor a *Bujdosó könyv* önmagukra valló „egyszerű embereket” szerepeltet. Kollarits írja, hogy Tormay Cécile-nek úgyszólván semmilyen kapcsolata nem volt az arisztokrácián és a nagypolgárságon kívül, csak a személyzettel érintkezett.¹⁰ Undorodva kommentálja a kommun népjóléti intézkedéseit, a proletárgyerekek „férgeket és járványokat hurcolnak be a tisztántartott otthonokba.” (279.) A részben német polgári családból származó, a pesti német polgárság asszimilációjáról regényt író (*A régi ház*) Tormay *Bujdosó könyvében* oly mértékben fontos a társadalmi rang, hogy még Károlyi grófi címe sem bizonyul elég réginek, mert *csak* kétszáz éves. (92.) A *Bujdosó könyv* elbeszélője rendi kategóriákban gondolkodik, áhitattal néz fel a felette lévőkre, de elkülönül azoktól, akik alatta vannak. A paraszt így gazsulál neki: „Akárhogyan is van, az urak most is többet tudnak, mint mi, mert az eszükből tudják. Az ész pedig nem lehet megtanulni.” (358.) Majd tátott szájjal csodálkozik Tormay félszóval odavetett igazságán. Egyszerű retorikai eszközök ezek: nagyasszonyi önstilizálás.

¹⁰ Kollarits: Egy „bujdosó író”. (2009), 258–259. Kollarits: *Egy bujdosó író*. (2010), 88.

Riporterri minőségében viszont adatközlőkre van szüksége. Jellemző, hogy az utcán kívül nincs olyan tér, amelyben ő az ügyvezetett néppel találkozhatna. Hasonló hitelesség-problémák adódnak tehát a „magyar nép” ábrázolásakor, mint amikor az ellenséges, idegen zsidókat kellett saját tapasztalat alapján bemutatni. Rendszerint azzal a képtelen helyzettel találkozunk, hogy provokatív kérdéseket tesz fel az utcán leszólított nemtelen átlagembereknek, akik meghajolva úri felsőbbrendűsége előtt, hajbókolnak és töredelmesen bevallják politikai megtévesztettségüket. Az még talán hihető, hogy a paraszt elismeri, megtévesztették a zsidók, és azt mondja, hogy bezzeg ha visszajönnének az urak, milyen jó lenne. (174.) Az viszont már meglepő, amikor a szolgálatot teljesítő *rendőr* vallja be egy vadidegen nő előtt szégyenkezve, hogy „Félrevezetett egy pár megvesztegetett gazember. Nem tudtuk, instállom, hogy mit teszünk.” (179.) Vagy amikor a pártjelvényes, fegyveres vörös katonasóhajtozik az utcán az elegáns dámának. „De hát miért is nem tesznek már végre valamit az urak...” (228.)

A sor hosszan folytatható volna, de ennyiből is látszik, hogy ezek az úri szalonban elképzelt „egyszerű emberek” a régi úri világ iránti nosztalgia népszínműves problémátlan-sággal megrajzolt vágyalakjai. Képtelenség efféle bábokkal hitelesen bemutatni a nyilvánvalóan tapintható társadalmi elégedetlenséget. Gyermekiek, odafordulnak a finom urakhoz mint gyámolítóikhoz, és elmondják magukról, hogy megtévesztették őket. Olyan naiv didaxis van ebben, mint amikor a középkori vásári játékok alakjai elpanaszolják a bólogató közönségnek, hogy rossz voltam, megtévedtem, ezért most elvisz az ördög, vagy amikor a *Szomszédok* egy-egy epizódjának végén a szereplők szembefordulnak a kamerával, és elmondják az adott epizód morálját, noha az e nélkül is felette könnyen megfejtethető.

Ezekből a példákban tehát nemcsak az látszik, hogy a *Bujdosó könyv* álnapló, hanem az, hogy gyenge álnapló. Folytonosan leleplezi önmagát, állandóan hitelteleníti elbeszélését. Ez nemcsak a történelmi hitelesség szempontjából, hanem a mű befogadása szempontjából is problematikus. Elbeszélőnk állandóan megsérti a naplóműfajjal együtt járó valószerűség és őszinteség követelményeit. Ám normaszegései nem termékenyek esztétikailag, nem a szerepjátszó, olvasóval játékos-dialogikus viszonyba lépő történetmondónak, a Wayne C. Booth-féle „unreliable narrator”-nak tüntetik fel az elbeszélőt. A *Bujdosó könyv* narrátora nem ebben az értelemben „megbízhatatlan”. Normaszegései kétségbeesett rágalmozónak mutatják, hiteltelen, ügyetlen dilettánsnak, aki képes a napló intim, bizalmas légkörét állandó csúsztatásokkal, nyilvánvaló fikciókkal, propagandatrükkökkel rontani, akinek ezért jogos panasza, érthető felháborodására, veszteségeire és fájdalmára sem tudunk már fogékonyak lenni.

A *Bujdosó könyv* mindezen hibái ellenére nyilvánvalóan erényekkel is rendelkezik, ezért is nyugtalanító könyv és nagyon örvendetes, hogy *szakmai, tudományos* vita bontakozott ki körülötte az elmúlt évtizedben. Az utóbbi időben alaposan tárgyalt gender-szempon-tok, politikai és műfaji kérdések mellett legfőképp stilisztikai szempontból volna érdemes az elemzésre – ám erre az előadás jelenlegi írott változatában már nem vállalkozhatom.

ŐRÜLT BESZÉD: DE VAN BENNE RENDSZER

Szabó Dezső ellentmondásai

„Évről évre mind több igazságának lett az özvegye. Sorra temette el őket,
és mindenik halálával még többféleképpen lett ember. (...) Ekkor James került a kezébe, ki ezeket tanította neki:
Az abszolút igazságok, ha vannak, hideg csillagok,
melyek nem érintik földünk pályáját. (...) Nekünk csak eszköz-igazságaink vannak és igazságaink olyanok,
mint a kenyér, hogy együnk, mint a balta, hogy utat törjünk.
Amelyik igazságot semmire sem lehet használni: az nem igazság.
Az igazság cél nem lehet, mert a cél mindig az ember.”¹

Nem visszatekintő, létösszegző írás ez, viszonylag fiatalkori darab, 1912-es, de mintha egész zavarba ejtő életművét jellemezné Szabó Dezső ezzel a portréval. Önarckép? Bizonyos értelemben igen, hiszen közismert, úgymond, szélkakas természete, hogy hol az egyik, hol a másik politikai, irodalmi táborhoz csatlakozott, hol az egyik, hol a másik ideológia vagy irányzat hívéül szegődött. Juhász Gyula kritikáját idézve „ön beszél (...) kedves kollégám, aki Székesfehérváron klerikális volt, Nagyváradon filozemita, Székelyudvarhelyen református, Sümegen nihilista, Ungváron antiklerikális, Budapesten többek között kommunista”.² (Csak illusztrációképp néhány évszám és sajtóorgánium erre a korszakra vonatkozóan: 1908-ban még nagyon kemény hangú, antiszemita cikkeket publikál a *Fejérmegyei Napló*ba és a katolicizmus felől értelmezi a magyar kultúrát, 1909-ben megtér a *Holnap* köréhez és Adyhoz, a tízes évek első felében a *Nyugat*, a *Huszadik Század* és a *Május* kiemelt szerzője, 1915-ben *Keresztelőre* című programírása adja meg a kezdő lökést a magyar avantgárd első lapjának, majd, bár előbb örömmel üdvözlö, később támadja az őszirózsás forradalmat és a kommünt. 1917-ben még megírja a *Nincs menekvés* című dekadens kisregényt, de 1919-ben már *Az elsodort falut*, 1921-ben pedig ismét ontja a jobboldali, antiszemita vezércikkeket, ezúttal a *Virradat*ba.)

Szélkakas-e azonban a pragmatista – és milyen elveket vállalhat egyáltalán? A pragmatizmus elvben messze nem jelent értékrelativizmust, inkább az elvont, például metafizikai eszmék eszköz voltát és igazolandóságát a gyakorlat, az élet szférájában, illetve átvitelét a morál területére is: vagyis azt, hogy elfogadják, alkalmazzák az ideológiát, amely ekképpen átfordul tettbe, cselekedetbe.

Jelen előadásomban tehát azt próbálom felfejteni, hogy Szabó Dezső életének talán legmozgalmasabb és legellentmondásosabb időszakában – azaz nagyjából az 1908 és 1921 közötti bő évtizedben – létezett-e ilyen fonal, attól merre és hogyan, milyen eszmék irányába

¹ Szabó Dezső: Jamest olvasom. Pragmatizmus és vizsgáztatás, *Nyugat*, 1912. II. 721–723.

² Juhász Gyula: Szabó Dezsőhöz In: *Juhász Gyula Összes Művei VI.*, Bp., 1969, 240. Idézi még: Csókás Máté, Kétségek és kérdőjelek Szabó Dezső körül – „Magányossága zordon vankosán”, *Egyenlítő*, <http://egyenlito.eu/csokas-mate-ketsgek-es-kerdojelek-szabo-dezso-korul-%E2%80%9Emaganyossaga-zordon-vankosan/>

mozdult el, kanyargott pályája, milyen motivációk alapján váltott, s ez miként befolyásolta szövegalkotását. Ez a közös érték, úgy látom, nem más, mint az Élet nagybetűvel, a maga teljességében és dinamizmusában megélt Élet, az az egyszerre biológiai és metafizikai is bizonyuló Élet, amelynek fogalmát Szabó Dezső éppúgy megtalálta a különböző élet-filozófiákban (vagyis Schopenhauer, Bergson, Nietzsche bölcséletében), mint Ady költészetében, valamint számos, általa futuristának mondott – gyakran valójában inkább dinamikus, expresszív – lírai darabban, mint Hugo, Whitman, René Ghil, Beauvuin művei, meg persze a tényleges avantgárdisták: futuristák, expresszionisták, aktivisták verseiben.

Van még egy axiómaként elfogadott pont Szabó Dezső nézetrendszerében, tudniillik, hogy az irodalmat nem autonóm területnek, hanem a társadalom egyik vetületének tekintti, vagy ahogy nyugatos cikkének címe meghatározza, az irodalom társadalmi funkcióval bír.³ Ezzel a véleményével melleleg éppen szembeemegy a *Nyugat* uralkodó modernségfogalmával, amely az irodalom autonómiáját egyik fő kritériumának látja. Következménye ennek továbbá, hogy a nyelvi-irodalmi megnyilvánulást performatívnak tartja – részben innen a Veres András által *A magyar irodalom története*iben hangsúlyozott prófétai attitűd is.⁴

Önmagában ez a beállítottság tiszteletreméltó kuriózzummá tenné a munkásságát: avantgárd szerző mindenki más előtt, még ha ez az avantgardizmus csak folyomány, következmény, s lecserélhető más konkrét – de ezzel az „életes” radikalizmussal összeegyeztethető – ideológiával és esztétikával is, ha úgy hozza a pillanat. Ezért inkább úgy áll a dolog, ahogy azt Hegedüs Géza irodalmi arcképcsarnoka frappánsan közölte vele kapcsolatban: „nincs az a jó, és nincs az a rossz, amit el ne lehetne mondani róla”.⁵

Kezdjük mégis csak a jóval, bár azt már előre leszögezném, szerintem ez a minőség leginkább irodalomkritikusi tevékenységét, annak is csak egy bizonyos rövidke szakaszát (a megjelölt időintervallum egy adott részét) illeti, a szépíróét kevesébé. Miután antiszemita botrányai, s nagyváradi áthelyezése után megtér a *Holnap* köréhez, illetve Adyhoz, a *Nyugat*ban, a *Huszadik Száza*dban és a *Május*ban kezd publikálni. A tízes évek első felében a *Nyugat*ban íróként és kritikusként egyaránt fellép. Kritikusi munkásságát két okból is fontosabbnak tartjuk, egyrészt ő volt a francia irodalom legfőbb és legtájékozottabb propagátora (széleskörű és naprakész műveltségének alapjait az Eötvös Collegiumban,⁶ és 1905-ös párizsi ösztöndíja során szerezte), másrészt ő az, aki a magyar irodalmi köztudatba mindenki másnál, így Kassáknál is előbb behozta az avantgárd szemléletet. Nem csupán recenziók révén, bár azokat is írt, hanem a futurizmus, főként pedig az expresszionizmus és az aktivizmus elméletének felvázolásával, amely nem is annyira a külföldi minták bemutatása révén, mintsem saját önálló irodalomszemléletének kidolgozásával történt meg. Voltaképpen nagyrészt neki köszönhető az is, hogy a *Nyugat* kritikarovata sokáig – főként a francia irodalom területén – a tájékozódás progresszivitásának tekintetében nagyjából lépést tudott tartani *A Tett*, illetve azután az induló *Ma* hasonló tartalmú oldalaival.⁷

A *Nyugat*ban publikált első nagyobb írásai még a dekadencia és a (pre)szimbolizmus nagy alakjairól (Laforgue, Rimbaud, Verlaine, Tristan Corbière, Paul Fort) szólnak, de ná-

³ Szabó Dezső: Az irodalom mint társadalmi funkció, *Nyugat*, 1912. I. 755–763.

⁴ Veres András: Egy 20. századi próféta. 1931 Feltámadás Makucskán, in: *A magyar irodalom története. 1920-tól napjainkig*. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Veres András, Budapest, Gondolat, 2007, 190–201. <http://villanyspenot.hu/?p=szoveg&n=12331>

⁵ Hegedüs Géza: Szabó Dezső, in: *A magyar irodalom arcképcsarnoka. Irodalmi portrék száz magyar íróról*, Budapest, Móra, 1976, 307. <http://www.mek.oszk.hu/01100/01149/html/index.htm>

⁶ Laczkó visszaemlékezése szerint már ott fontos olvasmányaik voltak – Nietzschén kívül – Verlaine, Barrès, Maeterlinck és Francis Jammes. Lásd: Gombos Gyula: *Szabó Dezső*, Budapest, Püski, 1989, 79.

⁷ Tverdota György is a modern klasszicizmus és az avantgárd közötti eklekticizmus képviselőjének tartja, Kassák pedig *Az izmusok történetében* azt írja róla, valahol félúton áll a *Nyugat* és *A Tett* között.

la ezek az ekkor már inkább irodalomtörténetinek tekinthető írások nem a megkésetttség szimptomái, még ha a folyóirat szempontjából a modernség ezen külföldi példáinak bemutatásával leginkább az önmeghatározást szolgálják is. Az is nagyon jellemző, hogy milyen aspektusból, milyen vonásokat kiemelve táralja a szerző a francia szimbolista és dekadens alkotók életművét: minthogy bizonyos tényeket elsikkaszt, másokat igencsak elnagyoltan mutat be, s kiragad más, nem evidensen jellemző vonásokat, saját irodalomszemléletének legfontosabb vonásait tárja fel, s így nagyjából előrevetíti a pár évvel későbbi (avantgárd, preavantgárd) fejleményeket saját pályáján. Azt vizsgálja ugyanis, hogy e szerzőknek milyen a viszonyuk a társadalommal, a közösséggel. Szabó Dezsó szerint a szélsőséges individualizmus izolálja az egyént, akiben válaszképpen megszületik a dekadens különbözőség, a távolságtartás voltaképpen patológiikus vágya. Másfelől viszont – és itt megint csak előkerül ez a fontos szempont – keresi az életesség, a dinamizmus, illetve az én-ek kozmikus szintű egymásra találásának megnyilvánulási formáit ezekben az életművekben is. Rimbaud-ról például ezt írja: „Mi ez a *bateau ivre*? A korlátokból, tradíciókból, társas bűnökből kiszabadult lélek vergődése a több élet, az abszolút, egyénekre nem halódó minden élet felé. Nostalgia egy nagy nirvánás visszaölekezésbe.”⁸ A Verlaine-cikkben voltaképpen ugyanazt az úgymond pszichés problémát – életidegenség, az életenergia hiánya – fogalmazza meg a dekadencia lényegeként, ami aztán később az 1917-es *Nincs menekvés*ben a főhős, Szántó Dénes életének kiúttalanságát eredményezi. Az 1911-es Verlaine-tanulmány szerint a „dekadencia (...) csak egyet jelenthet: az élet apadását, folyton kevesbedő életet. A dekadens emberben csökken a vitális erő: kevesebb emócióra képes. Képzetele nem tudja az élet adatait új összetételben tenni élete részévé. Gondolatával képtelen új összefüggéseket látni meg az élet komplexumában. Akarata befulladás ösztönös testébe. Reflexfolyamatai ráburjánóznak a teremtő éntre s mechanizálják életét.”⁹ És hiába látszólag a francia irodalom szeretete, s hiába „alkalmazák” Szabót a *Nyugaton* abból a célból, hogy az irodalmi modernség önmeghatározásának megerősítéséhez időnként francia példákat szállítson, ez a cikk a „dekadens kultúra” elleni vádirat is egyúttal.

Szabó Dezsó már 1912-ben azért érzi szükségesnek bemutatni a futurizmust és a paroxizmust a *Nyugaton* olvasóinak, mert nagy vonalakban ugyanazt művelik, amit ő az irodalom, sőt, a művészet örök lényegének gondol; fenntartásai pedig emiatt egyrészt éppen arra vonatkoznak, hogy mi jogon vindikálják maguknak ezek az irányzatok az újdonság jelszavát: ő ugyanis ezt az úgymond dionüszoszi szellemiséget és stílust megtalálja – ha kevésbé egzaltált formában is – a Zola-féle naturalizmusban, az Hugo-, Whitman-, Verhaeren-féle dinamizmusban, továbbá René Ghilnél. Eleinte úgy tűnik, szeretné Bergson szaktudományos terminológiáját, sőt Nietzscheét is leválasztani egy olyan – inkább talán biológiai meghatározottságú, de mindent működtető – dinamizmusról, amelynek a fent nevezett szerzők inkább csak egyfajta fogalmi készletet adtak, minthogy az „életfilozófiákkal” nem tartalmilag, hanem diszciplináris voltukat illetően van baja, mint ahogy az örök „életes” költészetet Dionüszosztól származtatja ő is. De azért ő is előszeretettel foglalkozik Schopenhauerrel, Jamesszel és Nietzschevel, csak egyrészt esszéisztikusan, másrészt saját használatra, egyéni értelmezésében használja gondolataikat.

1913-ban jelenik meg a *Nyugaton*ban *A futurizmus: az élet és a művészet új lehetőségei*¹⁰ című írása, amely megelőzi *A Tett*-indító *Keresztelőre* címűt: s bár a cím arról tanúskodik, hogy a szerző a futurizmusról adna összefoglaló szemlélet (vagy legalábbis a szerző saját látjegyzete szerint erről a kibővített futurizmusról), sok mindenben az aktivizmus, vala-

⁸ Szabó Dezsó: Jean-Arthur Rimbaud, *Nyugat*, 1911. II. 124–131.

⁹ Szabó Dezsó: Paul Verlaine, *Nyugat*, 1911. II. 754–772.

¹⁰ Szabó Dezsó: *A futurizmus: az élet és a művészet új lehetőségei*, *Nyugat*, 1913. I. 16–23.

mint az expresszionizmusnak egyik, az emberiséget és az életet dicsőítő ágának programját fogalmazza meg. Szabó – már Kassák előtt – Whitmant tekintette példaképének; annak univerzális életzuhatag elképzelését Schopenhauertől és Nietzsche élet-fogalmából eredezteti: „A schopenhaueri tragikus akarat itt egy derült életprincípiummá lesz, ez az élet egészséges továbbmozgása. Whitman szerint nincs test, nincs lélek, nincs külön intelligencia (logikai gondolkodás), érzés, akarat. Énem minden fázisában, az apollói magamranézésben is éppúgy a rohanó életakarat exaltál, mint a dionüzszi tett-mámorban. Az élet szerinte egy sohasem kezdődő végtelenbe folyó derült nevetés s szerinte az az Übermensch, aki ezt a nevetést a leghosszabb továbbhangzásában rezonálja.” A modern költészet demokratikus és szolidáris, noha Szabó ez esetben is meglehetősen sajátosan érti ezeket a fogalmakat. S e ponton is érezhető, hogy Szabó Dezső a felértékelt Ént tágitja ki a közösségi elv (ezúttal még nem a magyarság, hanem az emberiség) irányába: szerinte minden élet önmagát újrateremtő sokféleség; minden élet egyszersmind emberi élet is, s az ember e sokféle élet egyetlen egysége, ő éli meg az összes, látszólag nem emberi életet. Deréky Pál szerint Szabó az *Éposz Wagner maszkjában* olvasva döbben rá, hogy az új költészet mégsem Nietzschével kevert Walt Whitman, mégiscsak az „egyenlősdiról” szól, nem a szürke tömegeből kiválni tudó emberről.¹¹ Ámde előbb Szabó Dezső egyszer még közelebb kerül Kassákhöz, s csak azután kezd távolodni. Fél évvel később megjelenteti *Morál* című példázatát¹² a *Nyugat*ban, melyben a hangsúly a demokratizmus felé tolódik el. Az írás négy részre tagolható: az első Nietzsche Übermenschének popularista értelmezését figurazza ki, karikatúra a félelmetes és öntelt Untermenschről, majd elérünk a Nietzsche által elképzelt, valódi Übermensch-hez. Az utolsó szinten pedig eljutunk a teljes (whitmani) szolidaritáshoz, egyféle demokratikus, minden pózólástól mentes Mitmensch-hez, a hőroshoz, aki a maga énjébe gyűjti az egész emberiséget.¹³

Az antiindividualizmus folyamatosan foglalkoztatja Szabó Dezsőt, viszont amint leválik az elvont életfilozófia keretről, és konkrétabb lesz, rögtön problematikusává válik. Itt idézhetjük a *Huszádik Század* antiindividualizmus-vitájában kifejtett álláspontját, amely aztán eltávolította a szocializmus felé hajló, s azt amúgy az egyéni szabadságjogok megahagyásával elképzelt Jászi Oszkáréktól is: minthogy ő a közösségi létet diktatórikus, totalitárius úton képzelte el, megmentendő az embereket a szerinte a szabadversenyos demokrácia okozta anarchiától és háborútól. A középkori keresztény-monarchikus-rendi világot, az erős közösség-központosítást akarja tehát visszaállítani az egyén életét megszabó „dogmával, törvénnyel, szabállyal, mintával, etikettel”, az ún. „szociális vagy logikai” (nem érzelmi, ösztönös alapon működő) lelki formán keresztül (ez szembenáll a romantikus-protestáns-individualista-ösztönös pszichével). Ha e vita nézőpontjából kapcsolunk vissza a *futurizmus*-íráshoz, láthatjuk, hogy az abban alapmotívumként, sőt, szinte refrénként végigfutó követelést, a dogmateremtés kívánalmát értheti ugyan az ember a bizonyosságot és biztonságot megteremtő ideológiaként is a részekre hullott, minden nagybeszélést nélkülöző világban, de az is elképzelhető, hogy az már ott is valamilyen diktatórikus instanciához kötődik.

Új, jobboldali nézeteinek kidolgozásában franciás műveltsége is segítségére volt, ugyanis – mint Nagy Péter kifejti – gondolatainak jó részét megtalálhatjuk Barrèsnél, Lasserre-nél (aki az Action Française irodalmi szószólója), Charles Péguy baráti körénél:

¹¹ Deréky Pál: *A vasbetontorony költői. Magyar avantgárd költészet a 20. század második és harmadik évtizedében*, Budapest, Argumentum, 1992, 36.

¹² Szabó Dezső: *Morál*, *Nyugat*, 1913. II. 289–291.

¹³ S még egy utolsó pozitívum: a Laczkó Gézával lefolytatott háborús vitában (és ez ekkoriban még a *Nyugat* körénél is szinte ritkaság) éppen Szabó Dezső nyilvánul meg pacifista módon: A francia lélek keresztmetszete, *Nyugat*, 1915. I. 24–27. E témában lásd még: A francia pszichéhez, *Huszádik Század*, 1915, 38–44.

Tharaud-éknál, Halévynél, Sorelnél, sőt, Romain Rollandnál is.¹⁴ Ezekről a párhuzamokról hosszú elemzést¹⁵ lehetne írni, erre most nincs mód. Azt érdemes megemlíteni, hogy bár éppen tárgyalt időszakunkban egy időre – a progresszióhoz tartozás és talán a feltétlen Ady-tisztelet okán – Szabó Dezső nem exponálta antiszemitizmusát, a kérdés kihagyásosan ugyan, de egyre foglalkoztatta. 1908-ban a *Faji morál* című újságcikkben még azt állítja, létezik egy kifejezetten a fajiságon alapuló zsidó morál, ugyanis a Talmudban írva vagyon, hogy a gójjal szemben minden immoralitás jogosult: nála eszerint genetika és az írásos hagyomány általi átörökítés kissé egybecsúszott, ahogy a szellemi és a testi az életfilozófiákban is mindig össze szokott kapcsolódni (a kortárs fajelméletekben úgyszintén, lásd például Kiss Sándor nevezetes írásait). 1914-ben viszont már – igaz, kissé önvédelmi gesztusként is – a *Huszadik Században A magyar zsidóság organikus elhelyezkedése* című tanulmányt jelentette meg,¹⁶ amelyben a modernizációt a magyarság és az asszimiláló-dó/asszimilált zsidóság harmonikus együttélésének feltételével képzelte el, illetve kifejtette, a zsidóság feladata „társulni az illető nép azon elemeivel, melyek a legszélesebb emberi egységet, igazságot és kultúrát akarják (...) A zsidóság: a legszélesebb elfogulatlanság, a legemberibb haladás”. Igaz, még itt sem feltétel nélküli az elismerés: mindehhez meg kell szüntetni azt a pszichés beállítottságot, amely a zsidókat kétezer éven át mártírokká tette, s amit a „konok vallásosság”, „faji hiúság”, „kritikátlan sovinizmus”, „faji érzékenység makacs élesztgetése” jellemez. Az *elsodort faluban* tér vissza megint nyíltan a témához 1919-ben, s aztán majd az 1920-as, 1921-es *Virradat*-vezércikk sorozattal, a szinte vádiratként értékelhető 1931-es *Megered az esővel* végképp felteszi az i-re a pontot. E regényben voltaképpen nem tesz mást, mint szépirodalom formálja azt, amit a kortárs fajelméletek úgymond „tudományos igénnyel” megfogalmaznak: voltaképpen Kiss Sándor nagyjából szociáldarwinista tételei (ti. a fajok harca) jelennek meg ebben az alapvetően a biológista szemlélet alapján megírt regényben (a biológizmus bizonyos értelemben az életfilozófiák sajátja is természetesen).

Az *elsodort faluban* a zsidó szellemiség átjárta főváros lázas sürgés-forgásával és intellektuális életével szembenáll a vidéki tompaság, elmaradottság és lusta nagyvonalúság. Mindez nagyjából megegyezik az általa szembeállított faji tulajdonságokból következő kétféle életmóddal: a zsidóságot, mely a legöntudatosabb faj, határozottság, magas intelligencia, erős ellenállóképesség, erős befolyásoló ösztön, parazita életmód, sikerimádat és bujaság jellemzi; a turáni faji jellegzetességeket hordozó magyarságot viszont pompakedvelés, faji tunyaság (az életesség hiánya), lankadó munkaszeretet, lassúság, állandó ingadozás, de lovagiasság, méltányosság is (jellegzetes példája ennek a tulajdonképpen szerencsétlen kombinációnak a Farczády család).¹⁷ A magyarság e tulajdonságai révén gazdasági, szellemi és erkölcsi függésbe került, a zsidóságnak viszont az az érdeke, hogy a magyar társadalmat különböző eszmékkel, kulturális és művészeti újdonságokkal eksztatikus állapotban tartsa. Ezeket az eszméket olykor érdemes átvenni, de a magyarság érdekeihez igazítva. Ez Miklós ambíciója, amikor belép a budapesti irodalmi életbe „az új honfoglalás gondolatával”, „ezzel az életrohammal”. S azért véli megvalósíthatónak, mert számára az irodalom fegyverként felhasználható, mint tudjuk, „társadalmi funkció”, s

¹⁴ Vö. Nagy Péter: *Szabó Dezső*, Budapest, Akadémiai, 1964, 134–147.

¹⁵ Karafiáth Judit egy ízben már bemutatta a Tharaud fivérek munkásságát: *La Hongrie vue par Jérôme et Jean Tharaud*, in: *Mille ans de contacts: relations franco-hongroises de l'an mil à nos jours: actes du colloque millénaire organisé par le Département de français de l'École supérieure Dániel Berzsenyi, Szombathely, les 18-19 avril 2000*. Textes réunis par Marie Payet et Ferenc Tóth, Szombathely, Dép. français de l'École supérieure D. Berzsenyi, 2004, 311–323.)

¹⁶ Szabó Dezső: *A magyar zsidóság organikus elhelyezkedése, Huszadik Század*, 1914. I. 340–347.

¹⁷ Vö. még: Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*, Budapest, Osiris, 2001, 371.

mellesleg mivel az író és közönsége is élő orgánus, kettejük interakciója (alkotás és befogadás) egyszerre szellemi és testi tett: „Feltenni halhatatlan sarkantyúkat, rápattanni a magyar fajra, bedöfni véres elevenjéig, hogy hulljon a vér és ránduljon izom egy új, győző versenyfutásra. Berontani a nyugvó agyak csendjébe, felkiáltani, felülvölteni az akaratot a demokrácia kikerülhetetlen birkózására. Meghódítani az egész életet, úrrá tenni a rablott, balek magyart minden piacon, minden versenyen. De nem ökölrel és bitor törvényekkel, nem múlttal hazudni el az új életet, hanem az ösztön belső lökésével, mint egy megszállás, mint egy folyton tettbe égő rögzött gondolat. Beleitatni ebbe az ember-anakronizmusba a demokráciát, hogy élet-éhes dühvel rohanjon kereskedőnek, bankárnak, újságírónak, politikusnak, gyárosnak, katonának, művésznek s ha már kell hogy legyen, uzsorásnak, csalónak, de kihasználtság és megcsalt sohase legyen. Egy új, minden eddiginél belsőbb és mozdítóbb forradalmat fűjni tüzes széllel az izmokba, a magyar fajt minden versenyképes gondolat, minden alkotó tett, minden egészséges szépség hazájává tenni.”¹⁸ De bármennyire forr is benne az élet, Budapest kilöki magából, minthogy az idegen faj ott már elfoglalta előle a terepet; ezért hazamegy vidékre. Ott pedig egyesülve a természettel – ekképpen ráébredve saját természeti voltára – tudatosan benne magyarsága, valószínűleg azért, hogy János útjára lépve, azaz ténylegesen biológiai reprodukcióval gazdagítsa saját fajtát.

Minden bizonnyal a permanensen jelenlévő Élet-koncepció (a biológiai determinizmus, életfilozófiák) alakítja Szabó Dezső rendkívül jellegzetes, dübörgő prózanyelvét is, expresszivitását, a verbális elemek dominanciáját, a testi és a szellemi állandó összeforrását a narrációban, a képekben, meg a néha szinte Zarathustra-paródiának ható mondatokat is (például a *Don Kisott*ban és a *Gulliver*ben). Ez az intenzivitása miatt olykor fárasztóan egysíkúnak is tűnő prózastílus egyfelől avantgárd (vagy preavantgárd) szerzővé is avatta Szabó Dezsőt, de számos szöveghez dagályosság, túlzott pátoasz, sőt, olvashatatlanság társul.

A másik probléma a szépirodalmi szövegekben – s így *Az elsodort faluban* is – a didaxis. Mert az még a jobbik eset, amikor Szabó olyan példázatokot, illusztrációkat ír, ahol a tétel explicite nincs jelen a szövegben (a *Nincs menekvés*t dekadens regényként, sőt dekadens esettanulmányként is lehet olvasni, Huysmans *A különc*éhez hasonlóan), ám például a *Don Kisott penitencián* vagy a *Gulliver*-szövegek társadalmilag adott és abszolutizált ideákat öltöztetnek az érzékiesítéshez megfelelőnek vélt irodalmi alakok allegorikus ruhájába. S még a jobbnak ítélt műveinél is előfordul, hogy a tétel erősen átdereng a bizonyítás minden pontján, illetve a kontrapunkcióból olvasható ki az egyik dallamvonal mellett. Ilyesféle ketős megoldással él *Az elsodort falu* is, amelyet ugyan – joggal – szoktak kulcsregényként elemezni, de ezt az értelmezést gazdagíthatjuk egy szerkezeti elemzéssel is.

Egyik dallamvonal a János által választott életút (az intellektualitásról való lemondás, a tanulmányok végeztével visszatérés a faluba, megtérés a magyar földhöz, továbbá a biológiailag meghatározott feladatnak – azaz a termékenység, a reprodukció, az élet fenntartásának és megsokszorozásának parancsának – való engedelmesség), ennek helyes voltát sikerei bizonyítják. Ám vele párhuzamosan fut Miklós tévelygése a – zsidó ambíciók által mozgatott és kiszípolozott – város intellektuális közegében, ahonnan a költőnek kudarcát bevallva vissza kell térnie szülőföldjére és ott gyökerező magyarságának kinyilatkoztatásával – ha némi eltolódással is – rá kell lépnie a János kijelölt útra. Ha a kiemelkedően tehetséges Miklós kudarcokkal tarkított pályáját tekintjük tehát az alapidallamnak, mindvégig ott fut mellette János kiegyensúlyozott élete ellenpontozásként, aztán a legvégén egymásba fut a két szólam. *Az elsodort falu* is remek illusztrációja tehát ennek a tettbe forduló, gyakorlati jellegű Élet-programnak, amely minden ízében áthatja Szabó

¹⁸ Szabó Dezső: *Az elsodort falu*, Szeged, Lazi, 2011, 87.

Dezső életművét. Ennek bizonyítására még a lezáró jelenetet idézném, amikor is Miklós kirohan az erdőbe, s ott végre megtalálja valódi identitását (természeti lény – magyarsághoz való tartozás): „A megmozdult izmok gőgös éneke roppant erő tudatával duzzasztotta mellét (...) Futó lábai földrefeszülése olyan jól esett, mint hatalmas nyers hús rágása. Úgy érezte, hogy haja a fák mérhetetlen üstöke közt lobog, hogy karjai végtelenné nyúlnak, át az erdő zord szövedékén s készülnek beharapni az idő zúgó kerekeibe. Hogy mellében, mint roppant vulkán óriás kohójába egy óriási tüzes szó, egy még el nem kiáltott minden életet megmondó szó feszeng és ha az ki fog csendülni belőle, egyetlen hatalmas áramba fog sodródni minden szív és minden akarat. (...) Magyar vagyok! Magyar vagyok!”¹⁹ S ekkor az élet, mint „egy óriási ébredő gladiátor friss izmokkal nyújtózkodott a nap felé”, melynek trombitaszóra hasonló hangja nem volt más, mint „életre hívó riadás, mint egy haragos visszakövetelés”.²⁰

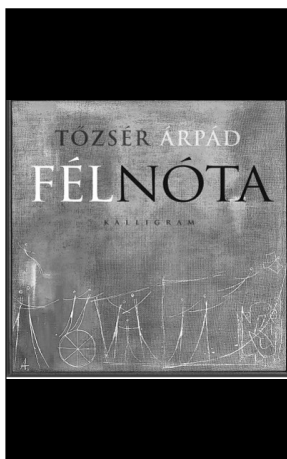
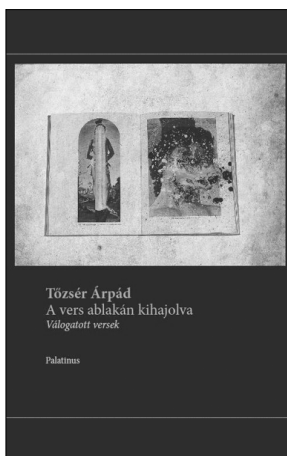
¹⁹ Szabó Dezső: *Az elsodort falu*, 462.

²⁰ Uo.

VERSES METAFIZIKA

Tózsér Árpád: A vers ablakán kihajolva; Fél nóta

A magyar költészet „nagy öregjei”, Lator László, Juhász Ferenc, Bertók László, Tózsér Árpád és Tandori Dezső közül a közelmúltban Tózsér 75. születésnapját ünnepeltük. Erre az alkalomra egyik kiadója reprezentatív válogatáskötettel kedveskedett neki, majd 2012-ben egy másik kiadó jóvoltából már az időközben született versei is az olvasók elé kerültek. Azaz több szempontból is megérett a helyzet a számvetésre: milyen utat járt be ez a költészet az elmúlt ötven évben, melyek voltak a legfőbb állomásai, milyen kapcsolatai vannak a kortárs magyar költészettel, és hol tart ma, melyek a legfrissebb kérdései?

Érdeemes rögtön megjegyezni: az életmű dinamikáját mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Tózsér rendszeresen újraírja a korábbi verseit, és az új változatokat egy-egy kötet friss kontextusa szüli valóban újjá. Azaz Tózsér nemcsak a válogatáskötetek számára keresi elő a korábbi műveket, hanem kötetről-kötetre haladva felhasználja őket, némelyiket többször is. Van olyan verse, melynek négy változata ismert, de korántsem biztos, hogy a jelenlegi legutolsó lesz a végleges. Már csak azért sem, mert Tózsér költészetét nem az időrend szervezi, hanem a kötetek zárt világa, tehát az új változatok nem veszik el a korábbiak érvényességét: azok ott, a maguk helyén továbbra is megőrzik jelentésüket és súlyukat, nem cserélhetők fel tehát a későbbiekkel. A válogatáskötet címe például épp egy ilyen folyamatosan vándorló, átalakuló és az új környezetben újjászülető versből származik, nyilván nem véletlenül: a *Sebastianus mondja* első verziója 1996-ban íródott és *Glossza* címen a 1997-es *Leviticus* kötetben jelent meg, majd *Sebastianus (miután az agyonnyilaztatását túlélte, és börtönbe zárták)* címen olvashattuk a *Finnegan halálában*, 2001-ben, illetve *Sebastianus, miután az agyonnyilaztatását túlélte, és halálra kínzatása előtt börtönbe zárták* címen 2006-ban a *Légygökörek* kötetben. De nem csak emiatt vált az életmű olyannyira emblematikus darabjává, hogy ha csak erről a versről beszélnénk, akkor is érintenénk a tózséri költészet legfontosabb ismérveit: a filozofikus attitűdöt, az esz-

*Palatinus Kiadó
Budapest, 2010
320 oldal, 3400 Ft
Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 2012
80 oldal, 2100 Ft*

széisztikus, könnyed ritmusú beszédet, a hosszúvers gondosan kimért szerkezetét és a vers egészen végighúzódo, hol groteszkbe, hol szatírába hajó humort. Sőt, még valamit: az intertextusok állandó és látható jelenlétét, hiszen a szöveg történetesen Rilke *Szent Sebestyén* című versére utal, de ezen keresztül mindazokra a képzőművészeti alkotásokra is, melyek viszont Rilke ihletői voltak. Tózsér vers-változatai eközben azt is megmutatják, miként tud elszakadni a mintáktól, hogyan tud egy ennyire romantikus témát is távolságtartóan kezelni és mégis a sajátjává tenni. Hiszen a pogányból kereszténnyé lett katona, az agyonnyilazott, de a könnyörületes nők által csodaszerűen meggyógyított, majd mégiscsak halálra kínzott mártír-szent a hagyományban az erkölcsi erő, a tartás, a mártíromság és mindezek magasztos szépségének szimbólumává nőtt, Tózsérnél viszont a nyilazást túlélő mártírt a megkínztatása előtt, a börtönben ülve látjuk, a szabadulás reménye nélkül. Bár a témával való azonosulás és a vallomásos hang megmaradt, a börtön a létezés és a vers börtönét is jelenti, sőt a negyedik versszak egy szintre emeli az emberi létet és a mártíromságot, hogy az égi és a földi szférák közti metafizikai kapcsolat már a tényleges halál előtt megvalósulhasson:

*S ahogy a tekintet ki-kirepes:
a vers ablakán kihajolva
fölnyújtózkodsz egy égi sorba,
kikattan halkan a földi retesz.*

Tózsér az önmegszólító vers hagyományát követve olyan, érzelmileg telített, vallomásos-vigasztaló, zárt formában írt, Sebestyén-történetként vagy a Rilke-vers továbbgondolása-ként is érthető szöveget alkot, mely úgy él ezzel a végső soron utómodern eszközkészlettel, hogy közben reflektál a beszédhelyzetére. Ráadásul gyakran ismétli önmagát, ezáltal nagyon összetett és izgalmas versszituációt hoz létre. Azzal pedig, hogy a jelentésekkel terhelt „Sebestyén” név helyett a magyar fül számára sokkal semlegesebben hangzó „Sebastianus” nevet választja, vagy azzal, hogy a magyar költészetben példa nélküli glossza-formát választja, olyan távolságot teremt a szerző és a mű között, mely eleve lehetetlenné teszi az egynemű jelentés megképződését. Ugyancsak a jelentés elbizonytalanítását eredményezi, hogy a vers olvasható Szent Sebestyén egyes szám második személyben vagy szabad függő beszédben önmagához szóló monológjaként, de a lírai alany Sebestyénhez intézett szövegeként is.

E vers megírásával egy időben zajlott le Tózsér költészetének máig legfontosabb változása, amikor a Mittel úr féle ironikus, kelet-európai groteszk folytathatatlanságát megértve és átérezve elkezdődött egy a posztmodern poétikákat jobban érvényesítő versnyelv kidolgozása. Ez a változás elősegítette költészetének magyarországi recepcióját. Az 1996-os verseskötet az év könyve lett, röviddel azelőtt jelent meg Pécsi Györgyi monográfiája, majd egyre több hazai lapban olvashattunk neves szerzőktől kritikákat, esszéket az életmű értékeiről. A Mittel-versek ekkorra már inkább terhet jelentettek az életműnek, azok beszédmódja és nézőpontja túlságosan hozzátapadt e költészethez, és sokan még akkor is ezekhez kötötték Tózsér kísérleteit, amikor azok már egészen más irányba indultak – noha talán sohasem tudtak a Mittel-féle szatirikus-ironikus beszédmódtól megszabadulni. Külön érdekesség, hogy az ezekben a versekben megjelenő kelet-európai életérzés a rendszerváltással együtt átértelmeződött, a politikai határok helyét másfajta falak vették át, melyek másféle megszólítást követeltek. Tózsér kiváló önismeretét dicséri, hogy ekkor írta meg az utolsó Mittel-verseket, és 1995-ben a *Mittelszolipszizmus* című válogatáskötettel végleg lezárta ezt a pályaszakaszt. Mintha maga is menekülni próbált volna a börtönné váló kritikai skatulyától, mely tehát ekkor már a továbblépés akadályává vált.

A kijutás, a kiszakadás, a bezártság egyébként is alapélménye e költészetnek. A válogatáskötet utószavában Reményi József Tamás egyenesen úgy fogalmaz, hogy Tózsér „életútját sokáig a menekülés és a látszólagos beérkezés ellentmondása jellemezte: szökés gyerekkorában a szlovákiai kitelepítés elől, betegségbe-rejtőzés a felnőttkor terhei elől, vállalt száműzetés az irodalmi közéletből”. Az életrajzi tények más-más formában és különböző intenzitással, de visszaköszönnék a versekből is: az első kötetekben a falu emlékével küzd a beszélő, az illyési ihletésű természeti képek adják a metaforika vázát, a falusi ház körüli élőlények, a macskák, a virágok, a jegenyefák jelentik a viszonyítási pontot. Az *Időnként kihuny a város s kigyullad bennünk a falu* mindezt a maga érzelgős-nosztalgikus felhangjaival a hasonló utat bejárt magyarországi pályatársakéhoz közelítő módon szólaltatja meg. A különbség csak annyi, hogy Tózsérnél már ekkor megjelennek a később még nagyobb szerepet kapó műveltségjelemek, illetve kísérletet tesz az idegen nyelvű szövegek versbe építésére, ami kifejezetten előremutató eszköz. Az idegen szövegek szlovák, cseh és lengyel nyelvűek, és szerepük nagyon jelentős: jelzik azt a kulturális közeget, amelyben ezek a versek születtek, és jelzik az élethelyzet sajátosságait is, valamint az ebből az élethelyzetből megszülető közösség nyelvi világát, hiszen a számunkra érthetetlen sorok a szerző és az olvasók egy szűk körének jelentéssel bírnak, és ezzel épp az egymáshoz tartozást tematizálják.

De ez már a következő pályaszakasz „menekülésére” utal, amikor a kisebbségi léthelyzet megélhetőségének kérdései kerültek előtérbe. Ez már a Tózsér szimbólummá nőtt teremtményéhez, Mittel úrhoz kötődő időszak, ahol a „szlovákiai magyar” és a „felvidéki magyar” szűkös fogalmaival szemben a „közép-európaiság” tágabb és kényelmesebb hálója nyújt alternatívát. Tózsér ekkor született esszéversei, nagylélegzetű, prózai és önéletrajzi elemeket is tartalmazó, de alapjaiban mégis a kisebbségi léthelyzetről, illetve a közép-európai identitás lehetőségeiről szóló szövegei egy egészen új, a korábbi dalszerű formákból egyenesen nem is következő struktúrát fedeztek fel. A szabad versek dinamikája, tágassága, szó szerint is érthető szabadsága lehetőséget teremtett egy olyan fogalmi háló kidolgozására is, mely a költészethez mért filozófiai igénytel tudja megszólítani például a kisebbségi léttel, a költőiséggel, a halállal vagy a nyelvvel kapcsolatos egzisztenciális problémákat. A kelet-közép-európai sors és az itteni költőlet abszurditása, a logikátlanság, a titokzatosság, a misztikum, a hely és a tér poétikája sok-sok szociológiai és történelmi tényrel keveredve hozza létre azt a mágikus-realista világot, melyben Tózsér gondolatai és hősei otthonra lelhetnek. A *Mittelszoliszizmus* című vers a maga közel négyszáz sorával, változatos szövegkezelésével ennek a nagyjából két évtizedig tartó korszaknak a központi darabja.

A filozófiai kiindulópontok kijelölése, pontosabban az a poétika, melyben a filozófia kiindulópont lehet, eleve újszerű volt a magyar költészetben, mely inkább ózdkodik a gondolatlanságtól, a direkt metafizikai kérdésfelvetésektől. Tózsér esete azonban azért is érdekes, mert nála maga a poétika is filozófiai alapkérdésekkel áll kapcsolatban. Hiszen, így e költészet logikája, ha a költő mindig a semmivel és a nemléttel áll szemben, akkor a feladata nem lehet más, mint hogy az írás során a semmiből valamit hozzon létre. Ha erre nem képes, szükségképpen elnémul, ahogy történt ez, mondjuk, Rimbaud-val és Rilkével, vagy megőrül, ahogy Hölderlin. Tózsér viszont úgy áll szemben a nemléttel, illetve a lét nélküli tudattal, hogy próbál vers nélküli verset, illetve a lét nélküli tudatra reflektáló verset írni. Az avantgárd hagyományokra is támaszkodó antivers tehát saját jelentésére reflektál, ami elegáns távolságtartással, éles öngúnnyal és finom ironiával jelenik meg például a *Mittel úr feltalálja a vers nélküli verset* című szövegben. Ebben olvasható a nem létező „csehszlovákiai magyar avantgárd költészet”-re tett utalás is, mely az ebben az időben olyannyira meghatározó szülőföld-fóbia egyik megjelenése, és amelynek feloldása a Mittel-féle Közép-Európa-gondolat, valamint a szülőföld mint a közös sors nyújtotta tágasság eszméje, illetve később a szülőföld mint poétika lehetősége. Tózsér láthatóan nem

szeretne a „csehszlovákiai magyar”, majd a „szlovákiai magyar”, de még a „felvidéki magyar” kategóriájába sem beszovalni, hiszen ezeket az identitásokat nem ő választja, hanem a történelem osztja ki rá. „Nem akartam zsidó lenni!” – írja ugyanekkor a *Zsidókérdésről, négy fekvésben* című nagyszabású versben, ahol épp azt a humanista gondolatot osztja meg, hogy az identitások vitája pusztító, az „önazonosság lepra-kolompja” gyilkos erejű, holott végső soron mindenki zsidó, azaz üldözött – az is, aki ma hatalomban érzi magát, és rákényszeríti a kisebbségi identitást azokra is, akik csak békében és testvériségben, például az „utolsó pozsonyi polgárként” szeretnének élni, és életük sorskérdéseit nem a nemzet, hanem a műveltség horizontján szeretnék feltenni. Sőt, Tózsér ekkoriban ír a kisebbségi lét előnyeiről is, például a szükségképpen felszedett nyelvtudásról és ennek kulturális hozadékairól, magyarul arról, hogy a Felvidéken élő magyarok a szlovák és a cseh kultúrában is otthon érezhetik magukat, Prága felé is tájékozódhatnak, és mindez olyan könyv- és színházélményeket jelent, melyek aztán a magyar nyelven megszülető műveket, azaz voltaképp a magyar kultúrát gazdagítják. Az *Újabb értekezés a nemzet problémájáról* című vers például egyenesen azt mondja, hogy a szlovák nyelv segítségével a világ legtávolabbi pontján is tud valaki kommunikálni, mert biztosan lesz ott olyan, aki egy másik szláv nyelven ért – szemben a magyar nyelvvel, amely bezárja használoit (megint egy börtön) a nyelvi közösségbe.

A nyolcvanas években született meg az életmű másik kulcsverse, az *Adalékok a nyolcadik színhöz* című is, mely aztán a 2005-ös *Faustus Prágában* című drámai költemény előzményeként kerül ismét a figyelem terébe. A most újraolvasható vers mintegy kétszáz sorban ugyanazt a szituációt vázolta fel, ugyanolyan dialogikus formában, mint amivel és ahogy a későbbi dráma is élt: a szegénységből indult, majd korának legragyogóbb szellemei közé emelkedett, és néhány évig ennek megfelelően megbecsült Szenci Molnár Albert nélkülözések között, teljesen elszegényedve halt meg Kolozsváron. Tózsér jó szemmel látja meg ennek az élettörténetnek a nem mindennapi tragédiáját: miként történhet meg a több nyelven beszélő, zsolnárfordító, szótárkészítő, teológiai munkákat író és fordító tudóssal, hogy miután Németországból és Prágából – ahol történetesen Keplernél lakott – visszatért szülőföldjére, állástalanul, adósságok elől menekülve, nyomorúságosan volt kénytelen élni. Hogy történhet meg a fordításaival és latin–magyar szótárával a magyar nyelv fejlődését Kazinczyig terjedően meghatározó íróval, hogy érdemei elismerése nélkül kerül még életében a magyarországi szellemi és hitélet periferiájára? Hiába tért haza – bizonyítva ezzel hitéhez és hazájához való feltétlen hűségét –, továbbra is nyugati gondolkodású, és ezért veszélyes szellemnek tartották? Csak találgatni lehet...

A vers és annak címe azonban azt is jelzi, hogy Tózsér a Faust-tematikához (vesd össze a 2012-ben *Faustus Pozsonyban* címen megjelent publicisztika-gyűjteménnyel is!) nem feltétlenül Goethén keresztül, hanem inkább Madáchot és *Az ember tragédiáját* olvasva és továbbgondolva jutott el. Az *Adalékok... a Tragédia nyolcadik, „álom” színének* kiegészítése egy afféle magyar színnel, egy újabb álommal, melyet talán már nem is Kepler, hanem a vele beszélgető Szenci Molnár lát. A Madách-mű ilyen direkt jelenlétének a dráma alapkonfliktusán belül is lehet jelentése, hiszen Tózsér számára – mint esszéiből tudhatjuk – az egyébként hozzá és Szenci Molnárhoz hasonlóan felvidéki Madách az abszolút világirodalmat jelenti, amolyan példaadó, radikálisan újat hozó szerzőt, akit utánozni nem, legfeljebb követni lehet. Nem véletlen, hogy nincs is napjaink és a közelmúlt magyar irodalmában olyan alkotás, melyen ennyire átsütne Madách hatása, ahogy persze olyan sincs, amely ennyire evidenciának tekintené Szenci Molnár európai kapcsolatainak kulturális szerepét. Azt a szerepet, melyet nem is csak barátságai, hanem szótára és fordításai is emblematikussá tesznek. Szenci Molnár élettörténetének mai relevanciája épp abban a kettősségben van, hogy egyrészt magától értetődő természetességgel érezte otthonának egész Európát, másrészt mindig volt benne egy ugyancsak természetes ragasz-

kodás Magyarországhoz. És azt hiszem, ez teszi Tózsér számára irodalmilag is érdekessé az ő alakját, hiszen már egy '74-es esszéjében így beszél róla: „nagy hűtlenségében is szomorúan magyar (...) szegény Szenci Molnár Albert! A szülőfölddel való kapcsolata mindig is problematikus volt.”

Ráadásul ez volt az első olyan Tózsér-vers, mely a haza-problematikára, és ezen keresztül az irodalom hagyományfüggőségének kérdéseire is reflektált. A versben Tózsér épp Szenci Molnárral mondatja ki, amúgy ars poetica-szerűen, hogy a tudomány és a művészet nem ismer országhatárokat, de azt is, hogy a tudománnyal és a művészetekkel is a határaiban bizonytalan hazát kellene szolgálni, még ha ez lemondásokkal, a konkrét esetben a prágai, illetve bécsi katedráról való lemondással jár. A vers alapproblémáját tehát az egyetemesség, a más kultúrák iránti nyitottság és a szülőföldhöz való hűség összeegyeztethetősége jelenti, és ugyanezeket a kérdéseket veti fel a dráma is, természetesen sokkal árnyaltabban. Tózsér tehát elsősorban az önmeghatározás, illetve az önmagunkkal való azonosság problémáira hegyezi ki művét, azt téve kérdésessé, hogy vajon pusztán szülőfölddé lett haza, illetve a kísértéseknek kitett, talán le is cserélhető anyanyelv mennyiben tartozik hozzá a saját életét, saját döntéseinek következményeit végső soron magányosan megélni kénytelen szubjektumhoz. A Tózsér-életmű egészéhez pedig a fentiek mellett épp azzal kapcsolódik a vers és a drámai költemény, hogy a személyes sors dilemmái között nem nehéz észrevenni a kisebbségi helyzetben élő, alkotó értelmiségi (gyakran kívülről gerjesztett) konfliktusait sem.

De az *Adalékok...* újraolvasása végül azért is érdekes, mert miközben a szöveg versként is egy dráma töredékének tűnik, azaz egy nagyobb kompozíció ígérését hordozta, a két és fél évtizeddel későbbi dráma jelentős részét Tózsér hetven-nyolcvan soros darabokban, versekként – azaz a szövegek részlet-voltát nem feltüntetve – közölte különböző folyóiratokban. Ezek közül a publikációk közül különösen érdekes a *Tiszatáj* 2005. októberi számában megjelent *Keresztút* című, mely valójában a dráma utolsó monológjának közel kétharmada – kiegészítve egy tíz soros *Epilógussal*, mely azonban a drámát közlő kötetben nem olvasható. Ez tehát azt jelenti, hogy a lapban voltaképp nem a dráma részletét olvastuk, hanem egy különálló, önmaga teljességét megteremtő verset. Hiszen Tózsér a drámából kiragadott szövegdarabot teljesen új kontextusba helyezte, majd függetlenséget és önálló jelentéseket adott neki azzal, hogy új, épp a különállóságot biztosító címmel látta el, majd az *Epilógussal* továbbírta és immár végképp a drámán kívülre helyezte.

De visszatérve a kilencvenes évek közepét megelőző időszakra: a Mittel-féle ötletek, ez a gondolatvilág és az ehhez kapcsolódó beszédmód és formavilág méltán vívott ki figyelmet, de kevés volt ahhoz, hogy az akkor hatvanéves költő recepciója áttörjön a magyarországi kánonok falain, hogy széles körben olvassák, és elismerjék e költészet eredményeit. Ennek oka lehetett a versek prózai, anekdotázó, sőt értekező stílusa, a jelentősebb versek terjedelme, a magyar lírahagyománytól idegen filozofikum, a kisebbségi problémák iránti érzéketlenség és legalább ennyire a határon túli publikációk hazai hozzáférhetetlensége. De természetesen az alapvető ok mégiscsak az volt, hogy ezek a versek minden értékük és egyediségük ellenére sem tudtak a posztmodern, játékos, szerepekkel és intertextusokkal építkező magyar költészettel párbeszédre lépni. De fogalmazhatunk szigorúbban is: nem voltak érdekesek a létproblémákat a kilencvenes években nyelvi problémákra cserélő vagy nyelvi problémának látó költészetek számára. Így a vállveregetésnek ható kritikákon és az írószövetségi születésnapokon túl nem is lehetett hatása e verseknek a magyarországi irodalmi ízlésre. Nagyon tanulságosak ebből a szempontból a kilencvenes évek közepén írt Kappus-versek, melyekben Tózsér mintegy megvédi a saját groteszk-ironikus szövegeit, „önmagába mélyed”. A háttérben az állt, hogy Rilke *Levél egy ifjú költőhöz* című írásához kapcsolódva a *Holmi* szerkesztősége felkért több

magyar író, hogy folytassanak párbeszédet egy képzeletbeli pályakezdővel, írják meg a maguk tanácsait neki. Tőzsér azonban, mint egy interjújában elmesélte, egy félreértés miatt úgy érezte, a Rilke-leveleket azért küldték el neki Budapestről, hogy őt oktassák ki, őt figyelmeztessék verseinek hibáira és korszerűtlenségére. Tőzsér ezekben a versekben az akkori kortárs költészettel szemben, például Petri Györgyre és Kántor Péterre monogramjaikkal konkrétan is utalva, jelzi, hogy ő a metafizikai tartalmak kiveszését veszteségként éli meg, az újíroniát és a kizárólagos intertextuális tapasztalatot pedig negatívumként. Holott Tőzsér művei már ekkor sem voltak olyan távol a kortárs költészet fő sodrától, mint ahogy a sértett Kappus-versek láttatják.

Ezen a helyzeten változtattak valamelyest a 1997-ben megjelent *Leviticus*, majd a 2001-es *Finnegan halála* című kötetek – nem véletlen, hogy a mostani válogatás kétharmadát az ekkortól született versek adják, míg az életmű első tizenöt évét csak mintegy húsz vers képviseli. Tőzsérré korábban is jellemző volt, hogy több versnyelvet, több stílust is kipróbált, ahogy az is, hogy nem ragadt le egy-egy bejáratott formánál, mégsem nevezhető mindennapinak, ha egy költői pályán a tizedik kötet után kezd egy, az addigiakhoz képest több szempontból is más versbeszéd kibontakozni. Márpedig a *Leviticus*-nak köszönhetően itt ez történt, a *Finnegan...* pedig letisztultabb formában ezt erősítette meg és egyértelműsítette. Az azelőtt a szülőföldhöz való viszony sokarcúságát megszólaltató, de mégis partikulárisnak megmaradó költészet ekkorra félretette korábbi alapkérdéseit, és univerzálisabb létfilozófiai problémákra fókuszált. Mindamellett e két könyv már-már egymásra utaló kapcsolatát mi sem jelzi jobban, mint az, hogy apróbb változtatásokkal a másodikban újraolvashattuk az időrendben első kötet két legjelentősebb darabját, az *Euphorbosz monológját* és az ottani címadó verset, a *Leviticust*. A mostani válogatáskötet szerkesztését épp ez kérdőjelezi meg: az utóbbi vers visszakerült a *Leviticus* cikluscím alá – holott a különálló kötetekben, mint már írtam is, a különféle versváltozatok megtalálták a maguk helyét, és mivel egy válogatásban nem lehet minden változatot közölni, a versek kötetenkénti ciklusba-tagolásának sincs értelme. Ennél ez a költészet kötetenként tömörszerűbb, versenként viszont rugalmasabb.

Az elmúlt másfél évtizedben született versei Tőzsért klasszikus, metafizikai kérdésekre választ kínáló költőnek mutatták, de csak azzal a megszorítással, hogy mindez egy másik síkon nagyon is reflektált, tehát akár a korszerűtlenség vádjára is felkészült versnyelvet takar. Tőzsér eleinte dacosan és sértetten, a divatokkal szembefordulva mintha szándékosan korszerűtlen költő akart volna lenni, holott utalásaiból, alcímszerű célzásaiból láthatóan pontosan tudta, hogy mely költészeti beszédmódok voltak akkortájt a leginkább párbeszédképesek, és azt is, hogy miért pont azok. Mégis valami mást, és érdekes módon nem is feltétlenül a trendekkel ellentétes dolgot próbált írni: átmenteni a költészet hagyományos, önidentikus kérdéseit egy szándéka szerint posztmodern státuszú versnyelvbe, de közben megtartani a modernség témaköreit és megőrizni a szépség-élményt, vagyis kötött formájú és rímelésű versekben továbbra is életről, halálról, líráról és szerelemről beszélni. A *Finnegan halála* című, többszörösen is kiemelt vers azonban az eddigieknél is pontosabban jelzi, hogy Tőzsér egészen máshogy látta a helyét a kortárs költészetben, mint ahová versei alapján a kritika helyezi, és másként látta a költészet helyét és szerepét is, mint kortársai közül sokan: „A magyar poéta ma ökörszem / az ismert meséből: a közöny legfelsőbb / rétegeiben kivágódik az elektronikus sasok / s keselyűk (tévé, Big Brother, internetszex, video- / klip) tollai közül, s magasabbra száll náluk, s én, aki már akkor is rettenve sunyítok / hátra – ló a szemellenzője mögül –, / ha torkom fonográfjában néha // megreccsen a hollóközi asszonyok / illabiális jaja, én bizony nem vagyok / olyan bátor, hogy az Úr kétezedik s Baudrillard / szimulakrumának huszadik esztendejében (s versben!) sírni / merjek”. Meglehetősen sajátos, Tőzsérré nem igazán jellemző, ahogy az „elektronikus sasok és keselyűk” már-már demagógiába hajló emlegeté-

se mellett az irodalom félreértett 'szentségének' féltése megszólal. A szerep kényelmetlensége jól látszik a felkiáltójel modorosságában és a „torkom fonográfja” képben, mely utóbbi minden iróniája ellenére is negédes és túlzó. Gátlások és sértettség hallatszik a szövegből, mintha valami nosztalgia szorításában mondaná, hogy a költészetnek igenis vannak örökölt szabályai, a költészetnek van feladata, és a vers közvetíthet érzelmeket – de mindehhez ma már a költő bátorságára van szükség. Vagyis nem akármilyen feszültség dolgozik ebben a szövegben: egyszerre van jelen a későmodern poétikákhoz való vonzódás és a széttartóra, az újra, a posztmodernre való hajlam.

A kétezres évtizedben született versekre is jellemző, hogy a filozófiái ihletnek az erre a feszültségre reflektáló gondolatiság is része, de a kötetekben ennél sokkal összetettebb problémák is felszínre kerülnek, így például a hatalom és az erőszak viszonyának kérdései. Azt nehéz vitatni, amit Tózsér is állít, hogy a filozófia vagy legalábbis egy bizonyos filozófiai hagyomány mindig is költészszerű nyelvet használt, de ebből még nem következik, hogy a költészet minden további nélkül alkalmassá tehető filozófiai kérdések közvetítésére, vagy akár csak arra, hogy a problémák mélységeit is megjelentesse. Márpedig a közhelyszerűség és a didaxis kettős veszélyét ezekben a kötetekben sem sikerült maradéktalanul elkerülni. Talán jó példa erre a már emlegetett *Sebastianus mondja szabadságkérdése* is, merthogy a vers középpontjában álló két sor nemhogy erősitené, inkább gyengíti egymást azzal, hogy az első sor már elmondja a másodikat is: „Oly mindegy, most épp mi a börtönöd, / ne panaszkodj: máskor más, most meg ez.” Különösen annak fényében elgondolkodtató mindez, hogy a rendkívüli műveltséget mozgató, a római irodalom több rétegét is egymásra író könyvek amúgy is komoly munkát követelnek az adott utalások között nem oly otthonosan mozgó olvasótól. A világirodalmi, világtörténelmi és művelődéstörténeti hálóval, fogalmakkal és figurákkal teleírt szövegek ugyan kiváló lehetőséget kínálnak a szerepek mögé kíváncskozó „én” számára, melyekkel él is, mégsem vagyok biztos abban, hogy az ekként használt közös nyelv valóban közössé tud válni az olvasás során.

Tózsér Árpád legalább tíz éve kísérletezik a halálvers különböző formáival, és a legutóbbi kötetében már egy-egy lehetséges forma alkotott egy-egy ciklust a nyelv, a műveltséganyag, az egyéni identitás, a metafizikai jelentésadás, a történetiség és a hagyomány eltérő kontextusai szerint. A halálhoz kapcsolódó jelentéstulajdonítás azonban nála minden esetben belefut abba a paradoxonba, ami a halál léten-túliségéből adódik: hogy lehetne beszélni arról, ami már túl van az élethez kapcsolódó beszéd határain? A Tózsér-versek másik paradoxona viszont az, hogy miközben a kötet kimondja: csak a halálról érdemes beszélni, mert ez az egyetlen igazi lírai téma, kénytelen belátni, hogy a halálról való beszéd lehetetlensége végső soron a költészet halálát jelenti. Ráadásul lényegileg minden halál egyforma, így megint csak az üresség, a jelentésnélküliség felé visz a Tózsér-féle versbeli gondolkodás – azaz megint ott tartunk, ahol tizenöt éve Mittel úrtól elbúcsúztunk. A költő a halállal és a semmivel áll szemben, és így az elnémulás állandó valóságával kell találkoznia. De ugyanoda mutat a kötet címe is: *Fél nóta* – mert a valóság abszurditását elviselni nem tudó Mittel Ármint az „n.-i elmegyógyintézetbe” került. És igen, talán erre válasz a mostani kötet vicces, laza, fecsegő második ciklusa is: a halálról egyedül a halálról elfeledkezve, arról tudomást nem véve lehet beszélni. A legújabb kötet első felét elfoglaló, *A gyöngykapu kitárva...*, a hasonló című Bach-kantátóra írt, huszonegy részes ciklus a halált elfogadó, megbékélő embert mutatják, a második, *Visszanézés a csillagokból* ciklus pedig már egy, a halál problémáján túl levő, épp ezért könnyedén viccelődő, a nyelvet és a verssel játszó költőalakot látat, aki nyíltan szóvá teszi elégedetlenségét, ellenszenvét, véleményét bármiről. Mintha már minden mindegy lenne neki. A ciklus tulajdonképpen utolsó verse játékosan helyre is teszi a kérdést, egyszersmind a filozófiai, elvont szférából az anyagiba utalva: „E sírban friss tetem kékül, / elégséges okok nél-

kül, / jelezve, a halál nem vicc, / mindegy, mit írt erről Leibniz.” (Sírvers) Tehát mintha a test pusztulása minden filozófiai okoskodást felülírna, a „nem vicc” kitétel pedig a költészetet is inkompetensnek nevezi a halállal szemben – merthogy, ebben a kötetben legalábbis, a viccből van a legtöbb. Sőt, ez a kettőség az újabb versek egészére jellemző: a halálversek és az öregséggel ironizáló, a halált afféle közjátéknak tekintő mondatok sokszor egymást váltják. Ez a gesztus teszi igazán izgalmassá Tózsér Árpád újabb köteteit: filozófál, verset ír, de mintha most már azt a tudását is megosztaná velünk, hogy se a filozófia, se a költészet nem oldja meg a leg súlyosabb emberi problémát, a halált.

P Á L M A R I A N N A

SZEMFESTÉK ÉS KÖNNYCSEPP

Herta Müller: Fácán az ember, semmi több

Van-e méltósága a kisebbségi létnek? Messzire vezet ez a kérdés: az ontológia, az etika, sőt a nyelvfilozófia területére. Van-e bárminek az emberi szemlélettől független értéke, tulajdonsága? Mi, magyarok szeretünk patetikusan gondolkodni a határon túlra szorult honfitársainkról. De ők érzik-e ezt a pátoszt, a megélhetésükért vagy a túlélésért folytatott napi erőfeszítéseik közepette? Herta Müller *Fácán az ember, semmi több* című regénye zseniális írásművészettel mutatja meg a bántási sváb kisebbség¹ körében, hogy csakis az ember tud értéket tulajdonítani a dolgoknak. Mindenfajta döntést és cselekedetet csak adott viszonyok között lehet megérteni és megítélni. Nincs méltóság, se egyéni, se kisebbségi, ha mi nem hozzuk létre. Nincs erkölcs, csak ha mi megteremtjük. Az ember sokszor olyan feltételek között kell, hogy éljen és túléljen, ahol csak rossz és még rosszabb között lehet választani. Hogy bármiféle érték függvénye annak a viszonyrendszernek, amelyben létrejön, azon belül kell megítélni is. Sütő András szép mondata – „A fűszál lehajlik a szélben, és megmarad” – a romániai diktatúra idején erkölcsi kapaszkodót és lelki menedéket volt hivatott nyújtani a kisebbségi sorsba kényszerült magyarságnak. Herta Müller műve rekvium a sváb kisebbségért.

¹ A XVIII. században települtek be a korabeli Magyarország területén lévő Bánságba a németek, más elnevezéssel a dunai svábok, Herta Müller elődei. A terület nem volt ismeretlen a német telepesek számára, már a XI. századtól éltek itt németek, Szent István feleségének, Gizellának a kíséretében érkeztek, majd települtek be ide. Balogh F. András: *Herta Müller útja a Nobel-díjig*. Littera Nova Kiadó, Budapest, 2011. 27.

Fordította: Karácsonyi Noémi
Cartaphilus Kiadó
Budapest, 2012
140 oldal, 2500 Ft

A magyar kisebbség sorsáról a diktatúra idejéből is sokat tudunk, köszönhetően a határon túli magyar irodalomnak. A sváb kisebbségről alig. Most vehetjük kézbe magyar nyelven – Karácsonyi Noémi igényes fordításában – Herta Müller *Fácán az ember, semmi több* című könyvét, és először olvashatunk a bánáti svábok kivándorlásáról, a kivándorlás előtti hangulati-lélektani helyzetükről. A regényt Romániában írta a szerző, az 1987-ben történt emigrálását megelőzően, és 1986-ban jelentette meg Németországban. Megmutatja, hogyan számolódik fel egy kisebbség a diktatúrában. Korábban példa nélküli módon szabadította ki a német állam a diaszpórában élő kisebbségét, a saját hazájukban fogolyként rekedt bánáti svábokat: fejpénzt fizettek értük, a román állam pedig kiárúsította őket.² Ennek a kivándorlási hullámnak a lelki vonatkozásairól nem volt eddig tudomásunk. Herta Müller művének újszerűsége a pátoz nélküli, nyílt, őszinte szembenézés, s ez adja prózájának hihetetlen erejét is. Témája egy kis, bánáti sváb falu élete, mindennapjai a maga látszólagos egyszerűségében, hátterében a Ceaușescu-diktatúrával.³ A falu népe teljes bizonytalanságban él, a kivándorlás gondolatával foglalkozik, vagy azért, mert már eldöntötte, vagy azért, mert még hezitál, és öröldik az otthonos világ elhagyásának fájdalma és az ismeretlentől való félelem között.

A cím alatt ott áll a műfaji meghatározás: *Elbeszélés* (Eine Erzählung). Ám itt az *egy* valaminek mondott szöveg valójában sok kis írásból áll, amelyek önálló címet kaptak, és önmagukban is megállnak a lábukon. Ezekből a kis egységekből mozaikos szerkesztésmóddal rakja össze a tablót a szerző. A mozaikok nem szabályosak, inkább törött cserépdaraboknak tűnnek, amelyek az élet egyáltalán nem kerek történeteinek törmelékei. Elbeszélésnek szűkszavúak, a novellához sokszor hiányzik belőlük a sorsfordulat és a csattanó, jellemző viszont az állóképszerűség. A csattanós, határozott lezárás nem is illelne ezekhez a rövid írásokhoz, amelyek inkább egy-egy kis részletet alkotják az összképnek. Műfajuk közelebb is áll az életképhez. Az életképszerű elbeszélésekből álló szövegek mégis regényszerű, összefüggő művé épülnek. Szereplői vissza-visszatérnek, bár ez a visszatérés időnként nem több annál, mint hogy Windisch kerékpárja rendre átgurul a képen. Feltűnik a malomnál, a tó partján, a milicista házánál, akinek tornáca alatt elhelyez egy zsák lisztet, vagy látjuk, amint épp hazaér, és valami furcsa dolgot tapasztal. Az életképi mozzanatoknak sokszor csak későbbi szövegek világítják meg az önmagukon túlmutató értelmüket, vagy adnak új jelentést. Az alkotó finoman bánik a sejtetés, az árnyalás eszközével, jól használja a fény-árnyék technikát.

Hagyományos értelemben nem beszélhetünk főszereplőről, bár Windisch és a családja sorsával foglalkozik a legtöbb írás. Ebben a világban senki sem főszereplő, ahogy saját sorsuk alakulását sem tudják kézben tartani. Már az első írásból megtudjuk: Windisch csak a papírjait várja, hogy kitelepülhessen. A regény ideje az engedélyre várakozás és a kivándorlás között zajlik, illetve az utolsó, cím nélküli írásban kiegészül a hazalátogatás idejével. Ám a szerző ennél sokkal több időt sűrít a műbe: az emlékezés a múltat is megjeleníti, például *A fűleves* című elbeszélés Katharina ukrainai lágerben töltött éveivel tágítja ki az elbeszélte időt. A várakozás ideje a végtelenbe nyúlik, a megállt idő mint alapélmény többször feltűnik az írásokban.

A falu, amelyet lakói elhagyni készülnek, a pusztulásra ítéltség állapotában vegetál. Az itt élőknek már nincs helyük, mert az az ország, amelyben a falu található, nem tart igényt rájuk, és nem nyújt nekik otthont. Ez a politikai vonatkozás nem rajzolódik ki köz-

² Rostás Szabolcs: Romániai kisebbségek exportja. *Krónika*, 2009. december 4. <http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=33787>

³ A szerző több művében is a falut választja az ábrázolás közegének: első műve a *Niederungen* (Lapályok) (1982), és a *Drückender Tango* (Nyomott tangó) (1984) szintén a bánáti falu életéből veszi a témáját. Herta Müller Niczkyfalván született, és ott töltötte gyermekkorát, a falu élményköre innen származhat írásaiban.

vetlen módon a kitelepülés okai között, mégis ott van a kisemberek megalázottságában, a hivatali packázásokban, az intézmények önkényes működésében: ahol a leveleket egy részeges postáskisasszony szelektálja, és nála a kamra kulcsa, ahol a milicista keresgéli az odarendelt falubeli asszonyok, lányok segítségével a kitelepülési engedélyt. Az önkény külön-külön is vérlázító apró mozzanatainak sorozata. Az elvágyódás anyagi előnyökkel kecsget, semmi mással. Ezért azonban súlyos árat kell fizetni: az otthon elhagyása a múlt elvesztésével jár, mintha meg sem történtek volna az ott töltött évek. A szűkös szellemi horizonton a szabadságvágy nem különül el az anyagi vágyaktól, nem nyer önmagában való értéket. Mintha Windisch feleségének kopogós cipője, a finom öltözék lenne az egyetlen értelme, hozadéka a kivándorlásnak. Herta Müller mesterien rajzolja meg szereplőinek tudatában az ember függőségét attól a konkrét szituációtól, történelmi, társadalmi környezettől, amelyben él.

Folyamatosan történnek ugyan kisebb-nagyobb események, közöttük még olyan tragikus is, mint a fiatal Dietmar halála, de ezeknek alig-alig van jelentőségük. Herta Müller lélektanilag pontos megfigyelésekkel mutatja meg a kisember tehetetlenségét saját lelki történéseivel szemben. Így például Amalie nem tud mit kezdeni a fájdalommal, csak néhány apró mozzanat jelzi, ahogy a testi-lelki kifosztottságot a hétköznapi élet apró-cseprő dolgaival elfedi. Mivel a szereplők nem tudnak szembenézni a velük történetekkel, a tárgyakhoz menekülnek, Amalie kétségbeesetten szorítja magához padlóvázáját, hogy valami szépet vigyen onnan magával, ahonnan valójában kirabolva távozik. Ezért nem lehetnek konzekvenciái az életük történéseinek sem, mert el vannak fedve, sokszor épp a tárgyakkal. Ezért nem beszél a lány semmit Dietmarról, és ezért nem gyászolja meg, ahogy nem gyászolják meg az elvesztett otthonukat sem. Túl nagy fájdalom lenne azt a sok mindent elsíratni: a hallgatás önvédelem. A múlt így elvesztett idő lesz, amellyel a jelen semmiféle kapcsolatot nem fog találni. A kiszolgáltatott ember tudata és élettörténete így törik darabokra.

A komplex narrátori bemutatás helyett a szereplőket a cselekedeteik, mondataik jellemzik. Minden újabb megjelenésük hozzátesz valamit az összképhez. Nincs oknyomozás, mi miért alakult úgy, ahogy, az olvasó, végighaladva a történeteken, lassan rakja össze a jelentéktelennek tűnő mozzanatokból a képet. A komplex jellemrajz helyett tehát mindig újabb és újabb vonással gazdagodik a karakter, aktív befogadói hozzáállást kívánva. Ez az alkotói módszer nem a jellemrajz hiányosságával magyarázható, ellenkezőleg: remekül kifejezi az elfojtást, amely a lelkeket sújtja, ugyanakkor az egyéniség hiányaként is olvasható. Nem tudjuk meg például, hogy Windisch miért számolja a napokat a háborús emlékmű előtt. Persze a papírjait várja. De lehet, hogy nem csak azért? Maradnak nyitott, megválaszolatlan kérdések.

A regény szereplőinek tudatát kicsinyesnek, előítéletesnek mutatja, a bánáti svábok felsőbbrendűségi tudata minden más nációval szemben megnyilvánul. A közeli történelmi múlttal, a fasiszmissal való szembenézés elmaradt. Herta Müller pedig bátran néz szembe azzal, amivel a legtöbben nem mertek, a fasiszta tettekkel a svábok múltjában, jelenükben pedig az elfojtással, megtörve így a hallgatást. A regényben a kisebbségi lét mitizálása és hazafias pátoz helyett őszintébb, igazabb, összetettebb kép rajzolódik ki a bánáti svábok életéről, amelynek jellemzői a látszatnak élés, a sztereotípiákban való gondolkodás, az önzés, az erkölcsi níví süllyedése, a züllöttség. Egy beteg társadalom láttelepe. Ebből az őszinteségből fakad Herta Müller szövegeinek ereje, erre a szilárd alapra épülnek rá az egymás hatását erősítő nyelvi eszközei, amelyek gazdagon állnak rendelkezésére ebben a korai művében is.

Herta Müller sajátosan használja a nyelvet. Mondatszerkesztésének jellemző sajátossága a rövid, egyszerű mondatok gyakorisága, továbbá a hiányos mondatok halmozása. Egyszerű mondatai kifejezik a hétköznapi élet sablonos egyszerűségét: „Windisch zsebre dugta a kezét. Felállt. Az ajtóhoz lépett. [...] A szűcs a nadrágja zsebében kotorászott.”

Egyszerű állításai egymás mellé helyezve mégis áttörik saját szemantikai határukat, és többet sejtetnek, mint amit mondanak. A szavak jelentésének mezeje ebben a struktúrában kitágul, érezzük, a dolgok mindig többek, mint aminek látjuk őket. Így tudja a megkopott nyelvet saját céljaira, a kimondatlan, elhallgatott dolgok megidézésére felhasználni. A zsebre dugott kezek, a hiábavaló kotorászás a tehetetlenség kifejeződései.

A képszerűség nagyon erősen jelen van ebben a szövegben, a szemléletességen túl az életézés remek költői kifejezését látjuk. „A malom néma. Néma a fal, és néma a tető. Néma a malomkerék. Windisch a villanykapcsolóhoz nyúlt, és kialudt a fény. Beköltözött az éjszaka a malomkerékek közé. A lisztport, a legyeket és a zsákokat elnyelte a sötét levegő.” A szagztatott előadásmód kifejezi a zaklatottságot is, a szereplők látásmódjának töredékességét, szűkösségét. A lisztport, a legyet és a zsákokat mint heterogén tárgyakat úgy teszi egyneművé a sötétség, hogy megsemmisíti „elnyeli” őket. Az eltüntetésnek meglehetősen durva módja ez. Mintha az egész létezés allegóriájává változtatná a leírást visszamenőleg ez a metaforikus kép.

A színek gyakori alkalmazása festőivé teszi a szöveget. Ez az írásmód jól egészíti ki és erősíti az előzőekben mondott életképszerűséget, végső soron a tablófestést. „A szekrény fehér négyszög, az ágy fehér keret. Közöttük a fal csak négy fekete folt. A padló megemelkedik. Elferdül. Felkészik a falra. Megáll az ajtó előtt. A szűcs a második köteg pénzt is megszámlolja, majd befedi a padló. A szűcs felesége lefújja a port a szürke kucsmáról, és a padló a mennyezetig emeli. A kakukkos óra hosszúka fehér foltot vajt a cserépkályha melletti falba. A kályha mellett lóg az idő. Windisch becsukja a szemét. »Lejárt az idő«, gondolja. Fülében ketyeg a kakukkos óra fehér foltja, a szemé előtt a számlap fekete folt. Hiányzik az időmutatója.” Lát-hatjuk, a szöveg nagyon egyszerű, konkrét képekből hogyan visz át a szürreálisba, és amikor megpróbáljuk elképzelni, hogyan kúszi a padló a falra, akkor hirtelen visszaránt a realitásba: a szűcs számlolja a pénzt, majd elrejtja a padló deszkája alá. Csakhogy ezután megint irrálisan magasra emelkedik a szűcs, föl egész a mennyezetig, aztán nyelvi képek sorozatán keresztül tapasztalhatjuk meg a szürreális valóságát: a kakukkos óra hogyan csinált magának helyet a falban, az óra fehér foltja Windisch fülében ketyegni tud, hogy az egész képsorozat a mutató hiányával újraértelmeződjön, és a megállított idő szimbólumává váljon.

Sajátos, gyakran szürreális költői képek líraivá teszik a szöveget, rejtett, titkos dolgokat sejtetnek. Különös, metaforikus szókapcsolatok érzékeltetik azt, amire a megkopott szavak önmagukban már alkalmatlanok: „A fúvószenesze jeges. A nagydob hangja tompa és nedves. Vízé válnak a háztetőik.” Ez a líraiság különös viszonyt alkot a stílus másik jellegzetességével, az egyszerű mondatszerkesztéssel. Herta Müller mestere a kevés szóval láttatásnak. Nehezen képzelhető el ennél egyszerűbb, tömörebb rajza annak a bonyolult lélektani helyzetnek, amikor Windisch felesége készíti a milicistához berendelt lányát a kötelező aktusra.

„Windisch felesége piros ruhát terít a szék támlájára. Piros szíjas, fehér, magas sarkú szandált tesz a szék alá. Amalie kinyitja retiküljét. Ujjbegyével festéket ken szét a szemhéján.

– Ne olyan rikítóra – mondja Windisch felesége –, még megszólnak az emberek. Füle nagy és szürke a tükörben. Amalie szemhéja tengerkék.

– Ennyi elég – mondja Windisch felesége. Amalie korommal festi be a szempilláját. Egész közel tartja arcát a tükörhöz. Üvegből van a pillantása.”

Mintha a létezés egésze ilyen szélsőségekkel lenne csak leírható: a mindennapi élet egyszerűsége, és a mélyén rejtőző érzések, gondolatok, titkok kifejezhetetlensége. A kettő közötti szakadék felmutatására és átlépésére tesz kísérletet Herta Müller. Ehhez a rendelkezésre álló szavak nem mindig bizonyulnak elegendőnek, ezért alkot sajátos szókapcsolatokat, és használja más, szokatlan módon a meglévőket.

Herta Müller hasznosítja írásaiban a román nyelv ismeretét is, képi szemléletmódjában gyakran megjelenik a román nyelv metaforikussága. A címbeli *Fasan* szó jelentését is a románból kölcsönözte: a *fácán* az a szerencsétlen ember – magyarul balfácán –, akinek soha semmi sem sikerül, legfőképpen önmaga megvalósítása nem. A fációra kezdő vadászok szoktak menni, mert nem repül magasra, és elbújik a fűben, mégis megtalálják. Herta Müller szerint ilyen az ember, semmi több.

A tematikus ismétlések és az ismétlésalakzatok is jellemző jegyei ennek a műnek, melyek részben a kiüresedett, tartalmatlan cselekedetek hiábavalóságát érzékeltetik. Másrészt ezekben az ismétlődésekben találunk kifejeződési formát a feldolgozatlan emlékek, ezek kísértének benne, így az elfojtott visszatérési kísérletét is kifejezhetik: „Reggelente, amikor a kihalt utcán a malomba tart, Windisch megszámlolja a napot. A háborús emlékmű előtt az éveket. Ott hátul, az első nyárfánál, ahol a biciklije mindig ugyanabba a kátyúba zökken, a napokat. Este, amikor bezárja a malmot, az éveket számlolja, és még egyszer a napokat. [...] Windisch a második évnél tart a háborús emlékmű előtt, és a kétszázhuszonegyedik napnál a nyárfa melletti kátyúban.”

A *varrógép* című elbeszélésének huszonegy bekezdéséből kilenc kezdődik a Windisch névvel. Ez az ismétlés erőteljes ritmust ad a prózának, és éppen ott erősödik föl, a szöveg második felében, amikor rajtakapja a feleségét, egymagában, az ágyban. „Az ajtón át a felesége makacs, egyenletes lihegése hallatszott. Mintha egy varrógép lett volna odabenn.” Ez a döbbenetes erejű élmény mint egy varrógép zakatol a fejében. Egy hasonlító mellékmondattal kifejezett nyelvi képből veszi a novella címét, mintha ez a zakatolás lenne a témája. Ehhez ad zenei aláfestést a prózaritmus.

Az üveg könnycsepp komplex szimbolikája a művön végigvonulva erősíti a regényvilág egységét, és gazdagítja költőiségét. Amalie sokáig nem tudta megtölteni az üveg könnycseppet, amelyet gyerekkori szerelmétől, Ruditól kapott: „Töltsd meg vízzel. Lehetőleg esővízzel.” Ez a szép üzenet a termékenységre utalhat, az életető esővíz begyűjtésére kéri. Tartalékolni, átmenteni jobb időkre önmagát is, a szerelmet is. Rudi nem Amalie könnyeit akarja összegyűjteni vele, hanem az esőt, amire nagy szükség van a parasztko életében. De túl nagy volt a hőség azon a nyáron, „a hőségben kiszáradt a falu”. A természetlen szárazság a lelkek kitikkadása is. „A kútvíz pedig nem esővíz.” Az üveg könnycseppel Amalie esőt tud fakasztani, elárasztja a kiszáradt falut vízzel, de maga a könnycsepp sós vizet könnyezik. Mintha a szerelem áldásaként áradna a falura az esővíz. Ezután sokáig nem tölti meg esővízzel, mert mindig a városban van, amikor esik az eső. Már mást szeret. Sokáig nincsenek igazi könnyek. Amalie nem tudja megsiratni halott szerelmét, Dietmart, ahogy Rudit sem, amikor kivándorol családjával. Aztán mégis sós vízzel telik meg a könnycsepp, miután oda kell adnia fiatal testét a milicistának, majd a papnak is. Erre is alkalmas az üveg könnycsepp: belesírni a fájdalmat, ha már sírni kell. De Amalie végül mégiscsak kútvízzel tölti meg: „A kútvíztől nem ázik át annyira.” Mégsem viszi magával a könnyeit: retiküljében a kútvízzel telt könnycseppes doboz, kofferjében a kristálygyűjteménye, másik kezében a padlóváza, így lép át a másik életbe.

Herta Müller érett, kiforrott írásművészettel alkotta meg művét huszonhét évvel ezelőtt. Egyéni alkotásmódja, az életképekből építkező, mozaikos szerkesztésmód tér vissza a két évtizeddel későbbi *Lélegzethinta* című regényében is. Stílusa, nyelvi eszköztára már ebben a korábbi művében is finoman, kifejezően áll alkotói céljai szolgálatában. A történelem gépezetének alárendelt, elidegenedett ember életérzésének kifejeződése, a bánási németek helyi tradícióinak, életmódjának, pillanatnyi történelmi helyzetének fókuszba emelése, a műfaji kevertség és a forma egyedisége, a nyelvi megformáltság tárgyközelsége és poétikai jellege, a szubjektum szituációtól való függésének felmutatása, az illúziótlan, nonkonformista szemlélet máig érvényes megfogalmazása: mind-mind a posztmodern próza élvonalába emelik a művet.

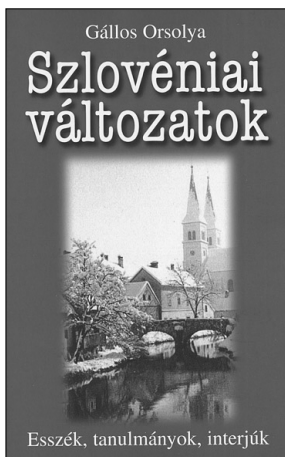
SZLOVÉN TÜKÖR

Gállos Orsolya: Szlovéniai változatok. Esszék, tanulmányok, interjúk

Aligha akad ember Magyarországon, aki többet tudna Szlovéniáról, annak történelméről és kultúrájáról Gállos Orsolyánál, a szlovén irodalom talán legismertebb hazai műfordítójánál. Ebből a tudásból kap ízelítőt, aki kezébe veszi esszéket, tanulmányokat, illetve interjúkat tartalmazó kötetét. Aki csak hozzávetőlegesen is követni tudta kiterjedt fordítói életművét, s az írásokban, valamint a magyar–szlovén irodalmi rendezvényekben és a literátorok személyes kapcsolatainak megteremtésében tested öltő kultúráközvetítói tevékenységét, az mindeddig hiányát érezhette a szerző saját írásait összegyűjtő könyvnek. Most a korábban elszórtan, magyarországi és szlovéniai folyóiratokban megjelent írások egyben érhetők el a magyar olvasó számára, aki rengeteg érdekes ismeretet sajátíthat el a szlovén régiségről és a mai szlovén kultúráról, Közép-Európáról, a volt Jugoszláviáról, s mindezek tükrében arról is többet tud majd, hogy ő maga miféle világban él.

A könyv három részre oszlik, az első az *Ismétlődések, variációk, szimmetriák* jegyében szerveződik. Az általános történelmi-politikai és kulturális ismereteket Szlovéniáról az *Egy közép-európai és egy balkáni birodalom peremén* című tanulmány foglalja össze. A cím alapján első hallásra mondhatnánk persze Karinthyval, hogy zongorázni tudnánk a különbséget a Habsburg Birodalom és a szerbek dominanciájával létrehozott jugoszláv államalakulatok közt, ami a két centrum jelentős különbözősége miatt a peremhelyzeti státust is alig összemérhetővé teszi. Ám épp azt a végtelenül izgalmas történelmi-kulturális alakulástörténetet írja le a néhány központi irodalmi motívumot a szlovénság kulturális karakterizálása céljából bemutató, versbetétekkel, idézetekkel gazdagított szöveg, amelynek révén a Habsburgoktól Jugoszlávián át az állami önállóságig vezető nemzeti identifikációs folyamat lezajlott. Mivel a középkorban nem alakult ki saját államuk, ez a folyamat igen nehezen és későn indult – Primož Trubar protestáns prédikátor 1550-ben kiadott katekizmusa írja le először a „szlovén” népnevet –, és igencsak rögzös úton haladt addig,

hogy a magyarországi köztudat mára politikai-gazdasági sikertörténetként könyvelje el. Az olvasó plasztikus képet kap arról, hogy Szköllák és Kharübdiszek közt haladt a formálódó szlovén nemzet, amelyet hol az elnémetesedés, hol az olasz terjeszkedés, hol a nagyszerb törekvések réme fenyegetett. Világos, hogy egy kis nép nemzetté válása éppoly jelentős áldozatokkal, veszteségekkel jár, mint a nagyobbaké, legfeljebb a világ kevesebbet tud róluk. Hogy a szlovénok számára Bécs mellett Trieszt számított fő kulturális centrumnak? Hogy ott a Tengeremléken és Ausztriában olyan szlovén kisebbség rekedt a létrejövő ország határain kívül, aminek súlyát a szerző egy helyütt a trianoni veszte-

*Pro Pannonia Kiadó
Pécs, 2012
280 oldal, 2690 Ft*

séggel állítja párhuzamba? Ha netán bevezetnék hazánkban a kötelező felnőttoktatást, úgy annak tantervébe e történeteknek helye lenne. Hogy minél többen lássák be: a „nincs a teremtésben vesztes, csak én” önsajnálata tarthatatlan.

Több írásban is megjelenik a modern szlovén történelem legnagyobb traumája, a nemzet önmeghasonlása, amely maig súlyos indulati hullámokat vet, s amelyet *A szlovén Katyú* című írásban bont ki Gállos Orsolya. A címadás jelentésátvitele ezúttal is, mint általában, nem a megfelelésen, hanem valamiféle hasonlóságon alapul. A második világháború európai lezárása után, 1945 májusában az Ausztria angol megszállási övezetében fogva tartott különböző nemzetiségű – szlovén, horvát, szerb, magyar, orosz –, főként korábban Hitler oldalán harcoló hadifoglyokat visszatoloncolják saját hazájukba. A *domobranak*, azaz honvédnek nevezett szlovén „fahérgárdistákat” a titóista partizánok – tehát nem az oroszok – Kočevski Rog erdőségeiben barlangokba terelik, és 1945 júniusában a mintegy 13 ezer fegyvertelen embert tömegsírba lövik. A tömeggyilkosságról évtizedekig „szó nem hallatik” a nyilvánosságban, míg nem a Titóval szövetségben harcoló keresztényszocialista költő és gondolkodó Edvard Kocbek egy hetvenes évekbeli interjújában le nem rántja a leplet az addig titkolt bűnről. Úgy vélem, olyan történet ez, amelyről éppúgy tudni kell, mint a nagy huszadik századi gyilkossági tabló egyéb fontos eseményeiről, s egyben árnyalja a liberálisnak tartott jugoszláv kommunizmusról elterjedt képet. Nem mellékes megjegyezni, hogy ez a kötet egyik olyan írása, mely személyes érintettséggel íródott: Gállos Orsolya nagybátyja, Janez Petek egyike volt a meggyilkoltaknak, miközben a testvére, Jože, a partizánok oldalán harcolva esett el.

A könyv írásainak jó része fontos szlovén írókat mutat be, úgymint France Prešeren, Edvard Kocbek, Lojze Kovačič vagy Kajetan Kovič, de közülük is kiemelkedik Drago Jančar, akiről két írás – egyikük a könyv legerjedelmesebb darabja: *A beteljesedő történet. Jančar fordítása közben* –, valamint egy vele készített interjú is olvasható. Ez utóbbiban találjuk azt a fanyar, ironikus megállapítást, amely jellemzőnek tűnik a hazájában nem kevés támadásnak kitett íróra: „A szlovén történelem folyamán az irodalom még sohasem volt ilyen jó helyzetben, még sohasem nyomtattak ennyi könyvet, még sohasem támogatták ilyen bőkezűen a könyvkiadást, és még soha ilyen keveset nem olvastak a szlovénok, mint most.” (227.) A beszélgetések közül talán nem véletlenül a Jančar-interjú a legmélyebb, hiszen az író mindegyik fontos művét – köztük jó pár regényét – a kérdező fordította magyarra. E szöveg érdekességei közül itt most arra utalok, hogy a partizán apa révén kommunista szellemben nevelt, majd a hetvenes években izgatás vádjával börtönbe zárt író az utóbbi években a jobboldali politikai magatartásáért bírálják hazájában, ám Magyarországról szólva Eörsi István, Esterházy Péter, Konrád György és Nadas Péter műveit említi olyanokként, amelyek szemléleti hasonlóságokat mutatnak a sajátjaival, minden különbözőségük ellenére is. Ha kíváncsiak vagyunk, hogyan, miként azonosítanak bennünket, magyarokat – nos íme Jančar imprinting-szerű élménye: „A Magyarországgal való kapcsolatom egyébként 1956-ról datálódik: még gyerek voltam, de a családban rengeteg szó esett arról, hogy valahol, egy nagyvárosban tankok gázolnak át az embereken. Azóta ez a kép ott lappang a tudatomban, és túlnő a későbbi racionális felismeréseken. Magyarország a maga kissé patetikus patriotizmusával, fanatikus szabadságvágyával számomra egyrészt a nemzeti identitáskeresés, másfelől az individualizmus, harmadsorban pedig az e célokért kifejtett szabad erőfeszítés szimbóluma lett.” (228.)

A kötet közepe táján kapott helyett az *Unokatestvérek* alcím alá rendelt két írás, melyek egyike Miroslav Krleža pécsi és budapesti tanulóéveinek tisztázatlan körülményeivel foglalkozik, s főképp Đorđe Zelmanović e tárgyú kutatásaira támaszkodva az életrajz eltorzított tényeit igazítja helyre. Ám nemcsak azt tudhatjuk meg, hogy Krleža nem apja parancsára, hanem saját akaratából, őt kijátszva került a pécsi hadapródiskolába, de a horvát író sorsának e fejezete érzékletesen megjeleníti a dualista monarchia nemzetiségi

viszonyait is. A másik írás egy a kilencvenes évekbeli háború után tett boszniai utazásról szóló beszámoló, amely a családi emlékezet, a történelemírás, az írói tanúságtételek és a személyes tapasztalat tényeit ötvözve ad megrendítő képet az országról a bogumil eretnekektől Gavriilo Princip merényletén át az 1992–1996 közötti szarajevói ostromig.

Nem kevésbé érdekesek és informatívak a kötet második felében olvasható interjúk sem, melyeket főként szlovén értelmiségiekkel, irodalmárokkal készített Gállos Orsolya. Tanulságos történet kerekedik ki a *Nova revija* folyóirat történetéből, melyet különböző résztvevőktől (Niko Grafenauer, Drago Jančar, Spomenka Hribar, Dimitrij Rupel) vett nyilatkozatokkal mutat be többféle szemszögből, miközben a saját – a magyar párhuzamokra vagy eltérésekre, a jugoszláv vagy a tágabb európai kontextusra rávilágító – értelmező kommentárjaival köti össze azokat. Megtudhatjuk, hogy Szlovéniában nem létezett szamizdat, mert a Tito halála után, 1982-ben indult folyóirat az első nyilvánosságban vehette fel a bontakozó demokratikus ellenzéki gondolkodás témáit, amit a belgrádi keményvonalas politikától távolodó szlovén kommunista vezetés úgy-ahogy eltűrt. A történet szomorú és a magyar olvasó számára mégsem meglepő vége az, hogy a legendás, a demokratikus átalakulásban és az önálló állam megalkotásában elévülhetetlen szerepet játszó lap egykori munkatársait mára áthidalhatatlannak tűnő politikai szakadékok választják el egymástól.

Az egyik legjobb Közép-Európa-regény szerzőjével (*Utazás Trentóba*), Petőfi, Ady, Radnóti, Weöres és Lator László verseinek szlovén fordítójával, Kajetan Kovič-tyal a magyar és a szlovén költészet kapcsolódási pontjairól és különbözőségeiről beszélget a szerző. Az Ewald Flisarral, a muravidéki származású világszavargó íróval készített interjú egyebek mellett érzékletes képet ad a szlovén nyelvben és kultúrában a magyarnál sokkalta erősebb regionalizmusról és a dialektusok jelentőségéről. Peter Vodopivec történetésztől – aki a Collegium Budapestben is eltöltött egy évet Bibó István munkásságának közép-európai vonatkozásait kutatva – megtudhatjuk, hogy a szlovének a környező népek közül a magyarokról tudják a legkevesebbet. Ami magyarázható a nyelvi idegenséggel és azzal, hogy a történelmi Magyarországhoz tartozó Muravidéket kivéve a szlovének lakta területek a Habsburg örökös tartományok részeit képezték. Vodopivec azonban nem elégszik meg ennek konstatálásával: a szomszéd népekről szóló történelmi sorozatot tervez, amelynek első kötete a magyarokról szól majd.

Az utolsó írás már a címében is különbözik a többitől: a *Ne aludj a vonaton!* a kötet legszembetűnőbb darabja – szívszorító emlékezés ez esszében, mely a prózához közelít. Azt az 1958-as vonatutazást idézi föl, amelyet a szerző édesanyjával és húgával először tett meg Pécsváradra, az apai háztól az anya szlovéniai szülőfalujáig, Ribnicáig. Az apa – Gállos Ferenc, a több nyelven beszélő, jogi végzettségű író, helytörténész, aki harcolt az orosz fronton, B-listázták, majd „felíróként” dolgozott az útépítő vállalatnál – ekkor már nem él, épp annak az évnek az elején hal meg, amikor első ízben válik lehetővé az utazás a család számára. Az anya, Marija Petek, majd húsz év után először jut vissza eredeti otthonába, a gyerekek pedig először csodálkozhatnak rá a szlovéniai rokonság világára, ketős identitásuk feltárul más felé. Gállos Orsolya nagyszerűen írja egymásra az érzékeny, a realitásból könnyedén a mesésbe, a mitikusba átlépő gyermeki látásmódot és a kor embertelen politikai-társadalmi valóságát. E történetben benne van mind a szlovén, mind a magyar vidék szépsége és nyomorúsága.

A könyvet magyar és szlovén (kis részben horvát) nyelvű irodalomjegyzék zárja, amely a Gállos írásaiban hivatkozott műveket listázza, segítséget nyújtva a tárgyalt témák után érdeklődőknek a további tájékozódáshoz. Sajnálatos, hogy a szerző szövegeinek első megjelenési helyét viszont nem ismerjük. E lista hiányát nem filológiai túlbuzgóságból teszem szóvá, hanem azért, mert a különböző időpontokban született írások nemegyszer tesznek állításokat saját jelenidejűkre vonatkozóan, ám azt az olvasó nem

tudja pontosan azonosítani, legfeljebb hozzávetőleges becslésekkel élhet a szövegekben említett események vagy a hivatkozott irodalom megjelenésének évszámai alapján. Általánosságban is elmondható, hogy a kötet gondosabb szerkesztői munkát érdemelt volna.

Az emlegetett, olykor „véres történeteken” túl olvashatunk még a kötetben szlovén népmesék közép-európai és balkáni kapcsolatairól, köztük a szlovénok számára is legendás Mátyás király alakjával, a nagy nemzeti költő, France Prešeren és Vörösmarty párhuzamos törekvéseiről a nemzeti eposz megteremtését illetően vagy például arról, miért nevezték „magyar zarándokoknak” a szlovénokat, akik hétévente felkerekedtek a három királyok kölni dómban őrzött csontereklyéinek látására. És persze az isteni lipicai lovagról, a bledi krémesről és az európai eszmét, a plurális gondolkodást már évtizedekkel ezelőtt tematizáló bledi PEN-konferenciákról, valamint a szárított sonkáról, a *pršut*ról és térségünk talán legnevesebb irodalmi fesztiváljáról, a vilenicairól. Közép-európaiaknak kötelező – a rossz történelmi tapasztalatok miatt kevésbé imperatívus: melegen ajánlott – olvasmány ez a könyv. Ha még vannak. És azoknak, akik közép-európaiakká szeretnének válni.

AZ ÉREM KÉT OLDALA

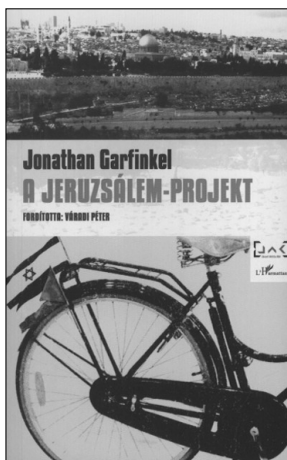
Jonathan Garfinkel: *A Jeruzsálem-projekt*

Izrael, zsidó–arab konfliktus, háború, elnyomás, öngyilkos merénylők, áldozatok – megannyi ismert fogalom, melyek minden napjaink részévé lettek. Nem történelem, nem a régvolt idő homályába vesző múlt, hanem nagyon is a jelen, az életünk része, még ha mégoly távolinak tűnik is Jeruzsálem és Kanada, a történet világa, színhelyei. De talán nem is vagyunk oly messze tőle, hiszen mindez már begyűrűzött Európába is, néha bizony idáig tolódik ki a frontvonal annak a végeláthatatlannak tűnő harcnak, amely a kötet lapjain megelevenedik. De nem pusztán ezért érezhetjük hozzánk közeleink mindazt, amit a szerző papírra vetett.

Kézenfekvő lenne a történetet a zsidó–arab konfliktust feltárni igyekvő írásként értelmezni, felismerni, hogy válaszokat keres, megoldhatatlan problémákat boncolgat. De tényleg csak erről szólna? Mindössze arra próbálna rávilágítani, hogy minden éremnek két oldala van, azaz Izrael is követett el hibákat, és nem hagyható figyelmen kívül a zsidó állam felelőssége sem, ha az elfajult helyzet

okait kutatjuk? Igen, kétségkívül erről is szól a könyv. Magán viseli a dokumentumregény jegyeit is, hiszen konkrét hivatkozásokat, utalásokat olvashatunk

valós eseményekre, személyekre vonatkozóan, felbukkan többek közt Arafat, Ehud Barak, Yitzhak Rabin neve. Megpróbál kompenzálni néhány hiányosságot, rávilágítani arra, hogy mindazok, akik azon a földön éltek-élnek, mekkora áldozatot fizettek-fizetnek egy új állam születéséért. Kiűzetés, nyomor, elnyomás, erőszak, kilátástalanság tárul elénk, ahogyan követjük a központi figura, a Shalomként is emlegetett, de a szerzővel azonos nevű főhős-elbeszélő útját Izraelben, ahol sajátos viszonyok uralkodnak: „Egy baleset – mondja Barak – csak egy olyan országban lehet áldás, mint ez itt.” – itt ugyanis örülni kell annak, ha baleset történik, nem merénylet. A szöveg tehát a probléma szerteágazóságát próbálja ábrázolni, és nyomatékosítani, hogy nem csak egy álláspont létezhet. Kétségtelenül elfogadhatatlan az ártatlan emberek megölése, az öngyilkos merényletekkel való bosszúállás, mindaz, amit a hazájukat visszaszerzeni kívánó fanatikus palesztinok igazságuk nevében elkövetnek. De ugyanilyen elfogadhatatlan az izraeli katonák viselkedése, az erőszak, az elnyomás, a minden pillanatban megnyilvánuló hatalom, a menekülttáborokkal, az otthonukat elhagyni kényszerülő, tömegesen vonuló és áldozattá váló palesztinok képével, akik kapcsán nem tudunk nem gondolni a Holocaustra, mint ahogy a hasonlóságra és a helyzet visszásságaira maga a szerző is felhívja az olvasó figyelmét. Nem veszélytelen a probléma ilyen módon való ábrázolása, hiszen könnyen felvetődhet akár az antiszemitizmus vádja, vagy az öngyűlölet,

Fordította: Váradi Péter
L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2012
360 oldal, 3200 Ft

mint például *A holokauszt-ipar* című könyv szerzője, Norman G. Finkelstein esetében, akit meg is említ könyvében a szerző. Nem könnyű állást foglalni és eldönteni, hogy ki nek van igaza a két fél közül.

E két pólus közt őrlődik a főhős, és vele az olvasó is, miközben szinte kétségbeesetten keresi a lehetséges megoldást. Aztán idővel úgy tűnhet, van alternatíva: például az a sajátos megosztottság, melynek metaforája végig jelen van a történetben, egy olyan ház alakjában, melyben együtt él zsidó és palesztin. Ennek rejtélyét – azaz az elfogadás kérdését – kutatja a főszereplő, egyrészt a zsidó-arab viszonyban, például a háztulajdonosok, Simon és Abu Dalo kapcsán, másrészt olyan epizódok, mint a zsidó Aaron – az unokatestvér – és a katolikus Anne esküvője apropóján. A fő kérdés pedig természetesen, hogy van-e megoldás, és ha igen, akkor mi lenne az? Egyértelmű válasz és döntés nem születik, az az olvasóra van bízva. Irányjelzést kapunk, mint a már említett esküvő kapcsán, ahol a ceremónia „mindenféle vallásból szemezgetve” zajlik, ahol a pap, egy baptista lelkész mindkettőjük hitére nyitott, és végül a narrátor nagyanyja mondja ki a megoldást: „Szeretik egymást. És ez több, mint amit rólam és az én zsidó férjemről elmondhatok.”

Ez a könyv több a zsidó-arab konfliktus pusztá ábrázolásánál. Végigolvasva a fejezeteket szinte érezzük, hogy itt még nem állhatunk meg, több van a sorok mögé rejtve, mint két nép konfliktusának vizsgálata, ez a regény nem csak erről szól. Hiszen kibontakozik előttünk egy személyiség, a maga belső ellentmondásosságával, kétségeivel, mindazon konfliktusokkal, amelyek közte és hite, családja, népe, neveltetése közt feszülnek. Felmerülnek a felnőtté válás kérdései, a szerelem, a kapcsolatok problémái, tanúi lehetünk, ahogyan erejét veszti mindaz, amit korábban rendíthetetlennek hitt, a család, a gyülekezet, az iskola – az élete. Fogódzót keres, amikor Kanadából Izraelbe megy, nem az igazságot. Nem két, egymással szemben álló nép problémáit akarja megoldani, hanem a benne, saját magában harcoló két fél konfliktusát. Egyrészt él benne a neveltetésekor kialakult én, aki eszményíti Izraelt, és

mindazt, ami miatt és által a zsidó állam létrejött, de legalább ekkora részben ott van a módszereket, a tetteket, a történeteket elítélő szemlélet is, ami a hittel, az önmagával való meg hasonlítás veszélyével fenyeget. E két ellenpólus feszül egymásnak a kötet lapjain, ezáltal mind az egyén, mind a társadalom szintjén ábrázolódik ugyanaz a konfliktus, ami a külvilágban is jelen van. Hiszen a zsidó-arab kérdéssel kapcsolatban alapvetően e két nézet uralodik: vagy elítélik Izraelt, vagy elfogadják létrejöttének körülményeit. De egy zsidó számára a tét sokkal nagyobb a történet elfogadásánál, vagy elutasításánál, mivel a döntés önmagára, saját, a világban elfoglalt pozíciójára is vonatkozik egyben.

Ezentúl a szöveg szerkesztésében is megjelenik a feszültség, többek közt a helyszínek közti gyakori és gyors váltások vagy az időkezelés által. A fejezeteken belül rövid szakaszokra tagolt a történet, folyamatosan változik tér és idő. Szinte magával sodorják az olvasót az események. Ám mindez nem zavaró, viszonylag könnyen és hamar eligazodunk jelen és múlt rendszerében. Gyakran egy-egy helyszínhez vagy idősíkhöz kulcsfigurák kötődnek, mint például a Bialik, az iskola esetében Mrs. Blitzkrieg, a tanárnő vagy Jacob, a barát. Ez a kapcsolat pedig megkönnyítheti az olvasó számára az eligazodást, gördülékenyebbé teheti a fejezetek közti váltást. Ugyanakkor mégsem válik a szöveg sablonos szerkezetűvé, mivel a múlt szereplői a jelenben is felbukkannak a főhős képzeletében egy-egy esemény, hatás kapcsán. De az ábrázolt karaktereket nem pusztán korábbi tetteik, egyéni, rájuk jellemző reakcióik alapján ismerjük meg, hanem a jelen eseményei kapcsán is. Hiszen a főszereplő által elképzelt alakok kommentálják a történeti jelenben zajló eseményeket, véleményt mondanak, tanácsot adnak, a Shalom által megismert személyiségüknek, értékrendjüknek megfelelően. Az olvasóban javarészt ennek alapján öltenek körvonalat a múlt figurái. Ez pedig ismét csak közelíti a szöveget az olvasóhoz, hiszen nem kész karaktereket kapunk, magunknak kell összerakni a mozaikokból a szereplők jellemrajzát: részben a múltban történt emlékek felidézése által,

részben a jelenben való, a főszereplő által valószínűsített reakciók segítségével.

Jóval összetettebb tehát a történet, mint először gondolnánk. Épp ezért nem zárulnak, nem is zárulhatnak általános igazságokkal, semmitmondó közhelyekkel az események, hiszen semmi sem alakul úgy, ahogyan azt várhatnánk. A házra nem köszönt béke, hőszünk nem veszi feleségül barátnőjét, a konfliktusok nem oldódnak meg, nincs happy end. Mindez gondolkodásra készíti az olvasót, s többet ér, mint valamiféle sablonos zárlat.

Úgy vélem, mindenképp érdemes kézbe venni a kötetet, olvashatjuk társadalmi, politikai kérdéseket vizsgáló szöveggént vagy fejlődésregényként is. Shalom személye a bahtyini rendszerben a fejlődő ember típusával mutat hasonlóságot, a szöveg maga pedig a Bahtyin által életrajznak vagy önéletrajzának nevezett regénytípussal. Hiszen az nem lehet kétséges, hogy folyamatosan változik, formálódik a főhős, Shalom személye. Ha másként nem, akkor úgy, ahogyan Vári György utal rá a kötet utószavában: „Fejlődés, amennyiben sokkal mélyebben, sokkal átgondoltabban és átéltebben nem tudja a főhős a végén, kicsoda ő, mint amennyire az elején nem tudta.” A kérdés inkább az lehet ebben az esetben, hogy merre is tart ez a fejlődés. Nincs könnyű helyzet elé állítva az olvasó, mivel távolról sem egyértelmű, hogy előremutat ez a fejlődési folyamat, vagy inkább visszafelé halad, és értékvesztő, negatív az átalakulás. Ráadásul ez a kettősség jelenik meg a főszereplő más személyekhez fűződő kapcsolataiban is: miközben lépésről lépésre követhetjük, ahogyan egyre inkább távolodik – földrajzi és lelki értelemben is – a barátnőjétől, Judithtól, addig ezzel szinte párhuzamosan tárul fel előttünk az a bonyolult, szerteágazó, de mégis mélyen gyökerező kapcsolatrendszer, amely rokonaihoz, életének meghatározó személyiségeihez fűzi. Akár olyanokhoz is, akik már nem élnek, és csak emlékeiből tudjuk meg, hogyan gondolkodott-gondolkodik róluk, miért fontosak. Talán nem túlzás kijelenteni, hogy ez a sokféle szempontból megragadható kontraszt, ellentétrek építkezés szinte áthatja a szöveget, de ez mindenképp értékhordozó sajátosság.

Hiszen nem zavaró, nem kelt hiányérzetet vagy ellenszenvet, épp ellenkezőleg: összetettebbé, ugyanakkor elgondolkodtatóbbá teszi a történetet, ahogyan a szerző és a főhős egymáshoz való viszonyának kérdése is.

Más szempontból is megfigyelhető a korábban már felvetett kettősség a szövegben. Miközben zajlik a fentiekben tárgyalt történet, mellette párhuzamosan ott van egy, annak közegét, vonatkoztatási rendszerét ismertető mellékszál. Azt hiszem, a szöveg ebben, a leíró, globálisabb problémákat boncolgató részeiben gyengébb. Néha kissé el túlzottnak tűnik, például a jeruzsálemi helyszínek ábrázolásában, vagy a politikai kérdések körüljárásában. Ebből a szempontból gyakran túlságosan is – esetenként feleslegesen – részletező leírásokkal találkozhatunk. Ugyanakkor más helyeken felületen marad, mint néhány karakter megalkotásában, akik nem kellően kidolgozottak a történeti szerepükhöz képest, mint például Judith, Shalom élettársa esetében. Ahogyan Vári György fogalmaz a már említett utószóban: „...akkor érdekesebb a szöveg, ha a különben gazán (sic!) jól felkészült szerző nem tartat éppen idegenvezetést figuráival a Szentföld bő egy századra visszanyúló történelméből, geográfiájából és a lehetséges, pro és kontra politikai érvek repertoárjából.”

A kötet hibáiról szólva mindenképp megemlítendő a szöveg gondozatlansága, mint arra példa akár a fenti idézet. Olyan nagy a szerkesztési hibák száma, hogy az már zavarja az olvasást. Erre több figyelmet kellett volna fordítani, hiszen a szöveg szerkesztettsége, gondozottságának mértéke egyben az adott kiadás értékmérője is, és meglehetősen kiábrándító egy értékes szöveget, írásművet méltatlan köntösben látni. A szembeötlő szerkesztési hibák ugyanis folyamatosan kizökkentenek, elveszik az a lendület, ami – többek közt a korábban már említett gyors váltásoknak köszönhetően – benne rejtőzik a szövegben, illetve a történetben. Ettől eltekintve azonban azt gondolom, senki nem fogja megbánni, aki időt szakít erre az érzékeny problémát újszerű szemszögből értelmezni kívánó kötetre, és megkísérli az „átkelést az izraeli–palesztin határon”.